

నా ట్యు శాస్త్రమ్

(అంధ భారతీ సహితమ్)

భరతముని

మొదటి ముద్రణ 1951

వెల పది రూఫాయలు

ప్రకాశకులు :

డాక్టరు చంద్రమౌళి సత్యనారాయణరావు

మారీసుపేట, తెనాలి

పుస్తకములకు :

సాహితీ కేంద్రం, తెనాలి

విషయ సూచిక

అధ్యాయం - ఒకటి

1. ప్రాశ్నన
శ్లోత్పత్తి; నాట్య లక్షణములు
నాట్య వేదనిర్మాణం
భరత శిష్యుల శేర్లు
విశ్వకర్మచే నాట్యమంటప నిర్మాణం
నాట్యశబ్ద నిర్వచనం
రంగభూజ

2. అధ్యాయం - రెండవది

- నాట్యమంటప లక్షణం
ఎకపక్ష - చతురశ్ర - త్రిశ్ర శబ్దాలు
కొలతలు
వికృష్ట నాట్యమంటపం
దాని సాధన సంపత్తి
5. చతురశ్ర నాట్యమంటపం -
6. త్రిశ్ర నాట్యమంటపం

3. అధ్యాయం - మూడవది

1. రంగదేవతాపూజాదికం
2. హోమములు
3. నాట్యచార్య మంభభేదనం

అధ్యాయం - నాలుగవది

1. అమృతమంథన సమవకారప్రయోగం
2. త్రిపురదాహ డిమప్రయోగం
3. కరణ - అంగహారములు
తండువు భరతునకు ఉపదేశించుట
4. అంగహారముల ఉద్దేశం
5. కరణముల ప్రయోగం
6. అంగహారముల ప్రయోగం
7. పాద - కటి - హస్త - గ్రీవారేచకములు
8. పిండిబంధములు
9. లాస్య - తాండవ ప్రయోగ కారణం
10. తాండవలక్షణం
11. ఛందకముల లక్షణం
12. వాద్యవిధి - సుకుమారస్పృతం

అధ్యాయం - అయిదవది

1. పూర్వరంగ లక్షణం
2. పూర్వరంగ శుద్ధం
3. పూర్వరంగ త్రిశ్రశ్రం
4. పూర్వరంగ చిత్రం
5. పూర్వరంగ మిత్రం

శ్రీ:

భరతముని ప్రణీతమ్ నాట్యశాస్త్రమ్

ఆంధ్రభారతీ సహితమ్

ప్రథమాఽధ్యాయః

ప్రణమ్య శిరసా దేవౌ పితామహ మహేశ్వరా
నాట్యశాస్త్రం ప్రవక్ష్యామి బ్రహ్మణా యదుదాహృతమ్:

ఆంధ్రభారతీ

జ్యోతిర్మయీం ప్రసూనాంగీ మానంసలహరీం పరామ్
లలితాభినయాత్మికాం శివాం దేవీ ముపాస్మహే.

యం శ్రుత్వా వికసత్యశేషవిభవై ర్మృతృద్ధ మార్తాయశే
యం మత్వా నికతంచ గచ్ఛతి ముదా విద్యార్ణవం మానసమ్
యం ధ్యాయ న్నచిరేణ వేత్తి సకలా శాస్త్రార్థభావాన్మనః
తం భక్త్యా ప్రణమామి పూతచరితం దివ్యాంశయా సంశ్రితమ్.

యత్రైవనాట్యే సుఖమాలభేయః యతశ్చ నిర్వాణ మశేషలోకైః
తం నాట్యవేదం స్వధియా విచార్య సమగ్రరూపేణ బ్రవీమి దిష్ట్య.

భారతీయంచ శాస్త్రార్థం తథాఽభినవభారతీమ్
సాకల్యేన సమాలోచ్య నాట్యవ్యాఖ్యాం సమారభే.

ప్రక్షిప్తా నథవ్యాఖ్యాతా శ్లోకానేవ పరిత్యజన్
సంప్రదాయానుసారేణ వివృణోమ్యాంధ్రభారతీమ్:

నాట్యశాస్త్రమందలి విషయ ప్రయోజనములను నిర్దేశింపగోరి భరతముని గ్రంథ
భరతమున దేవతా నమస్కారము చేయుచున్నాడు. జగత్తునకు పితామహుడు, నాట్య
మును నుచ్చరించినవాడు నగు బ్రహ్మకును, నటరాజగు మహేశ్వరునకును శిరస్సుతో
ఁగిమిట్టించున్నాడు. మనస్సుతోను, వాక్కుతోను, కాయముతోను ప్రణామము జరుగ
లెను. కాఙ్గముతో ప్రణామముని చెప్పటకై శిరస్సుతో నమస్కరించుచున్నాడనైనాడు.
అహ్మ మహేశ్వరులను దేవులని సంబోధించి వాక్కుతో నమస్కరించినాడు. అపహితమైన

ప్రణామము చేయుచున్నాడని విదితమగుచున్నది. పూజ్యులైనవారికే ప్రణామము చేయవలసి యుండుటచేతను, అట్టివారిని కేవలము వారి పేర్లతో ఉచ్చరించుట తగనిది యగుటచేతను, బ్రహ్మమహేశ్వరులను దేవులని మొదటనే చెప్పియున్నాడు. కాయముతోను, వాక్కుతోను నమస్కారము చేయుటవలన నీ శాస్త్రమందు ఆంగికాభినయము, వాచికాభినయము ప్రణానముగా గలనని తెలియచుచున్నది. ఈ ప్రణామము లోకములో సహజముగా గన్పించుటచే అభినయముసహితము లోకప్రసిద్ధమైనదే కాని కేరొండుకాజాలదు. పితామహమహేశ్వర శబ్దములతో ఛేకానుప్రాసాలంకారము కన్పించుటవలన అలంకార సహితము, సాత్త్వికాహార్యసంయుతము నగు వాక్యాభినయమే నాట్యమున భరతముని సమ్మతమైనదని కావచ్చుచున్నది. అలంకారసహితమైన వాక్యమే దేవతలకు సంతోషమును కలుగజేయునది. ఈ దేవతలు ప్రవాపతి, మహేశ్వరులగుటచే నీ శాస్త్రము ప్రజలకుకూడ సంతోషమును, హితమును చేకూర్చునది యని సిద్ధమగుచున్నది.

దేవతా నమస్కారమైన తర్వాత నాట్యశాస్త్రమును భరతముని చెప్పబోవుచున్నాడు నటుడు ప్రయోగించు విషయములను శాసించునది నాట్యశాస్త్రము. దీనిని నాట్యవేదమని కూడ భరతమునియే పలుమార్లు చెప్పియున్నాడు. సకల భావములతో సమన్వితమై, ఆంగిక వాచికాద్యభినయముల ద్వారా భావముల సభివ్యక్తము చేయగలిగి, ఉపదేశ పూర్వకమగు నానందమును కలుగజేయు ప్రయోజనముగలది యగుటచే నిది నాట్యశాస్త్రమనిపించుకొనుచున్నది. కాని నాట్యము తాకిక విషయపరంపరకన్న భిన్నమైన ప్రవృత్తిగలది. లోకప్రవృత్తిని యధాతథముగ చిత్రించుటగాని. అనుకరించుటగాని, ప్రతిబింబింపజేయుటగాని నాట్యముయొక్క పరమావధికాదు. తాకికజ్ఞానముకన్న విలక్షణమైన జ్ఞానము నెఱుగునది. అనగా నాట్యము అతాకికమగు లోకోత్తర విషయముతో సంవలెతమైనది. అందుచే నిది నాట్యవేదమని పిలువబడుచున్నది. కావుననే యాజ్ఞనల్కాద్రి స్మృతులలో నీ శాస్త్రము బాగుగా ప్రశంసింపబడియున్నది. దీనివలన ధర్మప్రవృత్తికి నాట్యశాస్త్రము విరోధికాదని, పైగా అత్యంత సహకారి యని సిద్ధమగుచున్నది.

ఇట్టి నాట్యశాస్త్రము బ్రహ్మచే చెప్పబడినదని భరతముని చెప్పుచున్నా బ్రహ్మముఖమునుండి వెలువడిన నాట్యవేదము అవిచ్ఛిన్న సంప్రదాయ పరంపరతో నుచున్నది. వేదశాస్త్ర పురాణాది విషయములవద్దకు బోజాలని వారలకు మనోజ్ఞమైన సశక్తియు లిచ్చుట అనుభూయమానములు కాగలవు. కావున నీ శాస్త్రము పురుషార్థము సాధింపజేయుట కుపకరింప గలదు. ఇటువంటి నాట్యశాస్త్రమును భరతమునికి బ్రచెప్పినాడు. వేదవేదాంగములను స్మరించి ఈ నాట్యవేదమును బ్రహ్మ కూర్చినాడని మును చెప్పబడగలదు. మాయాశబలితమైన ప్రపంచమునకు పారమార్థిక సత్యత్వములేదని చుటకై నాట్యశాస్త్రమును బ్రహ్మ చెప్పినాడని భట్టనాయకుని సిద్ధాంతము. కేవలము భావసమున్మిషితమై కల్పనా శతసహస్ర మయమై భాసిల్లుచు, అభూతాదృశముగా కన్పి నాట్యము సహితము సత్యమును దర్శింపజేయగల శక్తి గల్గియున్నది. పారమార్థికసత్యతన సామరూపములతో నిండియున్న జగత్తును ప్రదర్శించుచు, శ్రవణ మృదంగుల ద్వారా

జగత్తులో నంతర్యామి గల తత్త్వమును అనుభవింపజేయుగలుగు, నాట్యము లోకోత్తర పరమపురుషార్థమునే సూచించుచున్నది. ఈ ప్రయోజనమును, విషయమును : లెనది కనుకనే నాట్యశాస్త్రమంతయు శాంతరసమునుండి ఉత్పన్నమై, మరల శాంతరసముననే పర్యవసిత మగుచున్నదని భరతమునియే ఆరవ అధ్యాయమున చెప్పబోవుచున్నాడు.

సమాప్తజప్యం వ్రతినం న్యసుతైః పరివారితమ్

అనధ్యాయే కదాచిత్తు భరతం చాట్యకోవిదమ్.

2

మునయః పశ్యపాస్వైన మాత్రేయముఖాః పురా

ప్రప్రచ్ఛ స్తే మహాత్మానా నియతేంద్రియ బుద్ధయః.

3

బ్రహ్మచే నీ నాట్యశాస్త్రము తనకేరీతిగా చెప్పబడినదో ఆవిషయమును మొదటినుండి సమగ్రముగా చెప్ప నారంభించుచున్నాడు.

వ్రతానుష్ఠానసంపన్నుడు, జపమును పూర్తిచేసికొనినవాడు, తన పుత్రులతో పరివేష్టించబడియున్నవాడు, నాట్యకోవిదుడు నగు భరతునివద్దకు మహాత్ములు, తమ ఇంద్రియములను బుద్ధిని కట్టుబాట్లలో నుంచుకొనినవారు నగు ఆత్రేయుడు మొదలుగా గల మునులొకానొక అనధ్యయన దినమున పూజాబుద్ధితో వచ్చి ఈ చెప్పబోవు ప్రశ్నల నడిగినారు.

నాట్య వేదముయొక్క యోగ్యత, అదృష్టఫలము, ఏనొడ హేతుత్వములను తెల్పి, ఇది సులభముగా తెలిసికొనబడగలదనియు, ప్రసిద్ధమైనదనియు, ఇచట యోగ్యుడగు నాచార్యుడవసరమనియు తెల్పుచు శిష్యులకు ప్రామాణికముగూడ నని చెప్పబడినది. నియమపూర్వకముగా శాస్త్రమును తెలిసికొన వలయుననియు, శిష్యులు ఊహాపోహపటులై యుండవలయుననియుకూడ నిట సూచింపబడినది.

యోగ్యం భగవతా సమ్యక్స్థితో వేద సమ్మితః

నాట్యవేదః కథం బ్రహ్మన్నుత్పన్నః కస్యవా కృతే.

4

కర్తవ్యంః కింప్రమాణశ్చ ప్రయోగశ్చాస్య క్షేద్యతః

సర్వమేత ద్యథాతత్త్వం భగవత్ వక్తు మర్హసి.

5

“అతి నుండకములైన విషయములకు సేకరించి పూజ్యులైన మీచే వేదసమ్మితముగా వార్చబడిన ఈ నాట్యవేదమెట్లు జన్మించినది? ఎవరికొఱకై పుట్టినది? దీనిలో ఎన్ని అంగములు కలవు? వీని నే ప్రమాణముతో తెలిసికొన వచ్చును? ఈ నాట్యప్రయోగ మే విధముగా నుండును? ఈ విగువిషయములను సమగ్రముగా మాకు తెలియజేయవలసినది” అని మునులు భరతుని ప్రార్థించినారు.

ఇంతకుముందు నాట్యమును దర్శించిన మునులకది అనిర్వాచ్యముగా నుండుటచే నీ ప్రశ్నలు బయలుదేరినవి. ఈ నాట్యవేదము వేదతుల్యమగుటచే పరీక్షించి తెలిసికొనవలసిన విషయమైనది. అనగా వేదములలో గానవచ్చు ధర్మాది పురుషార్థ చతుష్టయమిచట గూడ.

అది ఉపశేషహేతు వగుటచేతనే నాట్యముకూడ వేద మునకుమహావలదు.

చున్నది. వేదము జిజ్ఞాస్యవిషయము. ఇట్టి నాట్యవేద మే ప్రయోజనము నవేక్షించి, ఏ ప్రకారముగా జన్మించిన దని మొదటి ప్రశ్న. వేదాధ్యయనమున కధికారము గలవారే ఇచటగూడ నధికారులా, లేక ఇతరులకు సహిత విద్యాధికారము గలదా అని రెండవ ప్రశ్న.

నాట్యమున గీతము, ఆతోద్యమము, అభినయము కలదు. వీనిలో నాట్యంగము లెవ్వి? అంగియగు నాట్యమునకు, దాని అంగములకు గల సంబంధ మేది? లేక ఈ వివిధాంగముల సముదాయమునకే నాట్యమని పేరు గలదా? అని మూడవ ప్రశ్న.

నాట్యంగములను తెలిసికొనవలయుననిన, ఏ ప్రమాణముతో తెలిసికొనవలయును? విషయమునుగూర్చి సమగ్రముగా తెలిసికొనవలెననిన ప్రమాణజ్ఞాన మవసరము. కావున నాట్యమునకు సంబంధించిన ప్రమాణము లెవ్వి? యని నాల్గవ ప్రశ్న.

అంగములతో కూడిన నాట్యము నేరీతిగా ప్రయోగించవలయును? అని ఐదవ ప్రశ్న. నాట్యంగములకు నాట్యమునకు నియత సంబంధము కలదా? లేదా? నాట్యంగప్రయోగము నడుగుటచేత సామాన్యాభినయము, చిత్రాభినయము, నాటకాది రూపక విషయము చెప్పబడగలవని నూచన కలుగుచున్నది.

ఈ ఐదు ప్రశ్నల సాధారము చేసికొని చెప్పబడినదే నాట్యశాస్త్రము. మునులకు కావలసిన దీ ప్రశ్నలకు సమాధానము మాత్రమే గాదు. మునులు ఈ విషయమున కేవలము అజ్ఞులై వచ్చినవారు. అందుచే యథాతత్త్వము చెప్పమని అడిగినారు. మునులు తెలిసికొనవలసిన విషయములను వారడుగకపోయినను, వారికి చెప్పవలసిన బాధ్యత భరతునిపై గలదు.

తేహంతు వచనం శ్రుత్వా ముసీనాం భరతోమునిః

ప్రత్యువాచ తతో వాక్యం నాట్యవేదకథాంప్రతి.

6

భవద్భిః శుచిభిర్భూత్వా తథావహితమానసైః

శ్రూయతాం నాట్యవేదస్య సంభవౌ బ్రహ్మనిర్మితః.

7

ఆ మునుల వాక్యమును వినిన తర్వాత నాట్యవేద కథను గురించి భరతముని క్రింది విధమున చెప్పదొడగెను. “మీరు శుచులై, శ్రద్ధతో కూడిన మనస్సు కలవారై, బ్రహ్మచే నిర్మింపబడిన నాట్యవేదమెట్లు ఉత్పన్నమైనది వినవలయును.”

మునులడిగిన మొదటిప్రశ్నకు సమాధానముగా నీ నాట్యవేదము బ్రహ్మచే నిర్మింపబడినదని చెప్పబడినది. మిగిలిన ప్రశ్నలకు ప్రత్యుత్తరముగా ముప్పది యారధ్యాయములు గల నాట్యశాస్త్రము బ్రహ్మచే చెప్పబడినది. నాల్గు ప్రశ్నలకు యథాక్రమముగా సమాధానము చెప్పబడెట్లు కన్పించును. సందర్భానుసారముగా, ఔచిత్యమును, యోగ్యతను పాటించుచు, మునులు అడిగిన ప్రశ్నలకు ప్రత్యుత్తరము లొసగబడిన వని గ్రహించవలెను. ఈ ప్రత్యుత్తరములు నాట్యవేదకథా రూపమున మొదలగుచున్నవనుటచేత నాట్యప్రయోగమును దర్శించిన మునుల సందేహ నివృత్తికి, జిజ్ఞాసకు సాధనమగు జ్ఞానము మాత్రమిగులు చెప్పబడుచున్నదని చెప్పకొనవలెను.

- పూర్వం కృతయుగే విప్రా వృత్తే స్వాయంభువేన్ద్రకే
త్రేతాయుగేన్ద్ర సంప్రాప్తే మనూర్వైవస్వతస్యశు. 8
- గ్రామ్యధర్మప్రసృతేతు కామభవశం గతే
ఈర్ష్యా క్రోధాది సంమూఢే లోకే సుఖత దుఃఖతే. 9
- దేవ దానవ గంధర్వ యక్ష రక్షో మహూరగైః
జంబూద్వీపే సమాక్రాంతే లోకపాలప్రతిష్ఠితే. 10
- మహేంద్రప్రముఖై ర్దేవైః కిల పితామహః
“క్రీడనీయక మిచ్ఛామో దృశ్యం శ్రవ్యంచ యద్భవేత్. 11
- న వేద వ్యవహారోన్యం సంశ్లాఘ్యః శూద్రజాతిషు
తస్మాత్ సృజాపరం వేదం పంచమం సార్వనర్లికమ్”. 12

నాట్యమున కుపకరించు దేశకాలములను నిర్వచించుచు, నాట్యమున కధికారి నిర్ణయము చేయనొంది ఐదు శ్లోకములను చెప్పినాడు.

స్వాయంభువ మన్వంతరమైన తర్వాత కొంతకాలమున కేడవదియగు వైవస్వతమన్వంతరము సంప్రాప్తించగా, కృతయుగము పోయి త్రేతాయుగము రాగా మహేంద్రుడు మొదలగు దేవతలు బ్రహ్మవద్దకు వెళ్ళి క్రీడనీయకమును ప్రసాదించుమని అడిగినారు. పృజలు కామమునకు, లోభమునకు వశులై గ్రామ్యధర్మములో పడిపోగా సుఖదుఃఖములతో సమాకాంతమైన జగత్తు ఈర్ష్యాక్రోధాదులకు లోనైనది. అట్టిసమయమున లోకపాలురచే కాపాడబడుచున్న జంబూద్వీపము దేవ, దానవ, గంధర్వ, యక్ష, రాక్షస, మహూరగముల వశమైనది. ఇటువంటి కాలమున దృశ్యము, శ్రవ్యము నగు ఆటను గోరిన దేవతలు సర్వ వర్ణములకు సహితము పాత్యయోగ్యము, ప్రయోగయోగ్యము నగు విదవవేదము స్మృప్తించవలసినదని బ్రహ్మచు ప్రార్థించినారు.

దేవతలు క్రీడనీయకమును కోరినారు. క్రీడనీయక మనగా చిత్రవిత్తేపమును కలుగజేయునది, చిత్రమును వికసింపజేయునది, చిత్రమును ఉత్తేజింపగల్గినది అని అర్థము. అనగా చిత్రమున దాగియున్న భయ శోకాదులు నాట్యము ద్వారా బహిర్గతములై చిత్రశాంతిని చేకూర్చగలవు. దీనిచే చిత్ర ద్రుతి కలిగి, అపై చిత్రవిస్తృతి, చిత్రవికాసము కలుగగలవు. కాగా, రజస్తనోగుణములను సత్త్వగుణములోనికి పరిణమింపజేయగల్గినది క్రీడనీయకము.

సుఖదుఃఖాత్మకమైన జీవితముగల వ్యక్తికే క్రీడనీయకము కావలెనుకాని, అన్యులకు కాదు. కేవలము సుఖమేగల కాలమగు కృతయుగమునగాని, కేవల దుఃఖమేగల కాలమగు కలియుగపు చతుర్థపాదమునగాని క్రీడనీయకము రక్షిగట్టదు, రాజించదు కూడ. ఈర్ష్యా క్రోధాదులతో హృదయము సమావిష్టమైనది కనుక లోకము సుఖత దుఃఖతమని దుఃఖ బాహ్యమైయున్నది చెప్పినాడు. కామము, లోభము మొదలగువానివలన ఈర్ష్యాక్రోధాదులు బయలుదేరినవి అందుచే జనులు స్వధర్మములను వదలి నిషిద్ధమైన కర్మల నాచరించుచున్నారు. ఇట్లుచూచి మార్గోపదేశక మగుటచే క్రీడనీయక మగు నాట్యము చిత్ర వికాసమునకు దోహద మగుచున్నది.

నైవస్యత మన్వంతరమున దుఃఖబాహుళ్యమున్నను, ధర్మము నశించలేదని చెప్పటకు జంబూద్వీపమున దేవతలుకూడ కలరని. లోకపాలురు కాపాడుచున్నారని చెప్పబడినది.

దేవతలు కోరిన క్షీడనీయకము దృశ్యము, శ్రవ్యము నై యుండవలెను. దృశ్య శ్రవ్య శబ్దములచే నేత్రేంద్రియము, శ్రవణేంద్రియము గ్రహింపబడుచున్నవి. ఇంద్రియముల ద్వారా మనకనుభూతి కలుచున్నను, ఉత్తమమైన ఇంద్రియములీ రెండుమాత్రమే నని ఇచట సూచన కలదు. వీనినే కావ్యేంద్రియము లందురు. వీని ద్వారా ఆత్మావేశము, లోకోత్తరానుభూతి కలుగగలవు. కన్ను, చెవి యనునవి సాహిత్యేంద్రియము లగుటచేత దృశ్యమనగా హృద్యమని, శ్రవ్యమనగా వృత్తత్తిప్రదమని చెప్పికొనవలెను. కాగా నాట్యము ప్రీతివృత్తత్తిప్రదమైన దని సిద్ధాంతము.

ఈవిధమైన నాట్యము సార్వవర్ణికము. వేదాధ్యయనమున కధికారములేని వర్ణములకు వేదవిహితధర్మములపై గౌరవముకాని, అభిమానముకాని లేకపోవచ్చును. అట్టిచో నాట్యవేద మనబడు పంచమవేదము వీరికి కూడ ధర్మోపదేశకము, సన్మార్గోపదేశకము నై, ప్రజల హితమును పెంపొందింప గలదు. కావున నాట్యవేదమునకు అతిశయితమైన అధికారము సంప్రాప్తించుచున్నది. వేదమును చదువుట కధికారము లేనివారికి కూడ సుకుమారమార్గము ద్వారా హితోపదేశజనకము, ఆనందజనకము నగుచున్నది.

ఏవమస్త్వితి తా నుక్త్వా దేవరాజం విసృజ్యచ

సస్మార చతురో వేదా యోగ మాస్థాయ త త్వమితే.

13

దేవతలు ప్రార్థించిన విషయమునుగూర్చి 'అట్లే అగుగాక' అని పలికి, మహేంద్రుని, దేవతలను పంపివేసి సమస్తలోకవేదజ్ఞుడగు బ్రహ్మ యోగసమాధిలో మగ్నుడై, తన బుద్ధికుశలతతో నాలుగు వేదములను స్మరించెను.

ధర్మ్య మర్థ్యం యశస్యంచ సోపదేశం ససంగ్రిహమ్

భవిష్యత్తశ్చ లోకస్య సర్వకర్మాను దర్శకమ్.

14

సర్వశాస్త్రార్థ సంపన్నం సర్వశిల్ప ప్రవర్తకమ్

నాట్యాఖ్యం పంచమం వేదం సేతిహాసం కరోమ్యహమ్.

15

ఏవం సంకల్ప్య భగవాన్ సర్వవేదా ననుస్మరన్

నాట్యవేదం తత శ్చక్రే చతుర్వేదాంగ సంభవమ్.

16

చక్కని ఉపదేశముతో కూడినది, ధర్మార్థ కామ మోక్షములతో అన్వితమైనది, క్షీరిప్రదమైనది, సులభగ్రాహ్యమైనది యగు నాట్యవేదమును నిర్మింప బ్రహ్మ సంకల్పించి నాడు. ఇతర ప్రమాణముల నపేక్షించక, సామ్యోత్తారరూపమైనది నాట్యము. అన్ని కర్మలకు కలుగబోవు శుభాశుభ ఫలములను ప్రజలకు తెలియజేయునది నాట్యము. కావుననే ఇది ధర్మాది పురుషార్థములతో కూడినది మాత్రమే గాక, అర్థ్యమగుచున్నది. హృద్యత్వముతో నుండి సర్వజనులకు ఆకర్షణీయముగను, అభిలషణీయముగను ఉండునది అర్థ్యము. హృద్య రూపముతో అంతట వ్యాపించిన దగుటచే యశస్య మగుచున్నది.

సర్వశాస్త్రములలోని అర్థములతో కూడినది, సర్వశిల్పములకు ప్రవృత్తిహేతువు సగు నాట్యమనబడు పంచమ వేదమును ఇతిహాసయుక్తముగా నిర్మింప సంకల్పించినాడు. ప్రత్యక్షముగా పరిదృశ్యమానములు, అగామికములు సగు అర్థములు కర్మఫల సంబంధ స్వభావములుగా ఎచట కన్పించునో అదియే ఇతిహాసము. అనగా ఉపదేశకరూపముగలది నాట్యము.

ఈ విధముగా సంకల్పించి, పూజ్యుడైన బ్రహ్మ అన్ని వేదములను చక్కగా స్మరించి, వేద వేదాంగముల నొక్కచో కూర్చవలె నను బుద్ధితో నాట్యవేదమును చేసినాడు. ఇట్టి నాట్యవేదము చతుర్వేదాంగసంభవము. నాల్గువేదములనుండి, వేదాంగములనుండి ఉత్పన్నమైనదీపంచమవేదము.

జగ్రహ పాత్య మృగ్యేదాత్ సామభ్యా గీతమేవచ
యజుర్వేదా దభినయా రసా నాథర్వణాదపి.

17

స్వరాలంకారాది సామగ్రియోజనచే చెప్పదలచినదానిని చక్కగా వ్యక్తముచేయు వాక్కును పాత్యమందురు. నాట్యమునకు వాగభినయము శరీరమువంటి దగుటచేత పాత్యమును మొదట చెప్పినాడు. ఈ పాత్యము ఋగ్వేదమునుండి గ్రహించబడినదగుటచే నిది కాక్యాది మూడు స్వరములతో కలసియున్నదని భావము. పాత్యము స్వరయుక్తముగావున, గానమున కుపకరించు స్వరముగల సామవేదమునుండి గీతము గ్రహింపబడినదని తర్వాత చెప్పబడినది. నాట్యప్రయోగమునకు ప్రాణము గీతము. గీతము నాశ్రియించుకొని యున్నది రసచర్వణ. గీతముతో వచ్చునవి తాళ లయాదులు. యాగక్రియావ్రధానమగు యజుర్వేదమందు ప్రదక్షిణ గమనాదిక్రమము కన్పించుటచే నీ వేదమునుండి సుషిరాత్మకమగు నాతోద్యము, అభినయము స్వీకరించబడినవి. విభావాదిసామగ్రిరూపములగు రసములు అథర్వణ వేదములోని శాంతికమారణాది కర్మలనుండి తీసికొనబడినవి. కావున గీతాతోద్యప్రాణభినయ వర్గములచే పరిపోషముచెందు శృంగారాది రసములతో పరమప్రీతిమయమైనది నాట్యము.

వేదోపవేదైః సంబద్ధో నాట్యవేదో మహాత్మనా
ఏవం భగవతా సృష్టో బ్రహ్మణా సర్వవేదినా.

18

వేదార్థమునకుపకరించు అర్థముకలవి ఉపవేదములు. వేదములతోను, ఉపవేదములతోను సమ్మిశ్రితమైన నాట్యవేదము పూజ్యుడు, మహాత్ముడు, అన్నియు తెలిసినవాడు సగు బ్రహ్మచే నీ విధముగా సృష్టించబడినది.

ఉత్పాద్య నాట్యవేదంతు బ్రహ్మోవాచ సురేశ్వరమ్
“ఇతిహాసో మయాసృష్టః సనురేషు నియుజ్యతామ్.

19

కుశలా యే విదగ్ధాశ్చ ప్రగల్భాశ్చ జితశ్రమాః

తేవ్యయం నాట్యసంజ్ఞోహి వేదః సంక్రామ్యతాం త్వయా.”

20

నాట్యవేదము సుదృఢింపజేసిన తర్వాత “నాచే దశరూపక మొకటి సృష్టించబడినది. దానిని దేవతలచే ప్రయోగింపజేయుము. గ్రహణధారణయోగ్యులు, ఉపదేశకరూపములు,

సభాపిరికికి నము లేనివారు. అలసట నెరుగజాలనివారు నగువారలకు నీ ద్వారా నాట్యవేద మనబడు నియ్యది సంక్రమింపవలెను" అని ఇంద్రునితో బ్రహ్మ పలికినాడు.

ఇందున కీరీతిగా ఆజ్ఞ నుసగుటచేత నాట్యమును ప్రయోగింపజేయుటకు ప్రభువే సమర్థుడని తేలుచున్నది.

తచ్చుత్వా భగవాన్ శక్తో బ్రహ్మణా యదుదాహృతమ్
స్రాంజలిః ప్రిణతో భూత్వా ప్రత్యువాచ పితామహమ్. 21

గ్రహణే ధారణే జ్ఞానే ప్రయోగే చాస్య సత్తమ
అశక్తా భగవన్ దేవా అయోగ్యా నాట్యకర్మణి. 22

య ఇమే వేదగుహ్యజ్ఞా ఋషయః సంశితవ్రతాః
ఏతేఽస్య గ్రహణే శక్తాః ప్రయోగే ధారణేతథా ' 23

బ్రహ్మ యనిన మాటను దేవేంద్రు డాలకించి అంజలిపూర్వకముగా ప్రణమిల్లి బ్రహ్మకు ఈ రీతిగా ప్రత్యుత్తర మిచ్చెను. "గురుముఖమున విషయము నగ్రహణము చేసికొనుట, తెలిసికొనినదానిని మరచిపోకుండుట, ఊహాపోహవిచారము గలిగియుండుట, సభలో ప్రయోగించుట అను నీ నాలు విషయములలోను చేవతలు శక్తిలేనివారు. సహజ ముగా సుఖమును గోరు దేవతలు నాట్యకర్మకు యోగ్యులుకారు. అందుచే వేదముల రహస్య ములను తెలిసికొనినవారు, అభ్యాసము చేయగలవారు నగు నీ ఋషులు నాట్యముయొక్క గ్రహణ, ధారణ, ప్రయోగములందు సమర్థులు". కావున ఋషులనే నాట్యప్రయోగమున నియమింప వలసినదని ప్రార్థన.

ఋషులు వేదజ్ఞులనుటచే గ్రహణధారణసామర్థ్యము కలవారని, వేదముల రహస్యముల నెరిగినవారనుటచే శృంగారో రసముల నభినయించుట కుపయోగించు సాత్త్వికస్వరూపితి మగు సామర్థ్యముగలవారని సిద్ధము కాగలదు.

శృత్వాతు శక్రవచనం మామాహంబుజసంభవః
'త్వం పుత్రశతసంయుక్తః ప్రయోక్తాస్య భవానఘ.' 24

ఇంద్రుని వాక్యమును విని "పాపరహితుడవైన నీవు నీ నూర్గురు పుత్రులతో కలిసి నాట్యమును ప్రయోగింపజేయుము" అని భరతుని ఉద్దేశించి బ్రహ్మ పలికినాడు.

ఆజ్ఞాపితో విదిత్వాహం నాట్యవేదం పితామహాత్
పుత్రా సధ్యాపయామాస ప్రయోగం చాపి తత్త్వతః. 25

బ్రహ్మచే ఆజ్ఞాపింపబడిన భరతముని బ్రహ్మవద్దనే నాట్యవేదమును తెలిసికొనినవాడై నాట్యవేదము, దాని ప్రయోగమును ఉన్నదున్నట్లుగా తన పుత్రులకు నేర్పెను.

శాణ్డిల్యం చైవ వాత్స్యంచ కోహలం దత్తిలం తథా
జటిలాం బప్తకౌచైవ తణ్డు మగ్నిశిఖం తథా, 26

సైంధవం సపుగ్గోమానం శాడ్వలిం విపులం తథా
కపింజలిం బాదిరంచ యమ ధూమ్రాయణౌ తథా, 27

- జంబుధ్వజం కాకజంఘం స్వర్ణకం తాపసంతథా
కైదారిం శాలికర్ణంచ దీర్ఘగ్రాతంచ శాలికమ్, 28
- కాత్సం తాండాయనించైవ పింగలం చిత్రకంతథా
బంధులం భల్లకంచైవ ముష్టికం సైంధవాయనమ్, 29
- తైతిలి భార్గవంచైవ శుచిం బహులమేవచ
అబుధం బుధసేనంచ పాండుకర్ణం సుకేరలమ్, 30
- ఋజుకం మండకంచైవ శంబరం పంజలంతథా
మాగధం సరలంచైవ కర్తారం చోగ్రమేవచ, 31
- తుషారం పార్షదంచైవ గౌతమం బాదరాయణం
విశాలం శబలంచైవ సునాభం మేషమేవచ, 32
- కాలియం భ్రమరంచైవ తథా వీరముఖంమునిమ్
నఖకుట్టా శ్మశ్రుకుట్టాచ షట్పదం సోత్తమంతథా, 33
- పాదుకో పానహాచైవ శ్రుతిం చాపస్వరంతథా
అగ్నికుండా జ్యకుండాచ వితండ్యం తాండ్యమేవచ, 34
- కర్తరాక్షం హిరణ్యాక్షం కుశలం దుఃషహంతథా
లాజం భయానకంచైవ భీభత్సం సవిచక్షణమ్, 35
- పుండ్రాక్షం పుండ్రినాసంచ అసితం సితమేవచ
విద్యుజ్జిహ్వం మహాజిహ్వం శాలంకాయనమేవచ, 36
- శ్యామాయనం మాతరంచ లోహితాంగం తద్దైవచ
సంవర్తకం పంచశిఖం త్రిశిఖం శిఖమేవచ, 37
- శంఖవర్ణముఖం మండం శంకుకర్ణమథాపిచ
శక్రీనేమిం గభస్తిం చాప్యంశుమాలిం శతంతథా, 38
- విద్యుతం శాతజంఘంచ చౌద్రం వీరమథాపిచ
పితామహాజ్ఞయా స్మాభి ర్లోకస్యచ గుణేష్వయా, 39
- ప్రయోజితం పుత్రీశతం యథా భూమి విభాగశః
యో యస్మై స్కర్మణి యథాయోగ్య స్తస్మై స యోజితః 40

మొదటి పదమూడున్నర శ్లోకములలో శాండిల్య, వాత్స్య, కోహళ, దత్తీల, జటిల, అంబష్ట, తండు, అగ్నిశిఖ, సైంధవ, సపులోమాన, శాడ్వలి, విపుల, కపిజలి, బాదరి, యమ, ధూమ్రాయణ, జంబుధ్వజ, కాకజంఘ, స్వర్ణక, తాపస, కైదారి, శాలికర్ణ, శాలిక, కాత్స, తాండాయనిక, పింగల, చిత్రక, బంధుల, భల్లక, ముష్టిక, సైంధవాయన, తైతిలి, భార్గవ, బహుల, అబుధ, బుధసేన, పాండుకర్ణ, సుకేరల, ఋజుక, మండక, శంబర, పంజల, మాగధ, సరల, కర్తార, ఉగ్ర, తుషార, పార్షద, గౌతమ, బాదరాయణ, విశాల, శబల, సునాభ, మేష, కాలియ, భ్రమర, వీరముఖ, నఖకుట్ట, అశ్మశ్రుకుట్ట, షట్పద, పాదుక, ఉపానహ, చాపస్వర, అగ్నికుండ, ఆజ్యకుండ, వితండ్య, తాండ్య,

కర్తరాక్ష, హిరణ్యాక్ష, కుశల, దుఃషహ, లాజ, భయానక, భీభత్స, సవిచక్షణ, పుండ్రాక్ష, పుండ్రనాన, అసిత, సిత, విద్యుజ్జిహ్వ, మహాజిహ్వ, శాలంకాయన, శ్యామాయన, మాతర, లోహితాంగ, సంవర్తక, పంచశిఖ, త్రిశిఖ, శిఖ, శంఖనర్లముఖ, మండ, శంకుకర్ణ, శక్రనేమి, గభస్తి, అంశుమాలి, శత, విద్యుత, శాతజంఘ, రాద్ర, వీర మొదలగు భరతకుమారుల పేర్లు గలవు. వీరు నూర్గురు. వీరందరు భరతునకు ఆపులైన శిష్యులగుటచే భరతుని పుత్రు లని ఊహించినారు. వీరిలో కోహల, దత్తీల, తండు నామధారులు ప్రత్యేకముగా నాట్యశాస్త్రములను రచించినవారు.

బ్రహ్మయోగ ఆదేశము ననుసరించి, లోకకల్యాణమును వాంఛించి, భూవిభాగమును గుర్తించి, ఈ నూర్గురచే నాట్యప్రయోగమును భరతముని చేయించినాడు. ఏ పనిచేయుట కెవడు శక్తిగలిగి, యోగ్యుడై ఉబలాటపడినాడో, వానిని ఆపనిలో నియమించినవాడు భరతుడు.

భారతీం సాత్త్వతీం చైవ వృత్తి మారభటింతథా

సమాశ్రితః ప్రయోగస్త ప్రయుక్తో వై మయా ద్విజాః.

41

భారతీ, సాత్త్వతీ, అరభటి వృత్తులతో కూడియున్న నాట్యము భరతునిచే ప్రయోగింప బడినదని భరతుడు మునుల నుద్దేశించి పలుకుచున్నాడు.

భర్తము మొదలుగాగల నాలు పురుషార్థములను సాధింపనొచ్చెడి వాగంగ సత్త్వ చేష్టా సామాన్యమును వృత్తి యందురు. ఇట్టి వృత్తులు నాలుగు కలవు. ఎవడైన ఏ పనిని చేయ సాగినను వాఙ్మనఃకాయవ్యాపారమచట గలుగును. ఉత్తమప్రకృతిగలవారు లలితముగాను, తదితరులు వేరొకవిధముగాను తమతమకృత్యములను నిర్వర్తించుకొనుట గలదు. ఈ భేదము నాశ్రయించుకొనియే వృత్తులు నాలు రకములని చెప్పినారు. కేవలము వాగ్వృత్తి యైనది భారతీవృత్తి. సంవేదనముకలది సత్త్వము. సత్త్వమనగా మనస్సు. కావున మనోవ్యాపార రూపమైనది సాత్త్వతీవృత్తి. అలసట తేనివారు, ఉత్సాహవంతులు నగు భటులకు సంబంధించినది యగు అభరటివృత్తిని కాయవృత్తి యందురు.

పరిగృహ్య ప్రణమ్యాభ బ్రహ్మ విజ్ఞాపితో మయా

అథాహ మాం సురగురుః “కైశికీమపి యోజయ,

42

యచ్చ తస్యాః క్షమం ద్రవ్యం తద్బ్రాహ్మి ద్విజసత్తమ”

ఏవం తేనాస్మ్యభిహితః ప్రత్యుక్తశ్చ మయా ప్రభుః.

43

“దీయతాం భగవన్ ద్రవ్యం కైశిక్యాః సంప్రయోజకమ్

సృత్రాంగహారసంపన్నా రసభావ క్రియాత్మికా.

44

దృష్టా మయా భగవతో నీలకంఠస్య సృత్యతః

కైశికీ శ్శక్తి నైపథ్యా శృంగార రససంభవా.

45

అశక్త్యా పురుషైః సాతు ప్రయోక్తుం స్త్రీజనాదృతే”

తతో లస్యజన్మహాతేజా మనసాస్పరసో విభుః.

46

నాట్యప్రయోగమైన తర్వాత ప్రణామపూర్వకముగా బ్రహ్మకు తను జేసినదంతయు భరతుడు విన్నవించుకొనగా, “కైశికీవృత్తిని గూడ ప్రయోగించుము. ఆ ప్రయోగమును సమర్థించుటకు కావలసిన సౌందర్య మనబడు ద్రవ్యమేదో తెలుపుము” అని దేవగురువు భరతుని అడిగినాడు. నృత్యాంగహారములతో కూడుకొనినది, రసభావక్రియలనే ఆర్జితము గలది యగు కైశికీవృత్తి శృంగారరసములో నుత్పన్న మగునది. ఉచితమైన నేపథ్యముతో కూడినది. భగవానుడగు నీలకంఠుడు నృత్యము చేయుచుండగా కైశికీవృత్తిని దర్శించితిని. కాని స్త్రీలు లేకుండా కేవలము పురుషులచే నీ కైశికీవృత్తి ప్రయోగింపబడలేదు. కావున కైశికీవృత్తిని చక్కగా ప్రయోగించుటకు కావలసిన ఉపకరణముల నిమ్ము అని భరతుడు సమాధానము నివ్వగా మహా తేజస్సుగల అప్పరసలను పరమేష్ఠి మనస్సుతో సంకల్పించి సృష్టించెను.

కేశములేరీతిగా సౌందర్యపోషకములో అట్లే సౌందర్యోపయోగియగు వ్యాపారమును కైశికీవృత్తి యందురు. లాలిత్య మెచట కన్పించినను అది కైశికీవృత్తి వలన వచ్చినదే అని గ్రహించ వలెను. కైశికీ లేని నాట్యప్రయోగమున సౌందర్యమనబడు విశిష్టత కన్పించదు. కైశికీకి కావలసిన ఉపకరణ ద్రవ్యమును కోరుకొనమనగానే సౌందర్యవతులగు స్త్రీలను భరతుడు కోరుటలో నాట్యచార్యునకు కవిహృదయగ్రహణయోగ్యత్వ మనబడు గుణ ముండునని సూచింపబడు చున్నది.

నర్తించు వేళ అంగహారములు సముచితస్థానములయందలంకరింపబడుట కైశికీయొక్క లక్షణములలో నొకటి. పరిపూర్ణమగు నానందముతో నిండి, సుందరాకారుడై, ఆనందనృత్యమున తేలిపోవుచున్న శంకరునినాట్యములో కైశికీ మూర్తీభవించగా భరతుడు గ్రహించినాడు. ఉచితమైన నేపథ్యముతో, అనగా యోగ్యమైన వేషముతో కూడియున్నపుడే కైశికీ నాట్యమున ఉపకరించ గలదు. అనగా సుకుమారమైన ఆంగికాభినయనములో కైశికీవృత్తి గలదని భావము. కవి, నట, సామాజికుల హృదయముల నావేశించియున్న రసభావముల సభవ్యక్తము చేయుజాలిన దీ కైశికీవృత్తి యని తర్వాత లక్షణము నిచ్చినాడు. ఈ కైశికీవృత్తి లేకుండా శృంగారరసమే సిద్ధించదు.

తమ తమ హృదయములలో రసము విలసిల్లి పరిపూర్ణమై, లాకికాతీతమై, పవిత్రముగా కవి, నట, సామాజికులకు భాసించవలయును. ఇట్టి విలాసము స్వాభావికముగా విముఖ చిత్తవృత్తిగల మునులకు కలుగజాలదు. ఒకవేళ యోగసమాధిలో కల్గినను, ఆ విలాసము సమాధిని వదలిన తర్వాత ఉండదు. కాని సహజముగా ఆర్ద్రహృదయులగు స్త్రీలకే ఇట్టి విలాసము పూర్తిగా కలదు. అందుచే స్త్రీజనులు లేనిది కైశికీవృత్తి ప్రయోగింపబడజాలదని భరతుడు విన్నవించుకొనినాడు.

నాట్యాలంకార చతురాః ప్రాదా నృహ్యం ప్రయోగతః

మంజుకేశీం నుకేశీంచ మిశ్రకేశీం నులోచనామ్,

47

సాదామిసిం దేవదత్తాం దేవసేనాం మనూరమామ్

సుదతీం సుందరీంచైవ విదగ్ధాం విపులాంతభా,

48

సుమాలాః సస్తతించైవ సునన్దాం సుముఖంతథా
మాగధీ మరుసించైవ సరలాం కేరలాం ధృతిమ్,

49

నందాం సపుష్కలాంచైవ కలభాంచైవ మే దదా
స్వాతి రాష్ట్రంఢ నియుక్తస్తు సహశిష్యైః స్వయంభువా,
నారదాద్యాశ్చ గంధర్వా గానయోగే నియోజితాః

50

నాట్యమునకు వైచిత్ర్యమును, విశిష్టతను కైశికీవృత్తితో తెలిసికొనివచ్చువారు, చతురు
రాండు నగు నప్పరసలను కైశికీప్రయోగముతో భరతున కప్పగించెను. నాట్యాలంకారమును
తెచ్చునవి స్వభావములగు లీల, విలాసము మొదలగు పదిగుణములు, యత్నజములగు శోభా,
కాంతి మొదలగు నేడుగుణములు కూడ నగుచున్నవి స్వభావసిద్ధములు, యత్నసిద్ధములు నగు
గుణములవసరమగుటచే మునికన్యలు కైశికీవృత్తిని ప్రయోగించుచురు. అందుచే మంజుకేశి,
సుకేశి, మిశ్రకేశి, సులోచన, సాదామిని, దేవదత్త. దేవనేన, మనూశమ, సుదతి, సుందరి,
విదగ్ధ, విపుల, సుమాల, సునంద, సుముఖ, మాగధి, అర్జుని, సరల, కేరల, ధృతి, నంద,
పుష్కల, కలభ మొదలుగాగల ఇరుపదిముగ్గురు అప్పరసలు సృష్టించబడినారు. దీనితో నాల్గు
వృత్తులతో కలసిన నాట్యము సిద్ధించగలదు.

నాట్యమునకు గీతాతోద్యములు కూడ నవసరములు. అందుచే పుష్కరవాద్యమును
నిర్మించిన స్వాతి యను ఋషి, పణవ మృదంగాది వాద్యములలో ప్రసిద్ధులైన స్వాతియొక్క
శిష్యులు, నారదుడు మొదలుగాగల గంధర్వులు, సుషిరాతోద్యాది గానమునకై నాట్య
చారుడగు భరతున కర్పింపబడినారు.

ఏవం నాట్యమిదం సమ్యక్ సృజ్యా సర్వైః సుతైః సహ,

51

స్వాతి నారద సంయుక్తో వేదవేదాంగ కారణమ్

ఉపస్థితోఽహం లోకేశం ప్రయోగార్థం కృతాంజలిః.

52

వేదవేదాంగములనుండి ఉత్పన్నమైన నాట్యమును పుత్రులతో సహ చక్కగా తెలిసికొని,
నాట్యప్రయోగమును జరుపదలచి, స్వాతి నారదులతో గలసి, కృతాంజలియై భరతుడు
బ్రహ్మను సమీపించెను.

‘నాట్యస్యగ్రహణం ప్రాప్తం బ్రూహి కిం కరవాణ్యహమ్’

ఏతత్తు వచనం శ్రుత్వా ప్రత్యువాచ పితామహః.

53

‘మహానయం ప్రయోగస్య సమయః సముపస్థితః

అయం ధ్వజమహః శ్రీమాన్ మహేంద్రస్య ప్రవర్తతే.

54

అత్రేదానీ మయం వేదో నాట్యసంజ్ఞః ప్రయుజ్యతామ్

“నాట్యము తెలిసికొనబడినది, శిక్షణలోనికి వచ్చినది. ఇకపై నేమిచేయవలసియున్నది”
అని భరతుడు బ్రహ్మ నడిగినాడు. “దైవసంఘటితముగా మహాత్తరమైన ఇంద్రధ్వజ మహోత్స
వము వచ్చుచున్నది. ఇది ఇంద్రునుద్దేశించిన ఉత్సవము. నాట్యప్రయోగమునకు అనుకూలమైన

దివ్యమగు సమయముకూడ. కావున నీ సమయమున నాట్యవేదమును ప్రయోగించుము” అని బ్రహ్మ ప్రత్యుత్తర మొసగెను.

తతస్తస్మిన్ ధ్వజమహే నిహతాసుర దానకే. 55

ప్రహృష్టా మరసంక్షీర్ణే మహేంద్ర విజయోత్సవే
పూర్వం కృతా మయా నాందీ హృశీర్వచన సంయుతా. 56

అష్టాంగ పద సంయుక్తా విచిత్రా వేదనిర్మలా
తదస్తేనుకృతి ర్బద్ధా యథా దైత్యాః సురైర్జితాః. 57

సంఘేట విదవకృతా ఛేద్య ఛేద్యాహ వాత్మికా

రాక్షసులు నశింపగా, సంతృప్తులైన దేవతలు మహేంద్రవిజయోత్సవమున స్వేచ్ఛగా విహరించుచుండగా, ఇంద్రధ్వజ మహోత్సవము జరిగినది. “అందు భరతుడు నాట్యప్రయోగమును జేయించినాడు. నాట్యప్రయోగమునకు పూర్వము వేదనిర్మితము, అష్టాంగపదములతో కూడినది, ఆశీర్వచనముతో కూడినది, విచిత్రము నగు నాంది ప్రయోగించబడినది.

రాక్షసులు కలుగజేయు విఘ్నములనుండి రక్షించుటకు, నాట్యమండపమునగల దేవతల నానందింపజేయుటకు, నాంది చాల యవసరము. నాందీప్రయోగము పూర్వరంగమున కంగము కాదు. అన్ని పనులు ఆశీఃపూర్వకములగుటచే నాట్యము నాందీపూర్వకము కావలెను. అంగభూతములైన ఎనిమిది పదములుకాని, ఎనిమిది వాక్యములుకాని, ఒకే ఒక మహావాక్య రూపమున నుండుటయే నాందియొక్క ముఖ్య లక్షణము. అందుచేతనే నాంది విచిత్రమైన దనినాడు. ఈ పదములుగాని, వాక్యములుగాని ఎనిమిది, లేక పన్నెండు, లేక నాలుగు, లేక పదునారు ఉండవచ్చునని తర్వాతి ఆలంకారికులు సిద్ధాంతము చేసినారు,

నాంది కాగానే దేవతలచే రాక్షసులొడిపోయినవిషయము నాట్యరూపమున ప్రయోగించ బడినది. రోషము, శంకా, భయములతో కూడిన వాక్యములతో, శస్త్రయుద్ధము, మల్లయుద్ధములతో నున్న ఈ నాట్యము ప్రయోగింప బడినది.

తతో బ్రహ్మాదయో దేవాః ప్రయోగ పరితోషితాః. 58

ప్రదదు ర్మత్సుతేభ్యస్తు సర్వోపకరణానివై
ప్రీతస్తు ప్రథమం శత్రో దత్తవాన్ స్వం ధ్వజం శుభమ్. 59

బ్రహ్మ కుటిలకంచైవ, భృంగారం వరుణః శుభమ్
సూర్య శ్చత్రం, శివస్సిద్ధిం, వాయు ర్వ్యజపమేవచ. 60

విష్ణుః సింహాసనంచైవ, కుబేరో మకుటం తథా,
శేషా యే దేవగంధర్వా యక్ష రాక్షస పన్నగాః. 61

తస్మిన్ పదస్యభిప్రేతా న్నానాజాతి గుణాశ్రయాన్
అంశాంశై ర్భాషితాన్ భావాన్ రసాన్ రూపం క్రియాబలమ్. 62

దత్తవంతః ప్రహృష్టాస్తే మత్సుతేభ్యో దివౌకసః

బ్రహ్మ మొదలగు దేవతలు ఈ నాట్యప్రయోగమువలన సంతృప్తులై భరతకుమారులకు సమస్త ఉపకరణముల నర్పించినారు. ప్రీతుడైన ఇంద్రుడు మొట్టమొదటనే శుభప్రదమైన

ధ్వజము నిచ్చెను. పూజ కువయోగించునది, విఘ్నములను శాంతిపరచునది ధ్వజము. విమావకునకుపకరించు వక్రదండమును బ్రహ్మ, పారిపార్శ్వకులకై భృంగారమును వరుణుడు, ఛత్రమును సూర్యుడు, దైవీ. మానుషీయను సింధులను శివుడు, వింజామరములను వాయువు, రాజభూమికకై సింహాసనమును విష్ణువు, మనుటమును కుబేరుడు ఇచ్చినారు. సభాసనులకు అభిరుచిని కల్పించునవి, నానాజాతి గుణాశ్రయములు నగు వాగభినయములను, విభావాది భావములను, రతిహాసాది రసములను, ఆంగికాభినయమునకు కావలసిన రూపమును, చేష్టను, బలమును, శేషించిన దేవతలు, గంధర్వులు, యక్షులు, రాక్షసులు, పన్నగములు వారి వారి అంశల ననుసరించి అర్పించినారు.

ఏవం ప్రయోగే ప్రారబ్ధే దైత్య దానవ నాశనే. 63

అథః క్షోభితాః సర్వే దైత్యా యే తత్ర సంగతాః
విరూపాక్ష పురోగాంశ్చ విఘ్నా నుత్పాదయంతి తే. 64

‘నేత్ర మిచ్ఛామహే నాట్య మేత దాగమ్యతా’ మితి
తతస్తై రనురైఃసార్థం విఘ్నా మాయా ముపాశ్రితాః. 65

వాచ శ్చేష్టాం స్మృతించైవ సంభయంతిస్మ సృత్యతామ్

దైత్య దానవ నాశన మనబడు నాట్యప్రయోగము ప్రారంభింపబడగా, విరూపాక్షుని నాయకత్వమున అచటకువచ్చిన రాక్షసులు క్షోభిల్లినవారై, “ఇట్టి నాట్యము మాక క్షరలేదు; రానీ, చూచెదముగాక” అని తలచి, మాయాయాపమున విఘ్నములు చేయసాగిరి. దానితో సృత్యముచేయువారలకు వాక్కు, ఆంగికాభినయము, స్మృతి సంభించిపోయినవి.

తథా విధ్వంసనం దృష్ట్వా సూత్రధారస్య దేవరాట్. 66

‘కస్మాత్ ప్రయోగ వైషమ్య’మి త్యుక్త్వా ధ్యాన మావిశత్
అథా పశ్య త్నదోవిష్టైః సమంతా త్పరివారితమ్. 67

సహేతరైఃసూత్రధారం నష్టనంజ్ఞం జడీకృతమ్
ఉత్థాయ త్వరితం శక్రః గృహీత్వా ధ్వజ ముత్తమమ్. 68

సర్వరతోజ్జ్వలతనుః కించి దుద్వృత్త లోచనః
రంగవీరగతా విఘ్నా ననురాంతైవ దేవరాట్. 69

జర్జరీకృత దేహం స్తా నకరో జర్జరేణ సః

నాట్యప్రయోగమున సూత్రధారునకు, నటులకు సంభవించినప్రమాదమును ఇంద్రుడు కనుగొని, ‘ప్రయోగమునకీ విషమస్థితి యెట్లు వచ్చినది?’ అనిపలికి ధ్యానసమాధిలో మగ్ను డాయెను. ఆ సమాధిలో నాట్యసభ అన్నివైపుల విఘ్నములచే నావరింపబడినదని, సూత్ర ధారునితో బాటు ఇతర నటులుగూడ స్పృహలేక పడిపోయినారని గ్రహింపగలిగెను. సమస్త రత్నాభరణములతోను ఉజ్జ్వలముగా నున్న శరీరముతో, కొంచెము పైకి తిరిగిన కన్నులతో ఇంద్రుడు త్వరగా లేచి, ఉత్తమమైన తన ధ్వజమును స్వీకరించెను. ఆ ధ్వజముతో రంగవీర మునగల విఘ్నములను, రాక్షసులను చూర్ణముగా చేయబడిన దేహములు కలవారినిగా జేసెను.

నిహతేషుచ సర్వేషు విఘ్నేషు సహదానవైః. 70

సంప్రహృష్య తతో వాక్య మాహుః సర్వే దివౌకసః
'అహో స్రహరణం దివ్య మిద మాసాదితం త్వయా. 71

జర్జరీకృత సర్వాంగా యేనై తే దానవాః కృతాః
యస్మా దనేన తే విఘ్నాః సాసురా జర్జరీకృతాః. 72

తస్మా జర్జర ఏవేతి నామతోఽయం భవిష్యతి
శేషా యేచైవ హింసార్థ ముచ్యమాన్యంతి హింసకాః. 73

దృష్ట్యానం జర్జరం తేఽపి గమిష్య త్యేవ మేవతు'

సమస్త విఘ్నములు, రాక్షసులు నశింపగా సంతోషించినవారై దేవతలీక్రిందిరీతిగా ఇంద్రునితో పలికిరి. "నీచే దివ్యమైన వధ చేయబడినది. దానవుల సకలావయవములు జర్జరీకృతములు, అనగా చూర్ణముగా చేయబడినవి. విఘ్నములు కూడ జర్జరీకృతములైనవి. అందుచే నీ ధ్వజము జర్జరమనిపించుకొనగలదు. నాట్యప్రయోగమునకు విఘ్నములు కలుగ జేయవలయునని హింసకులెవ్వరైన వచ్చిరేని, ఈ జర్జరమనబడు ధ్వజమును చూడగనే ఈ రాక్షసులు వచ్చినస్థితికి వారును.రాగలరు."

'ఏవ మేవా స్త్వితి' తతః శక్రః ప్రోవాచ తాన్ సురాన్. 74

'రక్షాభూతశ్చ సర్వేషాం భవిష్య త్యేష జర్జరః
ప్రయోగా ప్రస్తుతే హ్యేవం స్థితే శక్రమహే పునః. 75

త్రాసం సంజనయంతిస్మ విఘ్నాః శేషాస్తు నృత్యతామ్'
దృష్ట్వా తేషాం వ్యవసితం మదధే విప్రకారజమ్. 76

ఉపస్థితోఽహం బ్రహ్మణం నుతైః సర్వైః సమన్వితః
'నిశ్చితా భగవత్ విఘ్నా నాట్యస్యాస్య వినాశనే. 77

అస్య రక్షావిధిం సమ్య గాజ్ఞావయ సురేశ్వర'

దేవతలనిన మాటలకు 'అట్లే యగుగాక' యని పలికి ఇంద్రుడు దేవతలతో నిట్లనెను. "జర్జరమనబడు ఈధ్వజము అందరను రక్షించునది కాగలదు. ఉత్సాహజనకమగు ఇంద్రోత్సవమున నాట్యప్రయోగము జరుగుచుండగా ఈ ధ్వజము విఘ్నములకే భయము కల్పించకలదు. ఇతరులు నృత్యము చేయుదురు గాక."

భరతునికొరకై చేయబడిన ఈ శత్రువధను, దేవతలు చేసిన పనులను చూచి, పుత్రులతో కలిసి భరతుడు బ్రహ్మవద్దకు వచ్చి ఇట్లనెను. "నాట్యవినాశమునకువచ్చు విఘ్నములు నివారింప బడినవి. దేవేశ్వరుడవైన నీవే నాట్యమండపము నే రీతిగా, రక్షింపవలయునౌ తెలియజేయవలసి యున్నది."

తతశ్చ విశ్వకర్మాణం బ్రహ్మోవాచ ప్రయత్నతః. 78

'కురు లక్షణసంపన్నం నాట్యవేశ్మ మహామతే'

తతోఽచిరేణ కాలేన విశ్వకర్మా మహచ్ఛభమ్. 79

సర్వలక్షణ సంపన్నం నాట్యవేశ్య చకార సః

ప్రోక్తవాన్ ద్రుహిణం గత్వా సభాయాంతు కృతాంజలిః.

80

‘సజ్జం నాట్యగృహం దేవ తదవేక్షితు మర్హసి’

తతః సహమహేంద్రేణ నురైః సర్వైశ్చ సేతరైః.

81

ఆగత స్వరితో ద్రష్టుం ద్రుహిణో నాట్యమండపమ్

‘లక్షణసంపన్నమగు నాట్యగృహమును నిర్మింపుము’ అని బ్రహ్మ విశ్వకర్మ కాజ్ఞ నొసగెను. అతి శీఘ్రకాలములో సకల లక్షణములతో కూడినది, శుభప్రదము నగు నాట్య గృహమును నిర్మించి విశ్వకర్మ సభలోనున్న బ్రహ్మరద్ధకు వెళ్ళి కృతాంజలియై ‘నాట్య గృహము పూర్తియైనది. దానిని చూచి పరిశీలించుటకు మీరు రావలసినది’ అని విన్నవించు కొనెను. అప్పుడు నాట్యమండపమును చూచుటకు బ్రహ్మ త్వరగా వచ్చెను.

దృష్ట్వా నాట్యగృహం బ్రహ్మ ప్రాహ సర్వాన్ సురాంస్తతః.

82

‘అంశభాగై ర్భవద్భిస్తు రక్ష్యోఽయం నాట్యమండపః

రక్షణే మండపస్యాథ వినియక్తస్తు చంద్రమాః.

83

లోకపాలా స్తథా దిక్షు విదిత్వపిచ మారుతాః

నేపథ్య భూమా మిత్రస్తు నిక్షిప్తో వరుణోఽమృతే.

84

వేదికారక్షణే వహ్ని ర్భాండే సర్వదివౌకసః

వర్ణా శ్చ త్వారపవాథ స్తంభేషు వినియోజితాః.

85

అదిత్యాశ్చైవ రుద్రాశ్చ స్థితాః స్తంభాంతరేష్వథ

ధారణీషు స్థితాభూతాః శాలా స్వప్నరస స్తథా.

86

సర్వవేశ్యసు యక్షిణ్యో మహీపృష్ఠే మహూదధిః

ద్వారశాలా నియక్తాతు కృతాంతః కాలవవచ.

87

స్థాపితౌ ద్వారపాత్రేషు నాగముఖ్యా మహాబలా

దేహల్యాం యమదండస్తు శూలం తస్య పరి స్థితమ్.

88

ద్వారపాతా స్థితౌ చోభౌ నియతి ర్మృత్యురేవచ

పార్శ్వేచ రంగవీరస్య మహేంద్రః స్థితవాన్ స్వయమ్.

89

స్థాపితా మత్తవారణ్యాం విద్యుత్ దైత్య నిషూదసి

స్తంభేషు మత్తవారణ్యాః స్థాపితాః పరిపాలనే.

90

భూత యక్ష పిశాచాశ్చ గుహ్యకాశ్చ మహాబలాః

నాట్యగృహమును అవలోకించి దేవతలతో బ్రహ్మ ఇట్లు పలికెను. “మీ మీ అంశలతో నాట్యమండపము రక్షింపబడ వలయును. మండపము సౌమ్యప్రకృతితో నుండునుగనుక మండప రక్షణకు చంద్రుడు నియోగింపబడుచున్నాడు. నాట్యగృహముయొక్క దిక్కులను లోకపాలురు, మూలలను మరుదగములు, ఆహార్యమున కుపకరించు నేపథ్యభూమిని మిత్రుడు, వైభాగమును వరుణుడు, రంగవేదికను అగ్ని, వాద్యములతో నున్న దైత్యములమును

మేఘములు, స్తంభములను బ్రాహ్మణాది నాలుగువర్ణములయొక్క అధిష్ఠాన దేవతలు, స్తంభాంతరములను ఆదిత్యులు రుద్రులు, ధారణులను భూతములు, గవాక్షనేపథ్యాదులను అప్పరసలు, అన్ని గదులను యక్షిణులు, భూమియొక్క క్రిందిభాగమును మహాసముద్రము, ద్వారశాలను కాలము యముడు, కవాటాల్పకములైన ద్వారములను సాగముఖ్యులగు అనంతగుళికులు, గడపను యమదండము, గడప పైభాగమును శూలము రక్షింపవలయును. ద్వారపాలకులుగా నియతి, మృత్యువు కలరు. రంగవీరముయొక్క ప్రక్కభాగమున మహేంద్రుడే స్వయముగా గలడు. అచటనేగల మదపుటేనుగుపై విద్యుత్తువలె మెరయుచున్నది, రాక్షసులను సంహరించి నదియు నగు శక్తి స్థాపింపబడియున్నది. స్తంభములపై చెక్కిన మదపుటేనుగులయందు మహాబలముకల భూతములు, యక్షులు, పిశాచములు, గుహ్యకులు కలరు.

జర్జరేతు వినిశ్చిప్తం వజ్రం దైత్య నిబర్హణమ్. 91

తత్పర్వసు వినిశ్చిప్తాః సురేంద్రా హ్యమితౌజసః
శిరఃపర్వస్థితో బ్రహ్మ ద్వితీయే శంకరస్తథా. 92

తృతీయేచ స్థితో విష్ణు శ్చతుర్థే స్కందపవచ
పంచమేచ మహానాగాః శేష వాసుకి తక్షకాః. 93

ఏవం విష్ణు వినాశాయ స్థాపితా జర్జరే సురాః

“ఇంద్రధ్వజమును రక్షించుటకు రాక్షసులను సంహరింపజాలిన వజ్రాయుధముకలదు. ధ్వజముయొక్క వివిధభాగములను అమిత తేజస్సుగల దేవతలు రక్షించెదరు. అగ్రభాగమును బ్రహ్మ, రెండవ వరుసను శివుడు, మూడవదానిని విష్ణువు, నాల్గవదానిని కుమారస్వామి, ఐదవదానిని ఆదిశేషువు, వాసుకి, తక్షకుడు అను మహానాగములు రక్షించగలవు”. ఈవిధముగా విష్ణుములను పోగొట్టుటకు జర్జరమున దేవతలు స్థాపింపబడినారు.

రంగవీరస్య మధ్యేతు స్వయం బ్రహ్మ ప్రతిష్ఠితః. 94

ఇష్ట్యర్థం రంగమధ్యేతు క్రియతే పుష్పమోక్షణమ్
సాతాశవాసినౌ యేచ యక్ష గుహ్యక పన్నగాః. 95

అథ స్తాద్రంగవీరస్య రక్షణే తే నియోజితాః

“రంగవీరముయొక్క మధ్యభాగమున బ్రహ్మయే స్వయముగా ప్రతిష్ఠింపబడియున్నాడు. పూజార్థము రంగ మధ్యభాగమున పూలు వెదజల్లబడుచున్నవి. రంగవీరముయొక్క క్రింది భాగమును రక్షించుటకు సాతాశలోక వాసులగు పన్నగములు, యక్షులు, గుహ్యకులు నియమించబడినారు.”

‘నాయకం రక్షతీంద్రస్తు నాయకాంతు సరస్వతీ. 96

విదూషక మథోంకారః శేషాస్తు ప్రకృతీర్హరః
యాన్యేతాని నియుక్తాని దైవతానీహ రక్షణే. 97

ఏతాన్యే వాధిదైవాని భవిష్యంతి త్యుపాచ సః

“ఇంద్రుడు నాయకుని, సరస్వతి నాయికను, ఓంకారము విదూషకుని, శివుడు ఇతర నటీ నటులను రక్షించెదరు. ఈ రక్షణవిధిలో నే యే దేవతలు నియమింపబడినారో వారే ఆ యా భాగముల కధిదేవతలు” అని బ్రహ్మ పలికెను.

ఏతస్మిన్నంతరే దేవైః సర్వై రుక్తః పితామహః. 98

‘సామ్నా తానదిమే విఘ్నాః స్థాప్యంతాం వచసా త్వయా
పూర్వం సామప్రయోక్తవ్యం ద్వితీయం దానమేవచ. 99

తయోరుపరి భేదస్తు తతో దండః ప్రయుజ్యతే’
దేవానాం వచనం శ్రుత్వా బ్రహ్మో విఘ్నా నువాచహ. 100

‘కస్మా ద్భవంతో నాట్యస్య వినాశాయ సముత్థితాః’
బ్రహ్మణో వచనం శ్రుత్వా విరూపాక్షోఽ బ్రవీ డిదమ్. 101

‘దైత్యై ర్విఘ్నై స్సార్థం సామపూర్వ మిదంవచః
యోఽయం భగవతా సృష్టో నాట్యవేదః సురేచ్ఛయా. 102

ప్రత్యాదేశోఽయ మస్మాకం సురార్థం భవతా కృతః
తన్నైతదేవం కర్తవ్యం త్వయా లోక పితామహ. 103

యథా దేవా స్తథా దైత్యా స్వతః సర్వే వినిర్గతాః’

ఆ తర్వాత దేవతలందరు బ్రహ్మకీర్తిగా విజ్ఞాపన చేసికొనిరి— “సామోపాయముతో మీరే మాటలాడి ఈ విఘ్నముల నాపుజేయించ వలయును. మొదట సామోపాయముతో ప్రయత్నించి, అది విఫలమైన దానముతోను, ఈ రెండును ఫలించనిచో భేదోపాయము తోను, ఈ మూటికి కుదురనిచో దండోపాయముతోనైనను ఈ కార్యమును సాధించవలయును.”

దేవతలవాక్యమును విని “మీరేకారణమువలన నాట్యవినాశమునకై బయలుదేరినారని” బ్రహ్మ విఘ్నములనునర్చు దైత్యులనుద్దేశించి పలికెను. ఈ వాక్యమును విని విరూపాక్షుడిట్లు మాటలాడ సాగెను— “విఘ్నములతోను, రాక్షసులతోను సామోపాయము ననుసరించి పట్టచున్నారు. కాని దేవతలప్రార్థన నాలకించి పూజ్యులగు మీచే ఏ నాట్యవేదము సృష్టింపబడినదో అది మా కవమానకరము. ఆ నాట్యవేదమును మీరు కేవలము దేవతలకొరకే నిర్మించినారు. మీరు జగత్తున కంతటికి పితామహులు. దేవతలవలె రాక్షసులుసహితము మీనుండియే జన్మించినారు. కావున ఈ దేవతా పక్షపాతబుద్ధి తగదు.”

విఘ్నానాం వచనం శ్రుత్వా బ్రహ్మో వచన మబ్రవీత్. 104

‘అలం శ్రా మన్యునా దైత్యా విషాదం త్యజతా నఘా,
భవతాం దేవతానాంతం శుభాశుభ వికల్పకః. 105

కర్మ భావాన్వయాపేక్షీ నాట్యవేదో మయా కృతః
నైకాంత తోఽత్ర భవతాం దేవానాం చానుభావనమ్.’ 106

విరూపాక్షుని ప్రత్యుత్తరమును విని బ్రహ్మ ఇట్లు పలికెను. “రాక్షసులగు మీ కిక కోపము తగదు. గొప్పవారలగు మీరు విషాదమును వదలి పెట్టవలసినది. మీకు, దేవతలకు

గూడ శుభాశుభఫలములను తెల్పునది, కర్మవిపాకమును, భావపరిణామములను చెప్పనది యగు నాట్యవేదమే నాచేత నిర్మింపబడినది. మిమ్మువిడచి కేవలము దేవతలుగాని, దేవతలను విడచి కేవలము మీరేగాని ఈ నాట్యమును అనుభవింపలేరు. మీ ఉభయులకు నిది ముఖ్యమైనది యగుటచే మీరావిధముగా భావింపనక్కరలేదు."

ధర్మాధర్మరూపముగు శుభాశుభఫలమును సుఖదుఃఖాత్మకముగా చూపునది నాట్యవేదము. ఇది కర్మభావాన్వయాపేక్షకము. కర్మయనగా ధర్మాధర్మవిషయమగు కృత్యములు. భావమనగా ఆశయము. అన్వయమనగా సహచారకులాదికము. వీటన్నిటి సహకారముగలది నాట్యము.

‘త్రైలోక్యస్యాస్య సర్వస్య నాట్యం భావానుకీర్తనమ్’

“ముల్లోకములయందు సకలభావములకు అనుకీర్తనమైనది నాట్యము.” నాట్యమునకు కావ్యమునకు భేదములేదు. కావ్యము భావనచే సమున్మిషతము. ఈ అనుభూతిలో విభావాదులకు సాధారణీకరణము కలుచున్నది. గుణాలంకార మనూహర శబ్దార్థ శరీరము కలిగి, లోకోత్తరమైన రసమునే ప్రాణముగా గలిగిన కావ్యమున హృదయసంవాదము కలదు. అందు కలుగు చిత్రవృత్తి నటీనటుల చిత్రవృత్తులలో నిమగ్నమగుచున్నది. తద్వారా విషయావలోకనమున దానిలో సంతర్శితమైన తత్త్వమే అనుభూయమానమగును. ఈ అనుభూతి అలౌకికము, లోకోత్తరమునై లోకోత్తరదర్శనశ్రవణముల నాశ్రయించుకొని వచ్చుచున్నది.

నిర్మలమైన అద్దమువలెనున్న హృదయపద్మముగల సహృదయునకు అభినయముద్వారా తన్మయీభవనము కలుగుచున్నది. ఈ తన్మయీభవనము దేశకాలముల కతీతమగుటచే మిథ్యాసంశయ సంభావనాదులకు విలక్షణమైన జ్ఞానము నెుసగజాలినది. రామ రావణాదుల తమయందారోపించుకొని నటులు ప్రయోగకుశలులు కాగా, హృద్యవస్తువులచేత, గీతాతో ద్యములచేత సంస్కరింపబడిన మనస్సునకు విషయముతో నభేదబుద్ధి కలుగును. అప్పుడు తన ఆత్మలో, తన ఆత్మద్వారా, సహృదయుడు జగత్తును చూడగలుగుచున్నాడు. కాగా సహృదయునిసంపేదనలో విశ్వమంతయు సావిజ్ఞాతీయమగుచున్నది. దీనివలన ఉత్తమకావ్య నాట్యములలో ఆత్మానుభూతియే కలుగునుగనుక నివి ధర్మబాహ్యములు కాజాలవు. అందుచే కావ్యనాట్యముల ననుకీలించుటవలన శుభము నాచరించుట, అశుభము ననాదరించుట కలదు.

ఇట్టి సంపేదనాలాభమువలన నాట్యము భావములకనుకీర్తనమగుచున్నది. అనుకీర్తనమనగా అనువ్యవసాయము. దీనినే స్వసంపేదనమందురు. అనగా కావ్యము జగత్తును అనుకరించునది గాదని భావము. పరుని చేష్టను అనుకరించుట హాస్యలక్షణము. నాట్యము హాస్యప్రాయమైనది కాదని గుర్తించుకొనవలయును. రాముని శోకమునకు సదృశమగు శోకమును నటు డభినయించుటలేదు. రాముని శోకమునకు సజాతీయమగు శోకమునే నటుడభినయించుచున్నాడు గాని, దానికి సదృశమగు దుఃఖమును గాదు.

స్వశరీరముపైని యభిమానము, దేశకాలోపహితత్వము, నటునకాహార్యముచే నివర్తించబడుచున్నవి. రామాది శబ్దములచే నటుడు వ్యవహరింపబడుచున్నాడు. హృద్యములగు

గీతాదులు వెంటరా నటుడు ప్రయోగవశగతు డగును: అప్పుడు నాలుగువిధములగు అభినయములతో నటుని స్వరూపము మరుగుబడగలదు. అట్టి నటుడు హృదయసంవాదమును తెచ్చి తన్మయాభవనము కలుగజేయజాలినవా డగును. ఆ నటుని ప్రయోగములో కన్పించు సుఖదుఃఖాకారమగు చిత్తవృత్తిరూపముచే నావిష్టమైన స్వసంవిదానందప్రకాశమయమైనదే నాట్యము. అందుచే నీ నాట్యము విచిత్రమై, అలౌకికానందమయమగు రసాస్వాదమును కలుగజేయుచున్నది. ఇటువంటి ఆనందము ననుభవింపజేయగల్గిన వస్తువును నాట్యమందురు. ఈ నాట్యయు జ్ఞానాకారము.

‘క్వచి ధర్మః క్వచి తీక్రీడా క్వచిదర్థః క్వచిచ్ఛమః. 107

క్వచిద్ధాస్యం క్వచిద్యుద్ధం క్వచిత్కామః క్వచిద్వధః
ధర్మో ధర్మ ప్రవృత్తానాం కామః కామోపసేవినామ్. 108

నిగ్రహా దుర్విసీతానాం వినీతానాం దమక్రియా
క్రీడానాం ధార్మ్య జనన ముత్సాహః శూరమానినామ్. 109

అబుధానాం విబోధశ్చ వైదుష్యం విదుషామపి
ఈశ్వరాణాం విలాసశ్చ స్తైర్యం దుఃఖార్దితస్యచ. 110

అర్థోపజీవినా మర్థో ధృతి రుద్విగ్న చేతసామ్
నానాభావౌష సంపన్నం నానావస్థాంతరాత్మకమ్. 111

లోకవృత్తానుకరణం నాట్యమేత న్మయా కృతమ్.

ముల్లోకములలోని భావములు నాట్యమున కలవని చెప్పబడినది. అవి ఏరితిగా కలవ్రా చెప్పుచున్నాడు. “కొన్ని నాటకములలో ధర్మము, కొన్నింట క్రీడ, మరికొన్నిటిలో అర్థము, వేరొకచో శమము, మరొక్కచో హాస్యము, ఇతరత్ర యుద్ధము, ఇంకొకచో కామము, అన్యత్ర వధ ప్రధానముగా గలవు.”

ధర్మార్థములుగలచోట్ల ఉత్సాహము, క్రీడగలనాట్యమున విస్మయము, శమమున్నచోట నిర్వేదాదులు, హాస్యమున్నచోట హాసము, యుద్ధము చెప్పినవేళ రాద్రాదులు, కామమును పల్కినచోట రతి, వధ యున్నచోట క్రోధ, భయ, జగుప్సా, శోకములు అనునవి స్థాయి భావములుగా కన్పించగలవు. ధర్మప్రధానమైనది నాటకముగాని, ప్రకరణముగాని యగును. క్రీడాప్రధానమైనది భాణము, అర్థప్రధానమైనది ప్రకరణము అని వ్యాఖ్య చేసికొనవలెను. ధర్మప్రధానమైనది ఛలితరామ మనబడు నాటకము. స్వప్న వానవదత్త క్రీడాప్రధానమైనది. ఇట్లే మిగిలినవాటికి ఉచితములగు ఉదాహరణలను గ్రహించవలెను. మరియును ఒకే నాటక ములో ఈ వివిధ విషయములు కన్పించగలవు. అట్టిదే అభిజ్ఞాన శాకుంతలము.

“ధర్మప్రవృత్తి గలవారికి ధర్మము, కాముకులకు కామము, దుష్టులకు నిగ్రహము, విసితులకు దమము నాట్యమున కన్పించ గలవు. నపుంసకులకు ధార్మ్యము కలుగగలదు. మౌనవంతులగు శూరులకు ఉత్సాహము, తెలివి లేనివారికి విబోధము, విద్యాంసులకు

స్మృతి, మతి మొదలైనవి, ప్రభువులకు విలాసము, దుఃఖముతో క్రుంగి కృశించువారికి వ్యవసాయాత్మకమగు ఉత్సాహము, ధనమునకై ప్రాకులాడువారికి ధనము, చిత్రక్షోభగల వారికి ధైర్యము నాట్యమున, కావ్యమున గలవు. కావున వివిధభావముతో కూడినది, సకల అవస్థా సన్నివేశములతో నున్నది, లోకవృత్తము ననుకీర్తనము చేయునదియు నగు నాట్యము బ్రహ్మచే నిర్మింపబడినది."

‘ఉత్తమాధమ మధ్యానాం నరాణాం కర్మసంశ్రయమ్. 112

హితోపదేశ జననం ధృతి క్షీడా సుఖాదికృత్
దుఃఖార్తానాం శ్రమార్తానాం శోకార్తానాం తపస్వినామ్. 113

విశ్రాంతి జననం కాతే నాట్యమేత ద్భవిష్యతి
ధర్మ్యం యశస్య మాయుష్యం హితం బుద్ధివివర్ధనమ్. 114

లోకోపదేశ జననం నాట్యమేత ద్భవిష్యతి

“ఉత్తములు, మధ్యములు, అధములు నగు మానవులకందరకు నాట్యము వారు వారు చేయవలసిన కృత్యములను, విధులను తెలుపునది. హితోపదేశకరమగుచున్నది. ధైర్యమును, క్షీడకుపకరించు విస్మయోత్సాహములను, సుఖమును కలుగజేయునది. దుఃఖముచేత, శోకము చేత, శ్రమవలన ఊభించువారికి, తపస్యులకు నాట్యము విశ్రాంతిమొనగి వారి వారి కష్టములను, దుఃఖములను నివారింపగలదు. ధర్మమునకు విరుద్ధముకానిది, లోకములో ప్రసిద్ధిచెందుటకు హేతుభూతమగు విషయమును చూపునది, ఆయుర్వృద్ధికరము, హితకరము, బుద్ధిని వృద్ధిని పొందింపజేయునది నాట్యము. కావ్యనాట్యములు గురువువలె ఉపదేశము చేయవు. కాని బుద్ధిని నిర్మలముచేసి, వృద్ధిపొందునట్లు చేయగలవు. ఈ విధముగా ప్రజలకు మంచి ఉపదేశము నీయజాలినది నాట్యము.”

మహత్తరమైన తత్త్వము ఆత్మరూపమున, అనగా సంవిద్రూపమున, కావ్యనాట్యములలో భాసించును. ఈ తత్త్వమునకు మించిన ధర్మము లేదుగనుకనే కావ్యనాట్యములలో కన్పించు విషయము భావనావాహినిలో పరిష్కృతమై లోకోత్తరమైన ధర్మోపదేశరూపమున సహృదయులచే గ్రహింపబడుచున్నది.

‘నత జ్ఞానం నత చ్ఛిల్పం నసా విద్యా నసా కలా. 115

నాసా యోగో నతత్కర్మ నాప్యేస్మి న్య న్నద్రృశ్యతే

“సప్తద్వీపములలోను, ముల్లోకములలోను గల భావముల కనుకీర్తనరూపమగు నాట్యమున నేది హృదయగోచరము కాదో అట్టి జ్ఞానము, శిల్పము, విద్య, కళలు, యోగము, కర్మాలు లేనే లేవు.”

జ్ఞానమనగా ఆత్మజ్ఞానము. శిల్పమనగా మాలా చిత్ర పుస్తాది యోజనము. దండనీతి మొదలగునవి విద్యలు. గీతవాద్యాదికములు కళలు. వై నాల్గింటిని చక్కగా యోజించుటయే యోగము. యుద్ధ నియమాది వ్యాపారమే కర్మ. ఇవన్నియు కావ్యజగత్తునుండి, అనగా

భావనావాహినినుండి, వ్యావహారిక జగమును చేరుచున్నవిగనుక తాకిక జగత్తునకు కావ్యజగమే మాతృక యగుచున్నది. తద్విపర్యయము కాదని తెలియవలెను.

“తన్నాత్ర మన్యుః కర్తవ్యై భవద్భి రమరాకప్రతి. 116

సప్తద్వీపానుకరణం నాట్యమేత ద్భవిష్యతి
యేనానుకరణం నాట్య మేత తద్య స్సయా కృతమ్. 117

దేవానా మనురాణాంచ రాజ్ఞా మథ కుటుంబినామ్
బ్రహ్మర్షీణాంచ విజ్ఞేయం నాట్యం వృత్తాంత దర్శకమ్. 118

“అందువలన రాక్షసులగు మీరు దేవతలనుచూచి కోపించనక్కరలేదు. నాట్యమున దేవతల ప్రసక్తియేలేదు. వారికి ప్రాధాన్యము లేదు. ఏడుద్వీపములలోని భావములకు ననుక్తిరసమైనది నాట్యము. అట్టి నాట్యమే నాచే నిర్మింపబడినది. దేవతలు, రాక్షసులు, రాజులు, గృహస్థులు, బ్రహ్మరులు అనువారల వృత్తాంతమును చూపునదియే నాట్యమని తెలసికొనవలెను.”

నాట్యము దేవతలకొరకే చేయబడినదని, రాక్షసుల నవమానపరచునదని చెప్పిన వాక్యములకీ పంక్తులలో బ్రహ్మచే చక్కని సమాధానమియ్యబడినది.

‘యోఽయం స్వభావౌ లోకస్య సుఖదుఃఖ సమన్వితః
సోఽజ్ఞా ద్యభినయోపేతో నాట్యమిత్యభిధీయతే. 119

“సుఖదుఃఖములతో కలసియున్న ఈ లోకముయొక్క స్వభావము అంగికాది అభినయములతో అన్వితముకాగా నాట్యమని పిలువబడుచున్నది.”

లోకస్వభావము కేవలము సుఖాత్మకముకాదు, కేవలము దుఃఖాత్మకముగూడ కాదు. సుఖదుఃఖములు రెండును అతి సన్నిహితసంబంధము కలిగియుండును. నాట్యముకూడ సుఖదుఃఖములతో పూర్తిగా సమ్మిశ్రితమై యున్నది. రతి, హాస, ఉత్సాహ, విస్మయము లను స్థాయిభావములు సుఖస్వభావముతో భాసించునవి యని మనమనుకొనుట గలదు. కాని రతి స్థాయిభావములో అన్యవిషయములపై కొంత ద్వేషము, ప్రేమించినవిషయమున కేమి వాటిల్లునో యను భయము, అపాయభీరుత్వము కన్పించుటచే కొంత దుఃఖాంశ గలదు. తాత్కాలికమైన స్వల్పదుఃఖముకూడ హాసమున గలదు. తాత్కాలిక దుఃఖాయాసములు ఉత్సాహముందు, ఊణిక సుఖము విస్మయమున కన్పించుచున్నవి. క్రోధ, భయ, శోక, జగుప్స లను స్థాయిభావములు దుఃఖాత్మకములని అందరకు తెలిసిన విషయమే. భావనాకాంక్షయే ప్రాణముగా గలిగి సుఖదుఃఖానువేధతోనున్నది క్రోధము. కలిగిన తాత్కాలికదుఃఖమును పోగొట్టుకొనవలె నను కాంక్షతో సుఖమును భావించుట భయావస్థలో కన్పించుటచే నిచటగూడ సుఖాంశగలదని స్పష్టమగుచున్నది. తన అభీష్టవిషయము నశించుటవలన జన్మించి, గతించిన సుఖస్మరణతో సుండునది శోకము. జగుప్సలో సహితమిట్లే సుఖాంశ కొంత గలదు. ఇదే రీతిగా సంచారిభావములలో కూడ సుఖదుఃఖములు రెండును కలవు. కావున సంవిత్సంవేదనలోని ఈ భావములన్నియు సుఖదుఃఖాత్మకములని సిద్ధమగుచున్నది.

సుఖదుఃఖాత్మకములైన ఈ భావములే నాట్యమునగూడ అంగాద్యభినయోక్తములై కన్పించుచున్నవి. అంగికాద్యభినయము ద్వారా ప్రత్యక్షముగా బాసించునవిభావములు. ఈ భావములను సామాజికులనబడు ప్రేక్షకులకభిముఖముగా తెచ్చి, వారి హృదయమును ప్రవేశమునకు వకరించునది అభినయమనబడుచున్నది. విభావ, అనుభావ, వ్యభిచారి భావముల సంయోగముచే శృంగారాది రసములు సిద్ధించుచున్నవని మునుస్మందు చెప్పబడిగలదు. అభినయము ద్వారా శృంగారాది రసములు సంవిదర్పణము నావహించగలవు కనుకనే నాట్యము ధర్మాత్మావరూపమని చెప్పబడుచున్నది. అట్టి ధర్మాత్మావరూపము సుఖదుఃఖములతో పూర్తిగా నన్వితమైనది.

“వేదవిద్యేతి హాసానా మాఖ్యాన పరికల్పనమ్

వినౌదజననం లోకే నాట్యమేత ద్భవిష్యతి.”

120

“వేదవిద్యలయందు, ఇతిహాసములయందు గల కథా భాగములను ప్రయోగించు నాట్యము లోకములో వినౌదజనకము కాగలదు.”

ఏతస్మి న్నంతరే దేవా సర్వానాహ పితామహః

‘క్రియతా మద్య విధివ ద్యజనం నాట్యమండపే.

121

బలిప్రదానై వ్హోమైశ్చ మంత్రోపధి సమన్వితైః

జప్తై ర్భక్తైశ్చ పానైశ్చ బలిః సముపకల్ప్యతామ్.

122

మర్త్యలోకగతాః సర్వే శుభాం పూజా మవాప్స్యథ

ఆ తర్వాత దేవతలనందర నుద్దేశించి బ్రహ్మ మరల ఇట్లు పలికెను— “మంత్రముల తోను, ఓషధీలతలతోను కూడినవి యగు బలిప్రదానములచేత, హోమములచేత విధిపూర్వకముగా నాట్యమండపమున యాగమును చేయింపవలెను. జపములతోను, పిండిపంటలతోను. పానీయములతోను, బలిప్రదానాదులను చేయింపవలెను. శ్రేష్ఠుడగువాడేడిచేసిన దాని నితరు లాచరించుట గలదు కనుక దేవతలు నాట్యమండపమున నీయాగమును జేసినచో భూలోక మందలి మానవులందరు చక్కగా నాట్యరంగమును పూజింపగలరు. మానవులట్టి పూజను చేసి శుభమును పొందెదరు గాక.”

‘అపూజయిత్వా రంగంతు నైవ ప్రేతౌం ప్రవర్తయేత్.

123

అపూజయిత్వా రంగంతు యఃప్రేతౌం కల్పయిష్యతి

తస్య తన్నిష్ఠులం జ్ఞానం తిర్యగ్యోగించ యాస్యతి.

124

యజ్ఞేన సమ్మితం హ్యేత ద్రంగ దైవత పూజనమ్

తస్మా త్సర్వప్రయత్నేన కర్తవ్యం నాట్యయో క్త్యభిః.’

125

“నాట్యరంగమును పూజింపక ప్రేక్షకులకు నాట్యప్రయోగమును చూపరాదు. అట్లు పూజింపకయే నాట్యప్రయోగమును గావించినచో అట్టివాని జ్ఞానము ఫలరహితమగుటయే

గాక వాడు పశువై జన్మించగలడు. నాట్యరంగమందలి దేవతలను పూజించుట యజ్ఞమువంటి దగుటచేత ఎంత ప్రయత్నమునైనను చేసి నాట్యాచార్యుడు రంగపూజను చేసితిరవలయును.”

‘సర్వలోకైర్థపతి ర్వాపి యఃపూజాం న కరిష్యతి
నకార యిష్యత్య న్యైర్వా ప్రాప్నో త్యపచయంతు సః. 126

యథావిధి యథాదృష్టం యస్తు పూజాం కరిష్యతి
స లప్స్యతే శుభా నర్థాన్ స్వర్గలోకంచ యాస్యతి. 127

ఏవముక్త్యాతు భగవాన్ ద్రుహిణః సర్వదైవతైః
రంగపూజాం కురుష్యేతి మామేవం సమచోదయత్. 128

ఇతి శ్రీభారతీయే నాట్యశాస్త్రే నాట్యోత్పత్తిర్నామ ప్రథమోఽధ్యాయః.

“నటుడుగాని, నాట్యగృహమును పోషించు ధనాధిపతిగాని రంగదైవతపూజ చేయక పోయినను, లేక చేయించక పోయినను నాశనమును పొందగలడు. విధిప్రకారము, ఆచారము ననుసరించి ఎవడైతే ఈ పూజను చేయునో అట్టివాడు శుభఫలములను పొంది, అనుభవించి, చివరకు స్వర్గలోకమున నివసించ గలడు” అని దేవతలకందకకు బ్రహ్మ చెప్పి, తర్వాత భరతుని చూచి “రంగపూజను చేయుము” అని ఆదేశించెను.

ఇది భరతముని ప్రణీతమగు నాట్యశాస్త్రమున ఆంధ్రభారతీయందు
నాట్యోత్పత్తి యనబడు మొదటి అధ్యాయము.

ద్వితీయోఽధ్యాయః

- భరతస్య వచః శ్రుత్వా ప్రత్యూచు ర్జునయ స్తతః
'భగవాన్ శ్రోతుమిచ్ఛామో యజనం రంగసంశ్రయమ్.' 1
- అథవా యాః క్రేయా స్తత్ర లక్షణం యచ్చ పూజనమ్
భవిష్యద్భి ర్నరైః కార్యం కథం తన్నాట్యవేశ్యని. 2
- ఇహాది రాట్యయోగస్య నాట్యమండపవహి
తస్మా త్తస్యైవ తావత్త్వం లక్షణం వక్తు మ్మర్హసి.' 3

భరతుని మాటలను వినిన తర్వాత మునుల్లిట్లనిరి — “పూజ్యడా, నాట్యరంగము నుద్దేశించి చేయవలసిన యాగవిధిని వినగోరియున్నాము. నాట్యమండపము లేనిది రంగపూజయే కుదురదు గనుక మండపము నెట్లు చేయవలెను? దాని లక్షణమేమి? పూజావిధానమేమి? నాట్యగృహమున మున్నందు మానవులేవని నెట్లు చేయవలెను? నాట్యోత్పత్తికి ప్రారంభమే నాట్యమండపము గదా. కావున మీరు నాట్యమండపముయొక్క లక్షణాదికము సంతయు చెప్పవలయును.”

- తేహంతు వచనం శ్రుత్వా ముసీనాం భరతోఽబ్రవీత్
'లక్షణం పూజనంచైవ శ్రూయతాం నాట్యవేశ్యనః.' 4
- దివ్యానాం మానసీసృష్టి ర్గృహేషూ పవనేషుచ
సరాణాం యత్నతః కార్యా లక్షణాభిహితాః క్రియాః. 5
- శ్రూయతాం తద్యథా యత్ర క ర్తవ్యై నాట్యమండపః
తస్య వాస్తుచ పూజాచ యథాయోజ్యా ప్రయత్నతః.' 6

ఆ మునుల వాక్యములను విని భరతుడిట్లు సమాధానమిచ్చెను — “సంకల్పమాత్రము చేత దేవతలు గృహములను, ఉపవనములను సృష్టించుకొనగలుగుచున్నారు. ఐనను సంకల్పించిన విషయమును నిర్మించుటకు జ్ఞానమవేషితము. కావున చెప్పబోవు నాట్యమండప నిర్మాణవిధి మానవులకు, దేవతలకుగూడ అవసరము. నాట్యమండపము నేయేలక్షణముల ననుసరించి నిర్మించవలెనో అట్లు మానవులు ప్రయత్నించి చేయవలెను. కావున నాట్యగృహముయొక్క వాస్తులక్షణమును, పూజా విధిని వినవలసియున్నది.”

- ఇహ ప్రేక్షాగృహం దృష్ట్వా ధీమతా విశ్వేకర్మణా
త్రివిధః సన్నివేశశ్చ శాస్త్రతః పరికల్పితః. 7
- వికృష్ట శ్చతురస్రశ్చ త్ర్యస్తైవ తు మండపః
తేహం త్రిణి ప్రమాణాని జ్యేష్ఠం మధ్యం తథావరమ్. 8
- ప్రమాణ మేహం నిర్దిష్టం హస్త దండ సమాశ్రయమ్

బుద్ధిశాలియగు విశ్వేకర్మ నిర్మించిన నాట్యగృహమును చూచి శాస్త్రకారులు మూడు విధములగు నాట్యగృహములను శాసించినారు. దీర్ఘ చతుస్రాకారమున నుండునది

వికృష్టమని, సమచతురముగా నుండునది చతురస్రమని, త్రికోణాకారముగా నుండునది త్రిశ్రమని పిలువబడుచున్నది. ఒక్కొక్కదానిలో మరల జ్యేష్ఠము, మధ్యము, అధమము అని మూడువిధములగు నాట్యగృహములేర్పడగలవు. కాగా వికృష్టమగు నాట్యగృహములు మూడు, చతురస్రములు మూడు, త్రిశ్రములు మూడు కలసి తొమ్మిది యేర్పడుచున్నవి. వీటి కొలతలను మూరలలోను, బారలలోను ఇచ్చుచున్నారు.

అణూ రజశ్చ వాలశ్చ లిఱ్ఱో యూకా యవస్తథా. 9

అంగుళంచ తథాహస్తో దండశ్చైవ ప్రకీర్తితః
అణుపౌండ్రస్తే రజః ప్రోక్తం తాస్యష్టే వాల ఉచ్యతే. 10

వాలా స్వష్టే భవే ల్లిఱ్ఱో యూకా లిఱ్ఱోష్టకం భవేత్
యూకా స్వష్టే యపౌ శ్చేయో యవా స్వష్టే తథాంగులమ్. 11

అంగుళాని తథా హస్త శ్చతుర్వింశతి రుచ్యతే
చతుర్హస్తా భవేద్దండో నిర్దిష్టస్త ప్రమాణతః. 12

అనేనైవ ప్రమాణేన వయ్యోమ్యేషాం వినిర్ణయమ్

మూర యనగా ఎంత యుండునో, బార యనగా ఎంత యుండునో నిశ్చయించుటకు ఈ కొలతలలోని విభిన్న సన్నివేశములు చెప్పబడుచున్నవి. అణువు, రజము, వాలము, లిఱ్ఱ, యూక, యవ, అంగుళము, హస్తము, దండము అను తొమ్మిది కొలతలు కలవు. కంటికి సూక్ష్మాతి సూక్ష్మముగా కన్పించునది అణువు. అట్టి ఎనిమిది అణువులు ఒక రజ మగును. ఎనిమిది రజములొక వాలము. ఎనిమిది వాలములొక లిఱ్ఱ. ఎనిమిది లిఱ్ఱ లొక యూక. ఎనిమిది యూక లొక యవ. ఎనిమిది యవలొక అంగుళము. ఇరువదినాలు అంగుళములొక హస్తము లేక మూర. నాలు హస్తములు ఒక దండము లేక బార యని భావము. ఈ విధమైన మూర, బారల కొలతలతో నాట్యమండపముల పరిమాణములు చెప్పబడగలవు.

శతంచాష్టా చతుఃషష్ఠి ర్హస్తా ద్వాత్రింశదేవవా. 13

అష్టాధికం శతం జ్యేష్ఠం చతుఃషష్ఠిస్త మధ్యమమ్
కనీయస్త తథా వేక్మ హస్తా ద్వాత్రింశ దివ్యతే. 14

నూట ఎనిమిది మూరలు పొడవుగల నాట్యగృహమును జ్యేష్ఠమని, అరువదినాలుగు మూరలు పొడవుగలది మధ్యమమని, ముప్పదిరెండు మూరలు పొడవుగలది అధమ మని చెప్పబడుచున్నది.

దేవానాంతు భవే జ్యేష్ఠం నృపాణాం మధ్యమం భవేత్
శేషాణాం ప్రకృతీనాంతు కనీయః సంవిధీయతే. 15

ప్రమాణం యచ్చ నిర్దిష్టం లక్షణం విశ్వకర్మాణా
ప్రేతోగృహాణాం సర్వేషాం తచ్చైవహి నిబోధత. 16

దేవతాదులను నాట్యరూపమున ప్రయోగించుటకు జ్యేష్ఠమనబడు నాట్యగృహము కావలెను. నృపతిప్రాయులను ప్రయోగించు నాటకాదులకు మధ్యమపరిమాణముగల నాట్య

గృహ మవసరము. మిగిలిన సామాన్యప్రజలచే చూపు భాణ ప్రహసనములకు అధమ మన బడు నాట్యగృహము కావలెను. కనుక సకలప్రేక్షాగృహములకు విశ్వకర్మచే నిర్దేశించబడిన లక్షణముల నిక వినవలసినది.

- చతుఃషష్టికర్క కుర్యా ద్దీర్ఘ త్వేన తు మండపమ్
ద్వాత్రింశతంచ విస్తారా మర్త్యానాం యో భవేదిహ. 17
- అతఃపర్వం సక ర్వ్యః కర్తృభి ర్నాట్యమండపః
యస్మా దస్య క్తభావంహి తత్రనాట్యం వ్రజేదితి. 18
- మండపే విప్రకృప్యేతు పాత్య ముచ్చరితస్వరమ్
అనిసరణధర్మత్వా ద్విస్వరత్వం భృశం వ్రజేత్. 19
- యశ్చ పాత్యస్య గతో భావో నానాదృష్టి సమన్వితః
స వేశ్మనః ప్రకృష్టత్వా ద్ద్రిశే దవ్యక్తతాం పరామ్. 20
- ప్రేక్షాగృహణాం సర్వేషాం తస్మా న్మధ్యమ విష్యతే
యావ త్పాత్యంచ గేయంచ తత్ర శ్రవ్యతరిం భవేత్. 21

నాట్యగృహముయొక్క పొడవు అరుదని నాలుగు మూరలు. ఇందులో సగభాగమగు ముప్పదిరెండు మూరలు మానవుల నాట్యమండపము కాగలదు. నాట్యమండపము నింతకన్న పెద్దదిగా నిర్మించినచో నాట్యము అవ్యక్తము కాగలదు. నాట్యమండపము చాల పెద్దదిగా యున్నచో అతి ప్రయత్నముతో పాత్యము బిగ్గరగా ఉచ్చరింపబడినను దూరమున కూర్చొని యున్న సామాజికులకు వినబడకయుండును. నాట్యమండపము చాల చిన్నదైనచో శబ్దము ప్రతిధ్వనించి మాధుర్యమును కోల్పోవగలదు. మండపము పెద్దదైనచో ముఖములోనభివ్యక్తము లగు నానాదృష్టిసమన్వితములైన భావములు అవ్యక్తమగును. జ్యేష్ఠపరిమాణముగల నాట్య గృహమున నాటకాదులను ప్రయోగించుటకు సౌకర్యము లేకపోవుటచేతను, మధ్యమనాట్య గృహముననే పాత్యగేయములు చక్కగా వినిపించగలవు గనుకను నాట్యగృహములన్నిటిలోను మధ్యమ పరిమాణముగల నాట్యమండపమే శ్రేష్ఠమైనది.

- దేవానాం మానసీ సృష్టి ర్మహే షూ పవనేషుచ
యత్న భావాద్వినిష్పన్నాః సర్వే భావాహి మానుషాః. 22
- తస్మా దేవకృతై ర్భావై ర్న విస్ఫురేత మానుషః
మానుషస్యతు గేహస్య సంప్రవత్యోమి లక్షణమ్. 23

దేవతలు సంకల్పమాత్రముచేత తమ తమ మేనస్సులతో గృహములను, ఉపవనము లను సృష్టించుకొనగలుగుచున్నారు. అట్టివారు నాట్యమండపమును సహితము సృష్టించగలరు కదా! సర్వవిషయములు మానవులకు ప్రయత్నలభ్యములు. ప్రయత్నముతో నీ నాట్య గృహము నిర్మించవలసినవారు మానవులు. కావున దేవతాకృత్యములనుగూర్చి మానవులు స్వర్థవహించరాదు. అందువలన మానవుల కుపకరించు నాట్యగృహముయొక్క లక్షణములిక చెప్పబోవుచున్నాడు.

భూమే ర్విభాగం పూర్వంతు పరీక్షేత ప్రయోజకః
తతో వాస్తుప్రమాణేన ప్రారభేత యదృచ్ఛయా. 24

సమా స్థిరాచ కఠినా కృష్ణా గౌరీచ యా భవేత్
భూమిస్తత్రైవ కర్తవ్యః కర్తృభి ర్నాట్యమండపః 25

నాట్యగృహమును నిర్మింపదలచిన భూప్రదేశమును నాట్యాచార్యుడు చక్కగా పరీక్ష చేసి, వాస్తుప్రమాణముతో గృహనిర్మాణకృత్యమును శుభసమయమున ప్రారంభించవలెను: నిమోన్నతములు లేనిది, చలించని స్వభావము కలది, చువ్వుడునేల కానిది, తెలుపు లేక నలుపురంగుతో నున్నది యగు భూమియందు నాట్యమండపమును నిర్మించవలెను.

ప్రథమం శోధనంకృత్వా లాంగలేన సముత్క్రమేత్
అస్థి కీల కపాలాని తృణ గుల్మైశ్చ శోధయేత్. 26

శోధయిత్వా వసుమతీం ప్రమాణం నిర్దిశేత్తతః
పుష్ప నక్షత్రయోగేన శుక్లసూత్రం ప్రసారయేత్. 27

మొట్టమొదట భూమిని శుద్ధిపరచి, తర్వాత నాగలితో దున్ని, అందలి ఎముకలు, మేకులు, పుర్రెలు, చెట్లవేరులు, ముళ్లు మొదలగువానిని తీసివేయవలెను. దీనితో నా భూమికి బాహ్యభ్యంతరములలో శుద్ధి కలుగ గలదు. భూ శుద్ధియైన తర్వాత, పుష్పమీనక్షత్రమున తెల్లని సూత్రమును చాచి, నాట్యగృహమునకు కావలసిన ప్రమాణములను పట్టవలెను.

కార్పాసం బాల్బజం వాపి మాంజం వాల్కలమేవచ
సూత్రం బుధైస్తు కర్తవ్యం యస్యధేదో నవిద్యతే. 28

అర్థ చ్ఛిన్నే భవేత్సూత్రే స్వామినౌ మరణం ధ్రువమ్
త్రిభాగ చ్ఛిన్నయా రజ్జ్వ రాజకోపో విధీయతే. 29

ఛిన్నాయాంతు చతుర్భాగే ప్రయోక్తుర్నాశ ఉచ్యతే
హస్తా త్పృథ్వీ భ్రష్టయావాపి కశ్చిత్స్వపచయో భవేత్. 30

తస్మాన్నిత్యం ప్రయత్నేన రజ్జు గ్రహణ విష్యతే
కార్యం చైవ ప్రయత్నేన మానం నాట్యగృహస్యతు. 31

నూలుతోగాని, నారతోగాని చేయబడి, తెగిపోనటువంటి దారమును కొలతలకు పట్టవలెను. ఈ దారము సగముతో తెగిపోయిన సభాపతి మరణించగలడు. మూడవభాగమున తెగిన రాజకోపమున కీ నాట్యగృహము గురికాగలదు. నాల్గవభాగమున తెగిన నాట్యాచార్యుడు నశించగలడు. ఒకవేళ చేతనుండి జారి పడిపోయినను నాశము కలుగగలదు. కావున శ్రద్ధతో, ప్రయత్నపూర్వకముగా నీ సూత్రమును పట్టుకొని నాట్యగృహముయొక్క కొలతలను పట్టవలయును.

ముహూర్తే నానుకూలేన తిథ్యా నుకరణేనచ
బ్రాహ్మణాం స్తర్పయిత్వాతు పుణ్యహం వాచయేత్తతః. 32

శాంతితోయం తతో దత్త్వా తతః సూత్రం ప్రసారయేత్

అనుకూలమగు ముహూర్తములయందు శుభతిథి శుభకరణములను చూచి, బ్రాహ్మణులను చక్కగా తృప్తిపరచి, పుణ్యాహవచనములు చెప్పిన తర్వాత, శాంతుదకములను చల్లి, కొలతదారముతో కొలతలు పట్టవలయును.

చతుష్టపిక రాకౌ కృత్వా ద్విధా భూతా పునస్తతః.

33.

పృథ్వీ యో భవేద్భాగో ద్విధా భూతస్య తస్యతు

సమ మర్థవిభాగేన రంగశీర్షం ప్రకల్పయేత్.

34

పశ్చిమేచ విభాగేఽథ నేపథ్యగృహ మాదిశేత్

ఇక వికృష్టమనబడు నాట్యగృహములలో మధ్యమ పరిమాణము గల గృహమునకు కొలతల నిచ్చుచున్నాడు.

వికృష్ట నాట్యమండపముయొక్క పొడవు అరువదినాలుగు మూరలుండును. తూర్పు ప్రక్కనుంచి దారమును పట్టవలెను. ఈ దారముతో అరువదినాలుగు మూరలను రెండు సగ భాగములు చేయగా తూర్పునగల ముప్పదిరెండు మూరల ప్రదేశమున ప్రేక్షకులు కూర్చొందురు. మిగిలిన ముప్పది రెండు మూరలు నాట్యమండపమునకు రాగలవు. దీని వెడల్పు ముప్పదిరెండు మూరలుండును.

మున్నందు 2 అ. 63 వ శ్లోకమున రంగవీరప్రసక్తి గలదు. ఇచ్చట రంగశీర్ష ప్రసంగము గలదు. రంగవీర, రంగశీర్షములకు భేదమున్నదా, లేదా? వికృష్టమండప నిరూపణలో రంగశీర్షమునకే స్వరూప ప్రమాణాధికమును చెప్పినాడు. రంగవీర శబ్దమును “రంగవీరస్య పార్శ్వేతు”, “రంగవీరప్రమాణతః”, “రంగవీరం తతః కార్యం” అని మూడుతడవలు ప్రయోగించినాడు. మొదటి రెండు ప్రయోగములలో అనువాదరూపమున నిర్దిష్టమై రంగవీరము కన్పించుటచే దీని విధానమును మొదట చెప్పవలసి యున్నది. కాని ఇచ్చట రంగశీర్షవిధానమే కన్పడుచున్నది. అందుచే రంగవీర రంగశీర్షములు భిన్నమైనవి కావని సిద్ధమగును. ఇవి రెండును భిన్నములైనచో వికృష్టమండపమున రంగవీరముయొక్క స్థానప్రమాణాధికము చెప్పబడవలసియున్నది. కాని భరతుడు వచించలేదు. చతురశ్ర, త్ర్యశ్ర మండపములలో రంగవీరవిధానమునే నిర్వచించియున్నాడు. కేవలము వికృష్టమండపముననే రంగశీర్షమండునని కూడ చెప్పవీలులేదు. 2 అ. 99, 100 శ్లోకములలో చతురశ్రమునగూడ రంగశీర్షమును విధించినాడు. పైగా నేపథ్యగృహమునుండి వికృష్టమండపములో రంగశీర్షమును ప్రవేశించుటకు, చతురశ్ర త్ర్యశ్రమండపములలో రంగవీరమును ప్రవేశించుటకు, ద్వారములను విధించుచు, రంగవీర రంగశీర్షములకు తాదాత్మ్యమునే గ్రహించినాడు.

కావున రంగవీర రంగశీర్షములు భిన్నములని చెప్పవీలున్నదా? “రంగవీరం తతః కార్యం విధి దృష్టేన కర్తవ్యం రంగశీర్షంతు కర్తవ్యం” అనుచో వీటికి వైలక్షణ్యము కన్పించుచున్నది. “సమున్నతం సమంచైవ” అనుచో వికృష్టమండపమున రంగవీరముకన్న రంగశీరస్సు ఎత్తుగా ఉండవలెనని కలదు. “సమమర్థ విభాగేన” అనుచో ఏనిమిదిమూరల పొడవుగల రంగశీర్షమును నిర్మించవలెనని కలదు. కావుననే “రంగవీరే కర్తవ్యే రంగశీరస్తావదాహ రంగశీర్ష

మితి" అని, "రంగవీర తచ్చిరసో ర్వక్తవ్యశేషం నిరూపయతి" అని మొదలుగాగల వాక్యములలో అభినవగుప్తుడుకూడ రంగవీరము వేరు, రంగశీర్షము వేరు అని గ్రహించినట్లున్నది. ఈ రెంటికి ప్రయోజనభేదమునుగూడ చెప్పినాడు. పాత్రల విశ్రాంతికి, ప్రవేశించువారి గోపనకు, రంగమునకు శోభను తెచ్చుటకు రంగశిరస్సును నిర్మించవలెనని వ్యాఖ్యానించినాడు. అనగా మొదట నర్తనాదికముచే శ్రాంతులై మరల అభినయాంతర ప్రయోగమునకు రంగవీరమును ప్రవేశించుటకు, అంకమధ్యమున అపటీక్షేపము మొదలగువాని ద్వారా ప్రవేశించు పాత్రల గోపనకు, ఉద్యానవన పతన జలాశయ పర్వతాది విభావములను సాక్షాత్తుగా ప్రదర్శించుటకు, రంగశోభా జననమునకు, రంగశీర్షము కలదని భావము. గాయక, వైణికా ద్యుపరంజక వర్గ మీరంగశిరస్సున ఉండును. రంగవీరముననే గాయకాదులకు నివేశనమున్నచో పాత్రాంతర ప్రవేశ పరిక్రమణాదుల కవకాశమే ఉండదు.

ఇట్టిచో రంగవీర రంగశీర్షములకు తాదాత్మ్యము చెప్పవచ్చునా? నేపథ్యగృహమునకు తూర్పునగల ప్రదేశము ప్రేక్షకులు కూర్చొను భాభాగముకంటె ఒకటిన్నరమూర ఎత్తుగా నుండును. దీనికి రంగవీరమని సామాన్య నామము. ఈ రంగవీరమును రెండు సమభాగములు చేయగా, వెనుకనున్న సగభాగమునకు రంగశిరస్సు అని విశేషనామము. మిగిలినసగభాగము, అనగా తూర్పునగల సగభాగమునకు రంగవీరమని విశేషనామము. కొన్నికొన్ని స్థలములలో పూర్వ పశ్చాద్భాగములను అవివక్షితములుగా గ్రహించుటచే రంగశీర్షమునకుగూడ రంగవీరమని వ్యవహారము వచ్చుచున్నది. కావుననే నేపథ్యగృహమునుండి రంగవీరమును ప్రవేశించుటకు, రంగశీర్షమును ప్రవేశించుటకు ద్వారములు అవివక్షితములుగా చెప్పబడినవి. రంగవీర రంగశీర్ష ప్రమాణములు సమము లగుటచే, రంగవీర ప్రమాణమును మరల చెప్పలేదు. చతురశ్రమండపమున వీటికి వైశిష్ట్యముండుటచే మరల చెప్పవలసినవచ్చినది. "నాట్యమండప సోపానానను ప్రవదవస్థితస్య రంగవీరం ముఖం తదప్తహస్తం శిరః" "రంగవీరస్య యత్పృష్ఠం రంగశిరస్తత్ర" "రంగవీరస్య య దుపరి శిరోరూపమిత్యర్థః" అని మొదలుగాగల వాక్యముల ద్వారా అభినవగుప్తునకు సమ్మతమైన అర్థమిదేనని గ్రహించవలెను.

వనోద్యాన యుద్ధరంగాది విస్తృత ప్రదేశములను ప్రదర్శించుటకు, యుద్ధాదులలో ఉచ్చతరపరిక్రమణకొరకు, రంగవీరమునకు వెనుకగల భాగముకూడ పాత్రలచే నప్పుడప్పుడు ఉపయోగింపబడుచున్నది. వికృష్టమండపమున సామాజికుల దృష్టివిఘాత పరిహారార్థము రంగవీరమునకన్న దాని వెనుకభాగము ఎత్తుగా ఉండవలెను. చతురశ్రమున సామాజికులు సోపానాకృతి గల ఆసనములపై కూర్చొందురు గనుక దృష్టికి ఉపరోధము తలపించదు. అందుచే చతురశ్రమున సమతలముగనే రంగవీర రంగశీర్షము లుండవలెనని భావము.

కాగా ఎనిమిదిమూరల పొడవుగల నేపథ్యగృహము పశ్చిమమున నుండును. దీనికి తూర్పున ఎనిమిది మూరల పొడవుగా రంగశీర్షముండును. ఈ రంగశీర్షమునకు తూర్పుగా ఎనిమిదిమూరల పొడవున రంగవీరముండును.

విభజ్య భాగా నిర్వధివ ద్యథావ దనుపూర్వశః.

శుభే నక్షత్రయోగేచ మండపస్య నివేశనమ్
శంఖ దుందుభి నిర్ఘోషై ర్మృదంగ పణవాదిభిః.

36

సర్వాతోద్యైః ప్రణుదితైః స్థాపనం కార్యమేవతు
ఉత్సర్వాణి త్వనిష్టాని పాపండ్వా శ్రమిణస్తథా.

37

కాషాయవసనాశ్చైవ వికలాశ్చైవ యే సరాః

పైన చెప్పబడినట్లు విధిపూర్వకముగా దారముతో కొలతలను బెట్టి భూవిభాగమును చేసి శుభనక్షత్రమున నాట్యమండపమునకు శంకుస్థాపన చేయవలెను. శంఖ దుందుభుల యొక్కయు, పణవ మృదంగముల యొక్కయు, సకలవాద్యములయొక్కయు గీతధ్వనులతో శంకుస్థాపన జరుగవలెను. అశుభములు, అనిష్టకరములు నగు శకునములైన పాపండులు, సన్యాసులు, కాషాయవస్త్రధారులు, వికలాంగులు ఎదురుపడకుండునట్లు శంకుస్థాపన కువక్రమించ వలెను.

నిశాయాంచ బలిః కార్యో నానాభోజన సంయుతః

38

గంధ పుష్ప ఫలోపేతో దిశో దశ సమాశ్రితః

పూర్వేణ శుక్లాన్నయతో నీలాన్నా దక్షిణేనచ.

39

పశ్చిమేన బలిః పీతో రక్తశ్చైవ ప్రాత్రరేణతు

యాదృశం దిశి యస్యాంతు దైవతం పరికల్పితమ్.

40

తాదృశస్తత్ర దాతప్యై బలి రక్షంత్రపురస్కృతః

రాత్రివేళ పదిదిక్కులయందు, ఆ దిక్కులలో గల దేవతలకు గంధము, పుష్పము, ఫలములతో కూడిన భోజనముతో బలులను వేయవలెను. తూర్పుదిక్కున తెల్లనియన్నము, దక్షిణమున నల్లని యన్నము, పశుపురంగుగల యన్నమును పడమరను, ఎర్రని యన్నమును ఉత్తరదిక్కున బలిగా వేయవలెను. మిగిలిన దిక్కులలో ఏ దిక్కున ఏ దేవత గలదో, ఆ దేవతకు సరిపోవు వర్ణముగల గంధమాల్యాదులను, అన్నమును బలిగా నొసంగవలెను. ఈ బలులను మంత్రపూర్వకముగా జరుపవలయును.

స్థాపనే బ్రాహ్మణేభ్యశ్చ దాతవ్యం ఘృతపాయసమ్.

41

మధుపర్కస్తథారాజ్ఞే కర్తృభ్యశ్చ గుడోదనమ్

శంకుస్థాపన సమయమున బ్రాహ్మణులకు నేతితోకూడిన పాయసమును, రాజునకు మధుపర్కమును, గృహమును కట్టువారలకు బెల్లముతో కలిపిన అన్నమును ఇవ్వవలయును.

నక్షత్రేణతు కర్తవ్యం మూలేన స్థాపనం బుధైః.

42

ముహూర్తే నానుకూలేన తిథ్యా సుకరణేనచ.

ఏవంతు స్థాపనం కృత్వా భిత్తికర్మ ప్రయోజయేత్.

43

భిత్తికర్మణి నిర్వృత్తే స్తంభానాం స్థాపనం తతః

మూలానక్షత్రమున తెలివితేటలుగలవారిచే శంకుస్థాపన చేయబడవలయును. శుభతిథి, శుభకరణము, శుభలగ్నమున శంకుస్థాపనానంతరము పునాదులను వేసి గోడలు కట్టవలెను. గోడలు పూర్తికాగా స్తంభముల నెత్తవలయును.

తిథి నక్షత్రయోగేన శుభేన కరణేనచ.

44

స్తంభానాం స్థాపనం కార్యం రోహిణ్యా శ్రవణేనవా

ఆచార్యేణ నయుక్తేన త్రిరాత్రోపాపితేనచ.

45

స్తంభానాం స్థాపనం కార్యం ప్రాప్తే సూర్యోదయే శుభే

శుభతిథి, శుభయోగములలో, రోహిణీనక్షత్రమునగాని శ్రవణనక్షత్రమునగాని స్తంభముల నెత్తవలెను. మూడురాత్రులు ఉపవాసముచేసి, యోగ్యులతో కూడియున్న నాట్యచార్యునిచే శుభమైన సూర్యోదయలగ్నమునకే స్తంభముల నిలుపవలెను.

మొట్టమొదట ఆగ్నేయదిక్కుగా స్తంభమును నిలుపవలెను. ఆ తర్వాత క్రమముగా నైఋతి, వాయవ్యము, ఈశాన్యములలో స్తంభస్థాపన చేయబడవలయును.

ప్రథమే బ్రాహ్మణస్తంభే సర్వి స్పర్షవ సంస్కృతః.

46

సర్వశుక్లో విధిః కార్యో దద్యాత్ప్రాయసమేవచ

తతశ్చ క్షత్రియస్తంభే వస్త్రమాల్యానులేపనమ్.

47

సర్వం రక్తం ప్రదాతవ్యం ద్విజేభ్యశ్చ గుఱాదనమ్

వైశ్యస్తంభే విధిః కార్యో దిగ్భాగే పశ్చిమోత్తరే.

48

సర్వం వీతం ప్రదాతవ్యం ద్విజేభ్యశ్చ ఘృతోదనమ్

శూద్రస్తంభే విధిః కార్యః సమ్యక్సూర్యోత్తరాశ్రయే.

49

నీలప్రాయం ప్రయత్నేన కృతరంజ ద్విజాశనమ్

ఆగ్నేయమూలను స్థాపించబడు బ్రాహ్మణస్తంభమును నేయి, తెల్లఆవాలతో పరిష్కరించి విధిపూర్వకముగా తెల్లని అన్నమును, పాయసమును బ్రాహ్మణులకీయవలెను. నైఋతమున గల క్షత్రియస్తంభమును వస్త్రమాల్యానులేపనములతో సంస్కరించి ఎర్రని అన్నమును బెల్లముతో కలిపి బ్రాహ్మణులకొసగవలెను. వాయవ్యమందలి వైశ్యస్తంభమునకై షనుపురంగుగల అన్నమును నేతితో బ్రాహ్మణులకు పెట్టవలెను. ఈశాన్యమునగల శూద్రస్తంభమునకై నల్లగానుండు పులగమును బ్రాహ్మణుల కర్పింపవలెను. ఈవిధముగా స్తంభములను నిలుపుటయే స్తంభస్థాపన యనిపించుకొనును.

పూర్వేతు బ్రాహ్మణస్తంభే శుక్లమాల్యానులేపనే.

50

నిక్షిపేత్ కనకం మూలే కర్ణాభరణ సంశ్రయమ్

తామ్రం చాధః ప్రదాతవ్యం స్తంభే క్షత్రియసంజ్ఞకే.

51

వైశ్యస్తంభస్య మూలేతు రజతం సంప్రదాయేత్

శూద్రస్తంభస్య మూలేతు దద్యాద్దదాయసమేచ.

52

శేషేష్యపిచ నిక్షేప్యం స్తంభ మూలేతు కాంచనమ్

స్వస్తిపుణ్యాహ ఘోషేణ జయశబ్దేనచైవహి. 53

స్తంభానాం స్థాపనం కార్యం పుష్పమాలా పురస్కృతమ్
రత్నదానైః సగోదానై ర్వస్త్రదానై రనల్పకైః. 54

బ్రాహ్మణాం స్తర్పయిత్వాతు స్తంభా నుత్థాపయే త్తతః

తెల్లని పూలదండలతోను, అనులేపనములతోను సంస్కరించి ఆగ్నేయ స్తంభముక్రింద మొట్టమొదటనే కర్ణాభరణములకు చెందిన బంగారము నుంచవలెను. నైఋత స్తంభముక్రింద రాగిని, వాయవ్య స్తంభముక్రింద వెండిని, ఈశాన్య స్తంభముక్రింద ఇనుమును, మిగిలిన స్తంభములక్రింద కూడా బంగారమును ఉంచవలెను. రత్నములను, గోవులను, వస్త్రములను విరివిగా బ్రాహ్మణులకు దానముచేసి, వారిని తృప్తిపరచి, స్వస్తిపుణ్యాహవచనములతో, జయజయశబ్దములతో, పూలదండలు వేయబడిన స్తంభముల నెత్తవలెను.

అచలం చాప్యకంప్యంచ తథైవాచలితం పునః. 55

స్తంభస్థో త్థాపనే సమ్యగ్గోషా హ్యేతే ప్రకీర్తితాః
అస్పృష్టి రుక్తా చలనే వలనే మృతితో భయమ్. 56

కంపనే పరచక్రాత్తు భయం భవతి దారుణమ్
దోషైరేతై ర్విహీనంతు స్తంభ ముత్థాపయే చ్ఛివమ్. 57

స్తంభము నెత్తునప్పు డది కదలకుండుట, కదలినను వణకుచున్నట్లు కనబడుట, వలయాకృతితో పరివర్తనముచేయుట అను నీ మూడును స్తంభస్థాపనలోగల దోషములు. స్తంభము కదలకపోయినచో వర్షములుండవు. కంపించినచో మృత్యుభయము కలును. పరివర్తన చేయునట్లున్న పరులారక్రమించుటవలన దారుణమగు భయము కలుగగలదు. ఈ దోషములు లేకుండునట్లు స్తంభములను స్థాపించవలయును.

పవిత్రే బ్రాహ్మణస్తంభే దాతవ్యా దక్షిణాచ గాః
శేషాణాం భోజనం కార్యం స్థాపనే కర్తృసంశ్రయమ్. 58

మంత్రపూతంచ తద్దేయం నాట్యాచార్యేణ ధీమతా
పురోహితం నృపంచైవ భోజయే నైధు పాయసైః. 59

కర్తృనపి తథా సర్వాన్ కృతరాం లవణోత్తరామ్

పవిత్రమగు ఆగ్నేయ స్తంభస్థాపనసమయమున ఆవును దక్షిణగా నెసగవలెను. ఇతర స్తంభములను స్థాపించువేళ యజమాని, బుద్ధిశాలియగు నాట్యాచార్యుడు మంత్రముచే పవిత్రము కాబడిన భోజనములను పెట్టవలెను. పురోహితునకు, రాజునకు మధువుతోను, పాయసముతోను భోజనము నిచ్చి, పనిచేయువారలకందరకు ఉప్పుతో కలిపిన పులగమును భోజనముగా పెట్టవలెను.

సర్వమేవ విధిం కృత్వా సర్వాతోద్వైః ప్రవాదితైః. 60

అభిమంత్ర్య యథాన్యాయం స్తంభ ముత్థాపయే చ్ఛుచిః
యథాచలోగిరి ర్నైరు ర్హిమవాంశ్చ మహాబలాః. 61

జయావహా వరేంద్రస్య తథా త్వ మచలో భవ

ఏవ ముత్థాపయే త్తజ్ఞో విధిదృష్టేన కర్మణా.

62

స్తంభద్వారంచ భిత్తించ నేపథ్యగృహమేవచ

సకలవిధములగు గీతాతోద్యములతో నీ విధులను చేసి, శాస్త్రప్రకారము స్తంభముల నభిమంత్రించి వాని నెత్తుచు “మేరుపర్వతము, మహాబలశాలియగు హిమవత్పర్వతము ఏవిధముగా కదలక స్థిరముగా యున్నారో, అట్లే నీవును స్థిరముగానుండి రాజునకు జయమును చేకూర్చుము” అని వచింపవలెను. శాస్త్రమందు చెప్పబడిన విధుల ననుసరించి ఈ రీతిగా స్తంభములను, ద్వారములను, గోడలను, నేపథ్యగృహమును శాస్త్రమును తెలిసికొనిన నాట్యచారుడు నియమింపవలయును.

రంగవీరస్య పార్శ్వేతు కర్తవ్యా మత్తవారణీ.

63

చతుః స్తంభ సమాయుక్తా రంగవీర ప్రమాణతః

అధ్యర్థ హస్తోత్సేధేన కర్తవ్యా మత్తవారణీ.

64

ఉత్సేధేన తయోస్తుల్యం కర్తవ్యం రంగమండపమ్

నాట్యమండపమున తూర్పుగా గల ఎనిమిదిమూరల మేరను రంగవీరమందురు. రంగవీరమునకు రెండుప్రక్కలయందు మదపుటేనుగులను నిర్మించివలెను. ఉత్తరమున ఒకటి, దక్షిణమున నొకటి కలసి రెండేనుగులు రాగలవు. ఈ ఏనుగులు నాలుగు స్తంభములతో కలసి యుండవలయును.

నాట్యమండపమునకు గోడవద్ద నొక స్తంభము, దీనికి ఎనిమిది మూరల దూరమున లోపల మరియొక స్తంభము ఉండగలదు. ఈ రెండింటికి మధ్యదూరము ఎనిమిదిమూరలుండును. కావున రంగవీరమునకు నాలుగు మూలలలోను రెండేసి రెండు స్తంభముల చొప్పున ఎనిమిది స్తంభములు రాగలవు. తూర్పుముఖముగా ఎనిమిదిమూరల పొడవున దక్షిణదిశలో నొక మదపుటేనుగు, ఉత్తరదిశలో మరియొక ఏనుగు వచ్చినచో ఒక్కొక్కయేనుగునకు నాలుగు స్తంభములతో సంబంధము కలుగగలదు.

ప్రేక్షకులు కూర్చుండు భూభాగమునకు ఒకటిన్నరమూరల ఎత్తున మదపుటేనుగులుండవలెను. మదపుటేనుగులెంత ఎత్తున గలవో అంతే యెత్తున రంగవీరముండవలెను. ప్రేక్షకుల కభిముఖముగా నున్న ఈ యేనుగులు నాట్యమండపమును మోయుచున్నట్లు కన్పించగలవు కాగా మత్తవారణీల మధ్య ఎనిమిదిమూరల వెడల్పున, పదునారుమూరల పొడవున రంగవీరము ఏర్పడగలదు.

తస్యాం మాల్యంచ ధూపంచ గంధం వస్త్రం తథైవచ.

65

నానావర్ణాని దేయాని తథా భూతప్రియోబలిః

అయసం తత్ర దాతవ్యం స్తంభానాం కుశలైరధః.

66

భోజనం కృతరాంచైవ దాతవ్యం బ్రాహ్మణాశనమ్

ఏవం విధిపురస్కారైః కర్తవ్యా మత్తవారణీ.

67

రంగవీరం తతః కార్యం విధిదృష్టేన కర్మణా

మదపుటేనుగును నిర్మించు సమయమున నానావర్ణములుగల పూలమాలలను, ధూపమును, గంధమును, వస్త్రమును అర్పించి, భూతముల కభిమతముగు బలులను వేయవలెను. అప్పుడు రంగపీఠమునకుండవలసిన నాలుగు స్తంభములక్రింద ఇంచుఁ నుంచనలె. బ్రాహ్మణులకు పులగముతో భోజనము పెట్టవలెను. ఈరీతిగా విధిపూర్వకములగు మంత్రములతో, కర్మలతో మదపుటేనుగుల నేర్పరచి, శాస్త్రరీతి ననుసరించి రంగపీఠమును నిర్మించవలెను.

రంగశీర్షంతు కర్తవ్యం షడ్దారుక సమన్వితమ్.

68

నేపథ్యగృహమునకు తూర్పున గల గోడవద్ద మధ్యగా రెండు స్తంభముల నేర్పరుపవలెను. ఈ రెండింటిమధ్య దూరము ఎనిమిదిమూరలుండ వలెను. ఒక్కొక్క స్తంభమునకు తూర్పుగా నాలుగుమూరల దూరమున మరల రెండు స్తంభములను నిర్మించవలెను. అపుడు నాలుగు స్తంభములు రాగలవు. వీటిలో వెనుకగల రెండు స్తంభములకు క్రిందుగాను, ముందుగా గల రెంటికి పైగాను దూలములవంటి రెండు కొయ్యల నేర్పరచగా నాలుగు స్తంభములతో కలసి మొత్తము ఆరు కొయ్యలు రాగలవు. ఈ షడ్దారువులు మండపాకారమున నుండును.

కార్యం ద్వారద్వయం చాత్ర నేపథ్య గృహకస్యతు

నేపథ్యగృహమనగా నటీనటులు వేషములు వేసికొను గది. ఇది నాట్యమండపమునకు చివర పడమరగా నుండును. ఈ నేపథ్యగృహమున రెండు ద్వారములను నిర్మించవలెను. అనగా షడ్దారువులలో వెనుకగల రెండు స్తంభములకు రెండు ప్రక్కల రెండు ద్వారములు రాగలవు. ఉత్తరమునగల ద్వారము నటీనటుల ప్రవేశమునకు, దక్షిణద్వారము పాత్రల నిర్గమనమునకు ఉపకరించును. ఒకప్పుడు రెండు ద్వారములనుండి పాత్రలు ప్రవేశింతురు. ఈ రెండు ద్వారములకు మధ్యగల షడ్దారుక ప్రదేశమున గాయకాద్యుపరంజకవర్గముండును.

పూరణే మృత్తికాచాత్ర కృష్టా దేయా ప్రయత్నతః.

69

లాంగలేన సముత్కృష్య నిర్లోష్ఠ తృణ శర్కరమ్

లాంగలే శుద్ధవణ్ణాతు ధుర్యా యోజ్యే ప్రయత్నతః.

70

కర్తారః పురుషాశ్చాత్ర యే లంగదోష వివర్జితాః

అహీనాం గైశ్చ పౌఢవ్యా మృత్తికా పీవరై ర్నరైః.

71

ఏవం విధైశ్చ కర్తవ్యం రంగశీర్షం ప్రయత్నతః

నాట్యమండపభాగమును నాగలితో దున్ని ఎముకలు, వేళ్లు మొదలగువానిని తీసివేసి ప్రయత్నముచేసియైనను నల్లని మట్టితో నింపవలెను. భూశుద్ధిని చేయు నాగలికి తెల్లనివగు బలిష్ఠమైన ఎద్దులను కట్టవలెను. అవయవహీనులు కానివారు, అవయవదోషములు లేనివారు, బలిష్ఠులు నగు పురుషులచే మట్టిని పోయించవలెను. ఈ విధానము ననుసరించి మొట్ట మొదట రంగశీర్షమును నిర్మింపవలెను.

కూర్మపృష్ఠం నకర్తవ్యం మత్స్యపృష్ఠం తథైవచ.

72

శుద్ధాధర్మతలఃకారం రంగశీర్షం ప్రశస్యతే

కూర్మపృష్ఠమనగా అన్నివైపుల పల్లముగా నుండి మధ్య ఎత్తుగా గుండ్రముగా నుండునది. మత్స్యపృష్ఠమనగా మధ్య ఎత్తుగా, పొడవుగా నుండునది. రంగశిరస్సు కూర్మ పృష్ఠమువలెగాని, మత్స్యపృష్ఠమువలెగాని ఉండరాదు. నిర్మలమైన అద్దముయొక్క సమతల భాగమువలె ఉండు రంగశిర్షమే ప్రశస్తమైనది.

రత్నాని చాత్ర దేయాని పూర్వే వజ్రం విచక్షణైః. 73

వైడూర్యం దక్షిణే పార్శ్వే స్ఫటికం పశ్చిమేతథా
ప్రవాళ ముత్తరే చైవ మధ్యేతు కనకం భవేత్. 74

ఏవం రంగశిరః కృత్వా దారుకర్మ ప్రయోజయేత్

రంగశిర్షమున భూమిలో తత్తదుచితరత్నములను విచక్షణుడైన నాట్యాచార్యుడు వేయవలెను. తూర్పుదిక్కున వజ్రమును, దక్షిణమున వైడూర్యమును, పడమర స్ఫటికమును, ఉత్తరమున ప్రవాళమును, మధ్యలో బంగారమును వేయవలెను. ఈవిధముగా రంగశిరస్సును నిర్మించి, కొయ్యపనిని చేయించవలెను.

ఊహప్రత్యాహ సంయుక్తం నానాశిల్ప ప్రయోజితమ్. 75

నానాసంజవనోపేతం బహువ్యాలోప శోభితమ్
భవేయ శాత్ర విన్యస్తా వివిధాః సాలభంజకాః. 76

నిర్యూహ కుహరోపేతం నానాగ్రధిత వేదికమ్
నానావిన్యాస సంయుక్తం యంత్రజాల గవాక్షకమ్. 77

సుపీత ధారణీయుక్తం కపోతాలీ సమాకులమ్
నానాకుటిమ విన్యస్తైః స్తంభైశ్చా వ్యవశోభితమ్. 78

ఏవం కావ్యవిధిం కృత్వా భిత్తికర్మ ప్రయోజయేత్

శిల్పకారుని ఊహాపోహపాటవమును చూపు వివిధశిల్పములచే చెక్కబడిన స్తంభముల మధ్య స్త్రీమూర్తులగు సాలభంజకలుండవలెను. నానాసంజవనోపేతమైనవి, అనేకపక్షులతో శోభించుచున్నవియు నగు వివిధములగు సాలభంజకలు చక్కగా కూర్చబడినవి కావలెను. నిర్యూహకుహరోపేతమైనవి, వివిధములగు ఆకృతులచే కూర్చబడిన వేదికలు గలవి, వివిధ విన్యాసములతో కూడినవియునై ఉండవలెను. చతురస్రములు, అష్టకోణములు, గుండ్రనవి యగు ద్వారములుండవలెను. స్తంభములపైని పీటలు తులాదండమువలె నేర్పరుపబడవలెను. కపోతముల సమూహములతో నిండినట్లు స్తంభములు కన్పడవలెను. నానాకుటిమవిన్యస్తములగు స్తంభములతో నాట్యగృహము శోభిల్లవలెను. ఈ రీతిగా దారుశిల్పముల చేయించి, గోడలవిషయ మాలోచింపవలెను.

స్తంభంవా నాగదంతంవా వాతాయన మథాపివా. 79

కోణం వా సప్రతిద్వారం ద్వారవిద్ధం న కారయేత్

స్తంభమునకుగాని, నాగదంతమునకుగాని, వాతాయనమునకుగాని ద్వారవేధ కలుగునట్లు నిర్మించరాదు. స్తంభమునకు పైన ఆధారభూతముగా వేయు నాగపుష్పమును నాగదంత

మందురు. మూలలలో ద్వారములున్న ద్వారవేధ కలుగునుగావున ద్వారవేధకలుగజేయునట్టి ద్వారముల నుంచరాదు.

కార్యః శైలగుహాకారో ద్విభూమి ర్నాట్యమండపః.

80

మంద వాతాయనౌపేతో నిర్వాతో ధీరశబ్దవాన్

తస్మాన్ని వాతః కర్తవ్యః కర్తృభి ర్నాట్యమండపః.

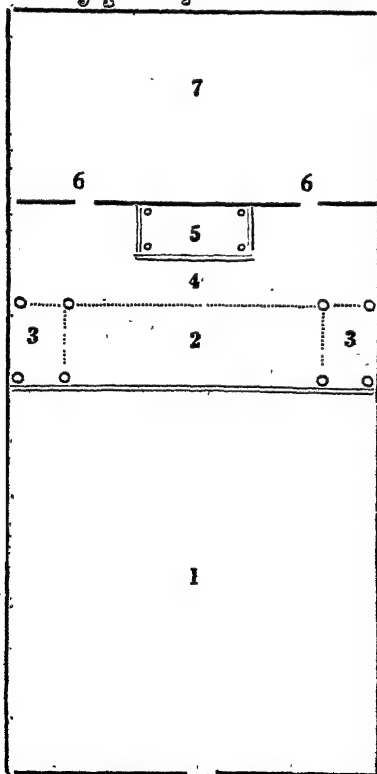
81

గంభీర స్వరతా యేన కుతపస్య భవిష్యతి

మందు కూర్చొను ప్రేక్షకులు వెనుక కూర్చొనువారికి అడ్డము రాకుండునట్లు, క్రమ క్రమముగా వెనుక కూర్చొనువారి ఆసనములను ఎత్తుగా నుంచుచు నిచ్చెన మెట్లనలె నిర్మించ వలెను. చివరి ఆసనముల ఎత్తు రంగవీరముయొక్క ఎత్తుతో సమానముగా నుండవలెను. ఇట్లు చేయగా నాట్యగృహమున ప్రేక్షకులుండు భూభాగము, నాట్యప్రయోగమును చూపు భూ భాగము అని రెండు భూభాగములు రాగలవు. ఆసనములు సోపానాకృతితో నుండుటచే నాట్యమండపము కొండ గుహవలె కన్పించగలదు.

ఈ నాట్యగృహమున చతురశ్రగృహముకన్న ఎక్కువ స్తంభములు కన్పించగలవు.

వికృష్ట నాట్యమండపము

జల్లెడవలె అల్లిన కెటికీలుమాత్రమే నాట్యమండపమున నుండ వలెను. తద్వారా మండపవనమే లోనికిరాగలదు. గీతవాద్య ములు మ్రోగునపుడు మందపవనమున్నచో చక్కని స్వరము రాగలదు. లేనిచో ప్రతిధ్వనిగలుగును గాన నాట్యాచార్యుడీ నియమములతో నాట్యగృహమును నిర్మించవలెను.

రంగవీరమునకు రంగశీర్షమునకు మధ్య రంగవీరమంత పొడవుగల తెర ఉండును. వనోద్వానాది ప్రదర్శనమునకు, నాటకాంతర్గత రూపకమును ప్రదర్శించుటకు రంగశీర్షము నుపయోగించవలెను. అప్పుడు ఈ తెరను తీసివేయుదురు.

నాట్యమండపము నిట్లు నిర్మించి, గోడలకు రంగు వేయ వలెను. వన, వత్తన, జలశయ, ఉపవన, పర్వతాదులను సాక్షాత్తుగా భాసింపజేయుటకు అనేక విధములైన చిత్రదారు కర్మాదీకముతో రంగము నలంకరింపవలెను.

భిత్తికర్మవిధిం కృత్వా భిత్తిలేపం ప్రదాపయేత్. 82

సుధాకర్మ బహి స్తస్య విధాతవ్యం ప్రయత్నతః

భిత్తి వ్యధ విలిప్తాసు పరిమృష్టాసు సర్వతః. 83

సమాసు జాతశోభాసు చిత్రకర్మ ప్రయోజయేత్

చిత్రకర్మణి చాలేఖ్యాః పురుషాః స్త్రీజనా స్తథా. 84

(1) ప్రేక్షాగృహము 32 మూరలు పొడవు, 82 మూ. వెడల్పు. (2) రంగమండపము 16 మూ. పొ, 8 మూ. వె. (3) ఘట్టవారణి 8 పొ, 8 వె. (4) రంగశీర్షము 32 పొ, 8 వె. (5) మద్దారుకము 8 పొ, 4 వె. (6) ద్వారములు మద్దారుకము తర్వాత 4—8 మూరలకు మధ్య. (7) సేవధ్యగృహము 32 పొ, 16 వె. [0] స్తంభములు.

లతాబంధాశ్చ కర్తవ్యా శ్చరితం చాత్మ భోగజమ్

ఏవం వికృష్టం కర్తవ్యం నాట్యవేశ్య ప్రయోక్తృభిః.

85

గోడలు పూర్తియైన తర్వాత గోడలకు లేపమును పూయవలెను. ప్రయత్నముచేసి గోడలకు వెలుపలివైపున సున్నము పూయించవలెను. సున్నము వేసిన తర్వాత శుభ్రమై, సమముగా కన్పించి, శోభించుచున్న గోడలపై చిత్రములను లిఖింపజేయవలెను. పురుషులను, స్త్రీలను, లతాబంధములను, తన భోగజీవితమున కభిమతమగు చరిత్రను చిత్రలేఖన ద్వారా చిత్రింపజేయవలెను. ఈ రీతిగా మధ్యమపరిమాణముగల వికృష్టమనబడు నాట్యగృహమును నిర్మింపవలెను.

పునరేవహి వత్సోమి చతురస్రస్య లక్షణమ్

సమంతతశ్చ కర్తవ్యా హస్తా ద్వాత్రింశదేవతు.

86

శుభ భూమి విభాగస్థో నాట్యజ్ఞై ర్నాట్యమండపః

యో విధిః పూర్వముక్తస్తు లక్షణం మంగళానిచ.

87

వికృష్టే తా న్యశేషాణి చతురస్రేపి కారయేత్

ఇక మధ్యమపరిమాణముగల చతురస్ర నాట్యగృహముయొక్క లక్షణము చెప్పబడుచున్నది. చతురస్రమధ్యమమునకు అరువదినాలుమూరలు పొడవు, అంతే వెడల్పు ఉండును. ఇందు ఉత్తరమున, దక్షిణమున పదునారుమూరల వెడల్పుగల భాగములను వదలి శేషించిన ప్రదేశమున నాట్యగృహమును నిర్మించవలెను. కాగా నీ నాట్యగృహమునకు పొడవు అరువదినాలుగు మూరలు, వెడల్పు ముప్పదిరెండు మూరలు రాగలవు. నాట్యజ్ఞులు భూమిని శోధించి, విభజించవలెను. వికృష్ట నాట్యమండపవిషయమున ఏ లక్షణములు, జడములు, శాంతులు మొదలైనవి చెప్పబడినవైనా వాటినిక్కడగూడ చెప్పికొనవలయును అక్కడ చెప్పః విషయములేవైన ఇచట చెప్పబడినచో నివికూడ వికృష్ట నాట్యమండపమున వర్తించుకొనవలయునని శాస్త్రమర్యాద.

చతురశ్రం సమంకృత్వా సూత్రేణ ప్రవిభ్యచ.

88

బాహ్యతః సర్వతః కార్యా భిత్తిః స్లిష్టేష్టకా దృఢా

కృతాభ్యంతరతః కార్యం రంగవీథం యథావిధి.

89

దశ ప్రయోక్తృభిః స్తంభాః శక్తా మండపధారణే

స్తంభానాం బాహ్యతశ్చాపి సోపానాకృతి వీథకమ్.

90

ఇష్టకా దారుభిః కార్యం ప్రేక్షకాణాం నివేశనమ్

హస్తప్రమాణై రుత్సేధై ర్భూమిభాగ సముత్థితైః.

91

రంగవీథా వలోక్యంతు కుర్యా దాసనజం విధిమ్

షడన్యా సంతరేచైవ పునః స్తంభాన్ యథా దిశమ్.

92

విధినా స్థాపయేత్తజ్ఞో దృఢా మండపధారణే

అష్టే స్తంభాన్ పునశ్చైవ తేషా ముపరి కల్పయేత్.

93

కొలతదారముతో చతురశ్రనాట్యగృహమును వెనుకటివలెనే రెండు సమభాగములు చేయవలెను. వెలుపలివైపున అన్నిప్రక్కల ఇటుకతోను, నున్నముతోను దృఢముగా గోడలను కట్టించవలెను.

‘అష్టహస్తంతుక ర్తన్యం రంగవీరకప్రమాణతః’ (2అ.97క్లో.) అని ముందు చెప్పబడుటచే రంగవీర ప్రమాణము ఎనిమిదిమూరలని వచ్చుచున్నది. చతురశ్రమండపమున రంగవీరము కూడ చతురశ్రముగానే ఉండును గనుక ఈ రంగవీరము పొడవు ఎనిమిదిమూరలు, వెడల్పు ఎనిమిదిమూరలు ఉండును.

నాట్యగృహమును రెండుభాగములు చేయవలెను. ఇందు ముప్పదిరెండుమూరల పొడవు, ఇంతే వెడల్పుగల సగభాగము నాట్యమండప మగును. ఈ మండపములో తూర్పుప్రక్కన మధ్యగా ఎనిమిదిమూరల పొడవు, ఎనిమిదిమూరల వెడల్పు గల ప్రదేశమును రంగవీరమగును. కాగా దక్షిణమున పన్నెండుమూరలు, ఉత్తరమున పన్నెండుమూరలు ప్రదేశముండును.

రంగవీరమునకు వెలుపలగా పదిస్తంభములుండుట ప్రశస్తము. ఈ స్తంభములకు వెలుపల నున్న భాగమున శ్రేణువులు కూర్చొనుటకు నిచ్చిన మెట్లవలె ఆసనములను ఇటుకతోను, కొయ్యతోను ఏర్పరచవలెను. ముందుమెట్లకన్న వెనుకమెట్లు ఎక్కువ ఎత్తుగా నుంచవలెను. అప్పుడే రంగవీరమందరకు కన్పించగలదు. ఇది అభినవగుప్తసమ్మతమైన భావము.

నాట్యగృహమున రెండు భూభాగములు కలవని, ఇవి కొండ గుహవలె నుండునని వికృష్టమండపమున చెప్పబడినది. ఈ విధానమంతయు చతురశ్రమునకూడ చెప్పకొనవలెను.

చతురశ్ర నాట్యగృహమున పదిస్తంభములు విశేషముగా చెప్పబడినవి. తర్వాత ఆరు స్తంభములు, ఎనిమిది స్తంభములు మరల విధించబడుచున్నవి. ‘అష్టా స్తంభాః పునశ్చైవ తేషా ముపరికల్పయేత్’, ‘శక్తా మండప ధారణే’, ‘దృఢా మండపధారణే’, ‘భిత్తి శిష్టేష్టకా దృఢా’, అని మొదలగుప్రయోగములలో ‘దృఢ’, ‘శక్త’, ‘ఉపరి’, అను పదములను విచారించవలెను. ఈ విచారణలో ప్రాచీన నాట్యమండపములలో ఉపరిప్రాసాదము లేక పై అంతస్తు ఉండెడిదని నిర్ణయింప వీలున్నది.

నేపథ్యగృహమునకు ముందుగల రంగశిరస్సున స్తంభములను మండపాకారమున చూపినచో స్వరాధిప్రదర్శనార్థము ప్రాసాదము మరియొకటి రాగలదు. ఇట్టి ప్రాసాదము రంగశిరస్సులో నుండును.

ఈ నాట్యమండపమునకు పై అంతస్తుగా, రంగవీరసమానవిస్తారముగల ప్రాసాదమొకటి యుండును. ఈ ప్రాసాదములోనికి పోవుటకు ఉత్తరమున, దక్షిణమున పదునాఠేసిమూరలు గల ప్రదేశమును వదలవలయును. ఇది ఎనిమిదిస్తంభములతో నిర్మింపబడునది. దక్షిణదిక్కున ఆగ్నేయమూలగా రంగశీర్షమునకు పైన ఒక స్తంభముండును. దీనికి ఉత్తరముగా నాలుగు మూరల దూరమున రెండవ స్తంభముండును. దీనికి నాలుగుమూరల దూరమున ఉత్తరముగా మూడవ స్తంభముండును. ఈ మూడవదానికి నాలుగుమూరలదూరమున నాల్గవ స్తంభముండును. ఇట్లే ఉత్తరదిక్కునకూడ నాలుగు స్తంభములు రాగలవు. ఇవి ఎనిమిదిస్తంభములు. ఈ స్తంభముల మధ్యగల ప్రదేశము ఎనిమిదిమూరలు. ఇది నలుచతురముగా నుండవలెను గనుక,

ఈ స్తంభములకు ఎనిమిది మూరలు పశ్చిమముగా గోడ ఉండును. ఈ స్తంభములను గోడను కలుపుచు వేదికలు రెండు ఉండవచ్చును. ఇట్లు పై అంతస్తున వచ్చు ప్రాసాదము చతురశ్ర మంటపమునగల విశేషము.

ప్రేక్షకులు కూర్చొను ప్రదేశమున వది స్తంభములుండును. గోడలకు పన్నెండుమూరల దూరమున నీ స్తంభములు రావలెను. ఒక్కొక్క స్తంభమునకు మధ్యగల దూరము ఎనిమిది మూరలుండును. కాగా ఉత్తరమున ఐదు స్తంభములు, దక్షిణమున ఐదు స్తంభములు రాగలవు. ఈ స్తంభములకు మధ్యగల ప్రదేశము ఎనిమిదిమూరలుండగలదు. స్తంభములకు గోడలకు గల మధ్యప్రదేశములో ప్రేక్షకులు కూర్చొనుటకు సోపానములవలె ఆసనము లుండును. స్తంభములకు గల మధ్యప్రదేశమున ఉత్తములగు సభాసదులుందురు. ఈ స్తంభములకు ద్వారవేధ కలుగరాదు.

రంగశీర్షము నాలుగుమూరలేయగుటచే గాయకాదులకు నిర్మింపబడు షడ్దారువులిచట రావు. కాగా షడ్దారువులు చతురశ్రమున నేపథ్యగృహములో నుండవలెను. అందుచే "అంతరే" అను శబ్దమునకు నేపథ్యగృహములో అని అర్థము చెప్పకొనవలెను.

విధాన్య మప్తహస్తంచ వీరం తేషు తతో న్యసేత్
తతః స్తంభాః ప్రదాతవ్యా నృజ్ఞై ర్మండప ధారణే.

94

ధారణీ ధారణాస్తేచ శాలస్త్రీభి రలంకృతాః

ముడపములో పద్మాదులు చెక్కబడిన ముఖ్య స్తంభములపైన ఎనిమిది మూరల వీరమును అనగా దూలమును వేయవలెను. ఈ దూలములనబడు తులాదండములను ధరించు స్తంభములపై శాలస్త్రీల ఆకృతులను చెక్కించి అందముకూర్చునట్లు చేయవలెను.

నేపథ్య గృహశంచైవ తతః కార్యం ప్రయత్నతః.

95

ద్వారం చైకం భవే త్తత్ర రంగవీర ప్రవేశనమ్

రంగశీర్షమునకు పశ్చిమముగా నేపథ్యగృహమును నిర్మించవలెను. ఈ నేపథ్యగృహమునకు నటీ నటులు రంగవీరమును ప్రవేశించుటకు వెనుకటివలెనే ద్వారము లుండవలెను. కాని ఇచట విశేషవిధి కలదు. వికృష్టముడపమున చెప్పబడిన రెండుద్వారములకు మధ్య మరియొక ద్వారముగూడ చతురశ్రమున నుండవలెను. గాయకాద్యుపవేశనార్థము షడ్దారువులు నేపథ్యగృహమున నుండవలెనని చెప్పితిమి. ఈ గాయకులు నటీనటాదికమును చూచుచు వాద్యముల నాలాపించుట ఉత్తముము గనుక మధ్య మూడవ ద్వారము విధింపబడినది. ఈ గాయకులు కూర్చొను ప్రదేశము రంగవీరమంత ఎత్తుగా నుండవలెను. కావుననే 'ప్రయత్నతః' అని చెప్పినాడు. రంగమధ్యమునకు త్వర త్వరగా ప్రవేశించుటకుగూడ ఈ ద్వారమువయో గించును.

జనప్రవేశనం చాన్య దాభిముఖ్యేన కారయేత్.

96

సామాజికులు ప్రవేశించుటకు రంగవీరమున కభిముఖముగా నాట్యగృహమునకు తూర్పున సొల్లనద్వారమును నిర్మించవలెను. కాగా చతురశ్రమున నాలుగుద్వారములుండును.

రెండుప్రక్కలను గూడా రెండు వ్యవస్థలుండవలయునని మొత్తము ఆరు ద్వారములు నాట్య గృహమునకుండవలయునను మాట సంప్రదాయవిశదమైనది.

అష్టహస్తంతు కర్తవ్యం రంగపీఠం ప్రమాణతః
చతురస్రే సమతలం వేదికా సమలంకృతమ్. 97

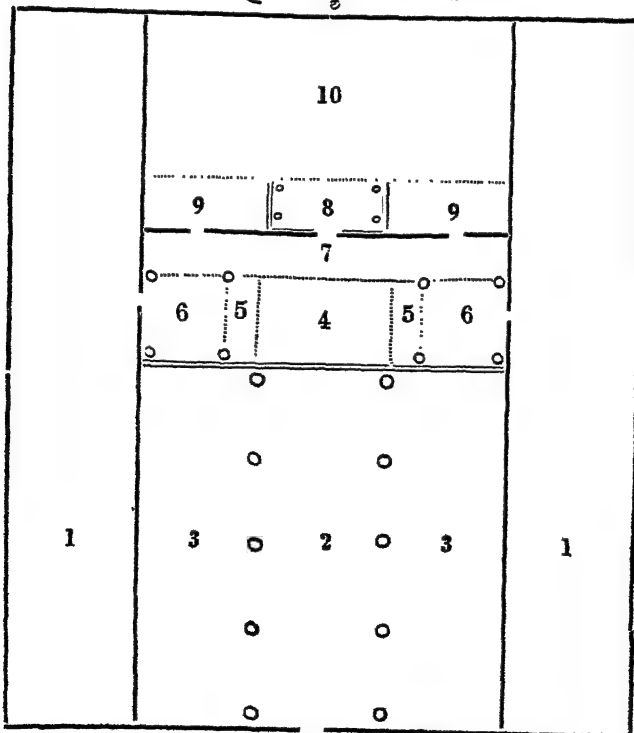
పూర్వప్రమాణ నిర్దిష్టా కర్తవ్యా మత్తవారణీ
చతుఃస్తంభ సమాయుక్తా వేదికాయాస్తు పార్శ్వతః. 98

సమున్నతం సమంచైవ రంగశీర్షంతు కారయేత్
విశృంభే పుష్పన్నతం కార్యం చతురస్రే సమతథా. 99

ఏవ మేతేన విధినా చతురస్రం గృహం భవేత్

రంగపీఠము తూర్పు పడమరలుగా ఎనిమిదిమూరల వెడల్పుకలిగి యుండును. ఇందు ఒకటిన్నరమూర ఎత్తున సమతలమైన వేదికలను రెండుప్రక్కల నిర్మించవలెను. ఒక్కొక్క వేదిక నాలుగుమూరల వెడల్పుండును. నాట్యవేదికకు రెండుప్రక్కలయందు పూర్వము

చతురశ్రనాట్యమంటపము

|| మూర = 2 అడుగుల 3 అంగుళములు.

- (1) ఖాళీస్థలము 16 మూ. (2) ఉత్తమ స్థలములు 8 మూ. (3) సోపానాకృతిగల ఆసనములు 12 మూ. (4) రంగపీఠము 8 మూ. పొ; 8 మూ. వె. (5) వేదిక 8—4. (6) మత్తవారణీ 8—8. (7) రంగశీర్షం 4—22. (8) పద్మాక్షం 4—8. (9) ద్వారములు. (10) నేపథ్యము 16—32. [0] స్తంభములు.

కెట్టినట్లుగా నాలుగు స్తంభములతో సమాయుక్తములగు రెండు మడపుటేనుగులను స్థాపించవలెను. రంగవీరమునకు కొంచెము ఎత్తుగా సమకాలమైన రంగవీరము ఒకప్రమండముననే ఉండును. ఆ విధముగా చతురస్రమగు నాట్యమండపమును నిర్మించుట శాస్త్రసమ్మతము.

అతిఃరం ప్రవత్యోమి త్ర్యసశేహస్య లక్షణమ్. 100

త్రిసః త్రికోణం కర్తవ్యం నాట్యకేశ్మం ప్రయోక్తభిః
మధ్యే త్రికోణ మేవాస్య రంగవీరంతు కారయేత్. 101

ద్వారం తేనైవ కోణేన కర్తవ్యం తస్య వేశ్మనః
ద్వితీయంచైవ కర్తవ్యం రంగవీరస్య పృష్ఠతః. 102

విధిర్య శ్చతురస్రస్య భిత్తి స్తంభ సమాశ్రయః
సతు పర్యవ్యప్రయోక్తవ్యః త్ర్యసస్యాపి ప్రయోక్తభిః. 103

ఇక త్రికోణాకారముగ నుండు నాట్యగృహముయొక్క లక్షణము చెప్పబడుచున్నది. ముగ్ధకోణాకారముగ నుండు నీ నాట్యగృహములో మధ్య కోణాకృతితో రంగవీరముండును. రంగవీరమునకు పశ్చిమమున రంగశిరము, దానికి పడమర నేపథ్యగృహము కలవు. నేపథ్యగృహమునుండి పాత్రలు ప్రవేశించుటకు రంగవీరమునకు పడమరగా నున్న కోణములవద్ద రెండు ద్వారము లుండవలెను. చతురస్రమండపమునుగూర్చి చెప్పుచు గోడలకు స్తంభములకు ఏ యే లక్షణములు చెప్పబడినవో అవన్నియు ఇక్కడగూడ వర్తించును. వాటిని అన్నింటిని ఇక్కడగూడ యోజించవలెను.

ఏవ మేతేన విధినా కార్యా నాట్యగృహం బుధైః
పునరేషాం ప్రవత్యోమి పూజా మేవం యథావిధి. 104

ఇతి శ్రీభారతీయే నాట్యశాస్త్రే మండపవిధానం నామ ద్వితీయోఽధ్యాయః.

ఈ చెప్పబడిన విధుల ననుసరించి నాట్యగృహములను విద్వాంసులు నిర్మింపవలెను. ఇక నీ నాట్యగృహములకు శాస్త్రీయమగు పూజావిధిని భరతముని చెప్పబోవుచున్నాడు.

(శ్రీ) భరతమునిప్రణీతమగు నాట్యశాస్త్రమున ఆంధ్రభారతీయండు
మండపవిధానమను రెండవ అధ్యాయము.

తృ తీ యో ౭ థ్యా యః

- సర్వలక్షణ సంపన్నే కృతే నాట్యగృహే శుభే
గాయో వసేయుః సప్తాహం సహజస్యవరై ద్విజైః. 1
- తతోఽధివాసయే ద్వేశ్చ రంగవీరం తథైవచ
మంత్రపూతేన తోయేన ప్రక్షిప్తాంగో నిశాగమే. 2
- యథాస్థానాంతరగతో దీక్షితః ప్రయతః శుచిః
త్రిరాత్రో పోషితో భూత్వా నాయకోఽహతవస్త్రధృక్. 3

నాట్యమండపనిర్మాణమైన తర్వాత రంగదైవతపూజనము చేయవలసియున్నది. అందుకై సమస్త లక్షణములతో కూడిన శుభమగు నాట్యగృహమున జపములనుచేయుచున్న బ్రాహ్మణులతో బాటు ఆవులుకూడ ఏడుదినములు నివసించవలెను. అప్పుడు మంత్రముచే పవిత్రమైన ఉదకములను శరీరముపై ప్రోక్షించుకొని రంగవీరమును నాట్యచార్యుడు ప్రవేశించవలెను. తన నివాసగృహమునుండి వచ్చి, శుచియై, నియమబద్ధుడై, మూడురాత్రులుపవసించినవాడై, నిర్మలమైనవస్త్రములను ధరించి, దీక్షితుడైన నాట్యచార్యుడు నాట్యమండపమును ప్రవేశించి దేవతానమస్కారముచేయు నారంభింపవలెను.

- సమస్కృత్య మహాదేవం సర్వలోకో ద్భవం భవమ్
జగత్ప్రతామహంచైవ విష్ణు మింద్రం గుహం తథా. 4
- సరస్వతీంచ లక్ష్మీంచ సిద్ధిం మేధాం ధృతిం మతిమ్
సోమం సూర్యంచ మరుతో లోకపాలాం సైభా శ్విన్వా. 5
- మిత్ర మగ్నిం సురా వర్ణా రుద్రా కాలం కలిం తథా
మృత్యుంచ నియతిం చైవ కాలదండం తథైవచ. 6
- విష్ణుప్రహరణం చైవ నాగరాజంచ వాసుకిమ్
వజ్రం విద్యుత్సముద్రాంశ్చ గంధర్వా ప్సరసో మునీన్. 7
- తథా నాట్యకుమారీశ్చ మహాగ్రామణ్య మేవచ
యథోంశ్చ గుహ్యకాం శ్చైవ భూతసంఘాం స్తథైవచ. 8
- ఏతా నన్యాంశ్చ వై సర్వాన్ ప్రణిపత్య కృతాంజలిః
యథాస్థానాంతరగతాన్ సమావాహ్య తతో వదేత్. 9

సకలలోకములను సృష్టించిన శివుని, లోకపితామహుడగు బ్రహ్మను, విష్ణువును, ఇంద్రుని, గుహుని, సరస్వతిని, లక్ష్మీని, సిద్ధిని, మేధను, ధృతిని, మతిని, సోమును, సూర్యుని, మరుత్తులను, లోకపాలురను, ఆశ్వీనులను, మిత్రుని, అగ్నిని, దేవతలను, బ్రాహ్మణాదివర్ణముల అధిష్ఠానదేవతలను, రుద్రులను, కాలమును, కలిని, మృత్యువును, వియతిని, కాలదండమును, సుదర్శనచక్రమును, నాగరాజగు వాసుకిని, వజ్రమును, విద్యుత్తును, సముద్రములను,

గంధర్వులను, అవ్వరసలను, మునులను, నాట్యమాతృకలను, విఘ్నేశ్వరుని, యక్షులను, గుహ్యకులను, భూతసంఘములను, తదితరులగు రాక్షస విశాచ మహేశ్వరగములను కృతాం జలియై నమస్కరించి, వారిని ఆవాహనజేసి ఈ క్రిందివిధముగా పలుకవలెను.

‘భవద్భి ర్హి నిశాయాంతు సః కర్తవ్యః సంపరిగ్రహః
సాహాయ్యం చైవ దాతవ్య మస్మి న్యత్యే సహానుగైః.’

10

“ఈ రాత్రివేళ ఆవాహనాది పూజాకృత్యమును స్వీకరించి, మీ అనుచరులతో నీ నాట్యగృహమున మీరు సహాయపడవలెను” అని ప్రార్థించవలెను.

సంపూజ్య సర్వానేకత్ర కుతపం సంప్రయుజ్యచ
జర్జరాయ ప్రయుంజీత పూజాం నాట్యప్రసిద్ధయే.

11

‘త్వం మహేంద్రప్రహరణ సర్వదానవనూదన
నిర్మిత స్త్వం సర్వదేవైః సర్వవిఘ్న నిబర్హణ.

12

నృపస్య విజయం శంస రిపూణాంచ పరాజయమ్
గోబ్రాహ్మణ శివం చైవ నాట్యస్యచ వివర్ధనమ్.’

13

ఏవం కృత్వా యథాన్యాయ ముపాస్యం నాట్యమండపే
నిశాయాంతు ప్రభాతాయాం పూజనం ప్రక్రమేదిహ.

14

ఆర్ద్రాయాంవా మఘాయాంవా యామ్యే పూర్వేషుచ త్రిషు
ఆశ్లేషా మూలయో ర్వాపి కర్తవ్యం రంగపూజనమ్.

15

దేవతల నందరను ఒకచో పూజించి, మంగళవాద్యముల నొక స్థలమునకు దెచ్చి, నాట్యము ప్రసిద్ధి నొందుటకు జర్జరపూజ నారంభించవలెను. జర్జరమనబడు ఇంద్రధ్వజము నాట్యగృహమునకున్న తూర్పుద్వారమువద్ద ఉండును. “మహేంద్రుని ఆయుధము, సకలరాక్షసులను చంపునదియు నగు జర్జరమా! సమస్తవిఘ్నములను పారద్రోలుటకు నీవు దేవతలందరచేత నిర్మింపబడినావు. రాజునకు విజయమును, శత్రువుల ఓటమిని, గోబ్రాహ్మణుల శుభమును, నాట్యాభివృద్ధిని ఆశంసన చేయుము” అని ధ్వజమును ప్రార్థించి విధియుక్తముగా నాట్యమండపమున పూజ చేయవలెను. రాత్రివేళ ఈ ప్రక్రియను సాగించి, ప్రాతఃకాలము రాగానే ఆర్ద్ర, మఘ, భరణి, పూర్వఫల్గుని, పూర్వాషాఢ, పూర్వాభాద్ర, ఆశ్లేష, మూలానక్షత్రములలో నొకనక్షత్రమున చంద్రుడుండగా రంగపూజను చేయవలెను.

ఆచార్యేణతు యుక్తేన శుచినా దీక్షితేనచ
రంగ స్యోద్యోతనం కార్యం దేవతానాంచ పూజనమ్.

16

దినాంతే దారుణే ఘోరే ముహూర్తే భూతదైవతే
ఆచమ్యతు యథాన్యాయం దేవతా వై నివేశయేత్.

17

రక్తాః ప్రతిసరాః సూత్రం రక్తగంధాశ్చ పూజతాః
రక్తాః సుమనసశ్చైవ యచ్ఛ రక్తం ఫలం భవేత్.

18

యవై సిద్ధార్థకై న్నాజై రక్షతైః శాలితండులైః

నాగపుష్పస్య మూలేన వితుషాభిః ప్రియంగుభిః.

19

ఏతై ర్ద్రివ్యై ర్యుతం కుర్యా దేవతానాం నివేశనమ్

శుచి, దీక్షితుడు నగు నాట్యచారుడు రంగమండపము నధిరోహించి, దేవతాపూజ కుపక్రమించుచు దారుణము, ఘోరము నగు కాండముహూర్తమున యథాశాస్త్రమూచమన మూచరించి దేవతల నాహ్వానించవలెను. ఎర్రని దారములతో చేయబడిన కంకణములతోను, ఎర్రని గంధములతోను, ఎర్రని పూవులతోను దేవతలను పూజించిన అనురక్తమగు ఫలము కలుగ గలదు. యవలు, తెల్ల ఆవాలు, పేలాలు, బియ్యముతో చేయబడిన అక్షతలు, కొర్రబియ్యము ఈ ద్రవ్యములతో నాగదంతముయొక్క క్రిందభాగమున దేవతలను ఆవాహన చేసి అధివసంపజేయవలెను.

ఆలిఖే న్మండలం పూర్వం యథాస్థానం యథావిధి.

20

సమంతతశ్చ కర్తవ్యం హస్తాః షోడశమండలమ్

ద్వారాణి చాత్ర కుర్వీత విధానేన చతుర్దిశమ్.

21

మధ్యే చైవాత్ర కర్తవ్యే ద్వే రేఖే తిర్యగూర్ధ్వగే

తయోః కయ్యోవిభాగేన దైవతాని నివేశయేత్.

22

మొట్టమొదటనే పదునారు మూరలు వ్యాసముగల వర్తులమగు మండలమును విధి పూర్వకముగా నేర్పరచి, అందు నలుదిక్కుల నాలుగుద్వారముల నమర్చి, ఈ మండలములో నడ్డముగాను నిలువుగాను రెండు రేఖలను గీయవలెను. ఇట్టి మండలభాగములయందు ఆయా దేవతలను వినివేశింప జేయవలెను.

పద్మోపవిష్టం బ్రహ్మణం తస్య మధ్యే నివేశయేత్

ఆదా నివేశ్యో భగవాన్ సార్థం భూతగణై ర్భవః.

23

నారాయణో మహేంద్రశ్చ స్కందః సూర్యోఽశ్వినౌ శశీ

సరస్వతీచ లక్ష్మీశ్చ శ్రద్ధా మేధా చ పూర్వతః.

24

ఈ మండలమధ్యభాగమున నవదశపద్మోపవిష్టుడగు బ్రహ్మను, ఈశాన్యమున భూత గణములతో నున్న శివుని, తర్వాత తూర్పుదిక్కున నారాయణుని, ఇంద్రుని, స్కందుని, సూర్యుని, అశ్వినీదేవతలను, చంద్రుని, సరస్వతిని, లక్ష్మిని, శ్రద్ధను, మేధాదేవతను ప్రతిష్ఠించవలెను.

పూర్వదక్షిణతో వహ్ని ర్నివేశ్యః స్వాహాయాసహ

విశ్వేదేవాః నగంధర్వా రుద్రాః సర్వగణాస్తథా

25

దక్షిణేన నివేశ్యన్తు యమో మిత్రశ్చ సానుగః

పితౄణాం పితౄణాం నురగాన్ గుహ్యకాంశ్చ నివేశయేత్.

26

ఆగ్నేయమున స్వాహాదేవితోగూడిన అగ్నిని ప్రతిష్ఠించి, దక్షిణమున క్రమముగా విశ్వేదేవతలు, గంధర్వులు, రుద్రులు మొదలగు సకలగణములు, యముడు, అనుచరులతో

కూడికొనియున్న మిత్రుడు, పితృదేశతలు, పితృచములు, నాగములు, గుహ్యకులు అనువారిని స్థాపించ వలెను.

నైర్వత్యాం రాక్షసాంత్యైః భూతానిచ నివేశయేత్
పశ్చిమాయాం సముద్రాంత్యై వరుణం యాదనాం పతిమ్. 27

నాయవ్యాం నై దిశితథా సప్తవాయూ నివేశయేత్
తత్రైవ వినివేశ్యంతు గరుడః పక్షిభిఃసహ. 28

ఉత్తరస్యాం దిశి తథా ధనదం సంనివేశయేత్
నాట్యస్య మాతృశ్చ తథా యయోనథ సగుహ్యకాన్. 29

తత్రై శ్రౌతర పూర్వాయాం సంద్యాద్యాంశ్చ గణేశ్వరాన్
బ్రహ్మర్షి భూతసంఘాంశ్చ యథాభాగం నివేశయేత్. 30

నైఋతిమూలన రాక్షసులను, భూతములను స్థాపన చేయవలెను. పడమరదిక్కున సముద్రములను, ఉదకముల కధిపతియగు వరుణుని ప్రతిష్ఠించవలెను. వాయవ్యమున సప్త వాయువులను, పక్షులతో గరుడుని ఉంచవలెను. ఉత్తరమున కుబేరుని, సప్తనాట్యమాతృకలను, యక్షులను, గుహ్యకులను ఆవాహన చేయవలెను. ఈశాన్యమున నంది మొదలుగాగల ప్రమథగణములను, బ్రహ్మర్షులను, భూతసంఘములను ప్రతిష్ఠించవలెను.

స్తంభే ససత్కుమారంతు దక్షిణే దక్షమేవచ
గ్రామణ్య ముత్తరే స్తంభే పశ్చిమే స్కందమేవచ. 31

అనేనైవ విధానేన యథాస్థానం యథావిధి
సుప్రసాదాని సర్వాణి దైవతాని నివేశయేత్. 32

స్థానేస్థానే యథాన్యాయం వినివేశ్యతు దేవతాః
తానాం ప్రకుర్వీత తతః పూజనంతు యథార్హతః. 33

తూర్పునగల స్తంభమందు ససత్కుమారుని, దక్షిణ స్తంభమున దక్షుని, ఉత్తర స్తంభమున విఘ్నేశ్వరుని, పశ్చిమ స్తంభమున స్కందుని ప్రతిష్ఠించవలెను. ఇదేక్రమము ననుసరించి, తత్తదుచితస్థానములలో ప్రసన్నులగు దేవతలను ప్రతిష్ఠించి, విధిపూర్వకముగా యథార్హమగు పూజాక్రమము నారంభించవలెను.

దేవతాభ్యంతు దాతవ్యం సితమాల్యానులేపనమ్
వహ్ని గంధర్వ సూర్యేభ్యో రక్తమాల్యానులేపనమ్. 34

గంధమాల్యాంశ్చ భూపంచ యథావ దనుపూర్వకః
దత్త్వా తతః ప్రకుర్వీత బలిం పూజాం యథావిధి. 35

దేవతలకు తెల్లని పూలదండను గంధమును ఇవ్వవలెను. వహ్ని, గంధర్వ సూర్యులకు ఎర్రని పూలదండను, గంధమును అర్పించవలెను. ముందు గంధము, తర్వాత పూలదండ, ఆపై భూపము అనుక్రమము ననుసరించి యథావిధిగా బలులను, పూజను చేయవలెను.

బ్రహ్మణం మధుపర్కేణ పాయసేన సరస్వతీమ్
శివ విష్ణు మహేంద్రాద్యాః సంపూజ్యా మోదకైరథః. 36

ఘృతౌదనేన హుతభుక్ సోమాక్మాతు గజాదనైః
విశ్వేదేవాః సగంధర్వా మునయో మధుపాయసైః. 37

యమ మిత్రైచ సంపూజ్యా వపూపై రోదదకై స్తథా
పితౄణాం పితౄణాం నురగాన్ సర్పిః క్షీరేణ తర్పయత్. 38

పశ్యాన్నేనతు మాంసేన సురా సీధు ఫలాసవైః
అర్చయే ద్భూతసంఘాంశ్చ చణ్డకైః పలలాప్లుతైః. 39

అనేనైవ విధానేన సంపూజ్యా మత్తవారణే
పశ్యాన్నేనతు మాత్స్యేన సంపూజ్యా రక్షసాంగణాః. 40

మధుపర్కముతో బ్రహ్మను; పాయసముచే సరస్వతిని; మోదకములతో శివ విష్ణు మహేంద్రాది దేవతలను; అగ్నిని నేయికలిపిన అన్నముతోను; రవిచంద్రులను బెల్లముకలిపిన అన్నముతోను; మధుపాయసములతో మునులను, గంధర్వులను, విశ్వేదేవతలను; గారెలతోను మోదకములతోను మిత్రుని, యముని; నేతితోను పాలతోను పితౄదేవతలను, పితౄచోరగములను; బాగుగా ఉడికిన అన్నముతో మాంసముకలిపి కలుతో, పండ్లరసముతో, శనగలతో, భూతసంఘములను అర్చించవలెను. ఇదేవిధముగా మత్తవారిణినికూడ పూజించవలెను. బాగుగా ఉడికిన అన్నముతో చేపలను కలిపి రాక్షసగణములకు పూజచేయవలెను.

సురా మాంస ప్రదానేన దానవాన్ ప్రతి పూజయేత్
శేషాన్ దేవగణాం స్తజ్ఞః సాపూర్వో త్కారికాదనైః. 41

మత్స్యైశ్చ పిప్లథత్స్యైశ్చ సాగరాన్ సరితస్తథా
సంపూజ్య వరుణంచాపి దాతప్ర్యా ఘృతపాయసః. 42

నానామూల ఫలైశ్చాపి మునీన్ సంప్రతి పూజయేత్
వాయూంశ్చ పక్షిణశ్చైవ విచిత్రై ర్భక్ష్య భోజనైః. 43

మాతౄ ర్నాట్యస్య సర్వాస్తా ధనదంచ సహానుగైః
అపూపై ర్లిపికామిశ్రై ర్భక్ష్య భోజనైః ప్రయత్నతః. 44

ఏవ మేషాం బలిః కార్యో నానాభోజన సంశ్రయః
పున ర్మంత్రవిధానేన బలికర్మచ వక్ష్యతే. 45

కలుతోను, మాంసముతోను దానవులను; శేషించిన దేవగణములను గారెలతోను, భోజనములతోను; నదీసముద్రములను చేపలతోను, పిండివంటలతోను; వరుణుని నేతితోకలిపిన పాయసముతోను; నానామూలఫలములతో మునులను; విచిత్రములగు భక్ష్యభోజనములతో వాయువులను, పక్షులను; అనుచరులతోకూడిన కుబేరుని, నాట్యమాతృకలను గారెలతోను, భక్ష్యభోజ్యములతోను పూజించి ఈరీతిగా భోజనముతోకలిపిన బలులను చేయవలెను. ఇక మంత్ర పూర్వకమగు బలుల నెట్లు చేయవలెనో చెప్పదలచి దేవతాస్తుతిశ్లోకములను చెప్పుచున్నాడు.

- “దేవదేవ మహాదేవ సర్వలోక పితామహ
మంత్రపూత మిదం సర్వం ప్రతిగృహ్ణామ్యే మే బలిమ్. 46
- పురందరామరపతే విజ్రవాణే శతక్రతో
ప్రహృహ్యతాం బలిర్దేవ విధిమంత్ర పురస్కృతః. 47
- దేవసేనాపతే స్కంద భగవాన్ శంకరప్రియ
బలిః ప్రీతేన మనసా మణ్మథ ప్రతిగృహ్యతామ్. 48
- నారాయణా మితగతే పద్మనాభ సురోత్తమ
ప్రహృహ్యతాం బలిర్దేవ మంత్రపూతో మయార్పితః. 49
- దేవదేవ మహాదేవ గణేశ త్రిపురాంతక
ప్రహృహ్యతాం బలిర్దేవ మంత్రపూతో మయోద్యతః. 50
- దేవదేవ మహాయోగిన్ దేవదేవ సురోత్తమ
సంప్రహృహ్య బలిం దేవ రక్ష విఘ్న త్సదోఽథితాత్. 51
- దేవదేవి మహాభాగే సరస్వతి హరిప్రియే
ప్రహృహ్యతాం బలి ర్మాత ర్మయా భక్త్యా సమర్పితః. 52
- నానా నిమిత్త సంభూతాః పాలస్త్యాః సర్వవన తే
రాక్షసేంద్రా మహాసత్త్వాః ప్రతిగృహ్ణాతే మే బలిమ్. 53
- లక్ష్మీ సిద్ధి ర్మతి ర్మేధా సర్వలోక నమస్కృతాః
మంత్రపూత మిదం దేవ్యః ప్రతిగృహ్ణాంతు మే బలిమ్.” 54

“దేవతలకు దేవుడవు, మహాదేవుడవు, సకలజగత్తుకు పితామహుడవగు బ్రహ్మ ! ఈ బలి మంత్రముచే పవిత్రము చేయబడినది. దీనిని స్వీకరించుము.”

“పురందర, అమరపతి, వజ్రపాణి, శతక్రతుడవు నగు ఇంద్రుడా ! విధిపూర్వకముగా మంత్రములచే పరిష్కరింపబడిన ఈ బలిని గ్రహించుము.”

“శంకరునకు ప్రియుడవు, దేవసేనాపతి, భగవానుడవు, మణ్మథుడవు నగు కుమార స్వామీ ! ప్రీతిపూర్వకముగా మనస్సుతో నీ బలిని గైకొనుము.”

“త్రివిక్రముడవు, పద్మనాభుడవు, దేవతలలో శ్రేష్ఠుడవు నగు విష్ణుదేవా ! మంత్ర పూతమై నాచే నీయబడు బలిని గ్రహించుము.”

“దేవదేవుడవు, మహాదేవుడవు, త్రిపురాంతకుడవు, ప్రమథగణనాయకుడవు నగు నౌ శివా ! మంత్రపూతమై నాచే నర్పింపబడు బలిని స్వీకరింపుము.”

“దేవదేవ ! మహాయోగీ ! సురోత్తమ ! బలిని స్వీకరించి, విఘ్నములనుండి నీ నాట్యగృహమును రక్షింపుము.”

“దేవదేవి ! సరస్వతిప్రియ, పాభాగ్యవతి, మాతృదేవియు నగు నౌ సరస్వతీ ! నాచే లక్ష్మీసిద్ధి సమర్పింపబడిన బలిని గైకొనుము.”

“వివిధకారణములచే పులస్త్యబ్రహ్మవంశమున జన్మించి అమితబలముగలిగిన సమస్త రాక్షసులారా ! నా బలులను గ్రహింపుడు.”

“సమస్తజగత్తుచేత నమస్కరింపబడు లక్ష్మి, సిద్ధి, మతి, మేధా యను దేవతలారా ! మంత్రపూతమైన ఈ బలిని స్వీకరింపుడు.”

“సర్వభూతానుభావజ్ఞ లోకజీవనమారుత

ప్రగృహ్యతాం బలిర్దేవ మంత్రపూతో మయోద్యతః.

55

దేవవక్త్ర సురశ్రేష్ఠ ధూమకేతో హుతాశన

భక్త్యా సముద్యతో దేవ బలిః సంప్రతిగృహ్యతామ్.

56

సర్వగ్రహాణాం ప్రవర తేజోరాశే దివాకర

భక్త్యా మయోద్యతో దేవ బలిః సంప్రతిగృహ్యతామ్.

57

సర్వగ్రహవతే సోమ ద్విజరాజ జగత్ప్రియ

ప్రగృహ్యతా మేష బలి ర్శంత్రపూతో మయోద్యతః.

58

మహాగణేశ్వరాః సర్వే సందీప్తర పురోగమాః

ప్రగృహ్యతాం బలి ర్భక్త్యా మయా సంప్రతివోదితః.

59

నమః పితృభ్యః సర్వేభ్యః ప్రతిగృహ్య స్త్విమం బలిమ్

భూతేభ్యశ్చ సమోనిత్యం యేషా మేష బలిః ప్రియః.

60

కామపాల సమోనిత్యం యస్యాయం తే విధిః కృతః

నారద స్తుంబురుశ్చైవ విశ్వావను పురోగమాః.

61

ప్రతిగృహ్యంతు మే సర్వే గంధర్వా బలిముద్యతమ్

యమో మిత్రశ్చ భగవాన్ ఈశ్వరా లోకపూజితౌ.

62

ఇమం మే ప్రతిగృహ్యతాం బలిం మంత్రపురస్కృతమ్

రసాతలగతేభ్యశ్చ పన్న గేభ్యో సమోనమః.

63

దిశంతు సిద్ధిం నాట్యస్య పూజితాః సాపనాశనాః”

“సకలప్రాణులచే ననుభవింపబడునది, లోకమునకు జీవముపోయునది యగు నొ మారుతమా ! మంత్రపూతమగు నీ బలిని గైకొనుము.”

“దేవతాముఖము, దేవతలలో శ్రేష్ఠుడు, ధూమకేతువు, హుతాశనుడవు నగు అగ్ని దేవుడా ! భక్తితో సర్పింపబడు ఈ బలిని పుచ్చుకొనుము.”

“సకలగ్రహములలో శ్రేష్ఠుడవు, తేజోరాశివి, దివాకరుడవు నగు సూర్యభగవానుడా ! భక్తితో సర్పింపబడిన ఈ బలిని గ్రహించుము.”

“సకలగ్రహములకు నాయకుడవు, ద్విజరాజువు, జగత్ప్రియుడవు నగు చంద్రుడా ! మంత్రపూతమై నాచే సర్పింపబడు ఈ బలిని తీసికొనుము.”

“సందీప్తరుడు నాయకుడుగా గల మహాగణేశ్వరులారా ! భక్తితో నాచే నివేదింప బడు బలిని స్వీకరింపుడు.”

“సకల పితృదేవతలకు నమస్కారములు. వారీ బలిని స్వీకరింతురు గాక!”

“ఈ బలి యనిన ప్రీతిగల భూతదేవతలకు సదా నమస్కారములు.”

“ఎవనికొరకై ఈ బలివిధానము చేయబడినదో అట్టి కామపాలునకు సదా నమస్కారము”

“విశ్వానసువు నాయకుడుగా గల గంధర్వులారా! తుంబుర నారదులారా! నా బలిని స్వీకరింపుడు.”

“ఈశ్వరులు, లోకపూజితులు నగు యమమిత్రదేవతలారా! మంత్రపురస్కృతమైన ఈ నా బలిని గ్రహింపుడు.”

“రసాతలమున వసించు పన్నగములకు నమస్కారములు. పాపమును నశింపజేయు ఈ పన్నగములు నాచే పూజింపబడినవై నాట్యమునకు సిద్ధిని చేకూర్చు గాక!”

“సర్వాం భసాం పతిర్దేవో వరుణో హంసవాహనః. 64

పూజితః ప్రీతిమానస్తు స సముద్ర నదీ నదః

వై నతేయ మహాసత్త్వ సర్వపక్షిపతే విభో. 65

ప్రగృహ్యతాం బలిర్దేవ మంత్రపూతో మయోద్యతః

ధనాధ్యక్షో యక్షుః తిగ్లోకపాలో ధనేశ్వరః. 66

సగుహ్యక సుయక్షశ్చ ప్రతిగృహ్లాతు మే బలిమ్

నమోఽస్తు నాట్యమాతృభ్యో బ్రాహ్మ్యద్యాభ్యో నమోనమః. 67

సుముఖభిః ప్రసన్నాభి ర్బలి స్సంప్రతిగృహ్యతామ్

రుద్రప్రహరణం సర్వం ప్రతిగృహ్లాతు మే బలిమ్. 68

విష్ణుప్రహరణంచైవ విష్ణుభక్త్యా మయోద్యతమ్

తథా కృతాంతః కాలశ్చ సర్వప్రాణి వధేశ్వరా. 69

మృత్యుశ్చ నియతిశ్చైవ ప్రతిగృహ్లాతు మే బలిమ్

యాశ్చాస్యాం మత్తవారణ్యాం సంశ్రితా వాస్తుదేవతాః. 70

మంత్రపూత మిమం సమ్యక్ ప్రతిగృహ్లాతు మే బలిమ్

అన్యే యే దేవ గంధర్వా దిశో దశ సమాశ్రితాః. 71

దివ్యాంతరిక్ష భూమాశ్చ తేభ్య శ్చాయం బలిః కృతః”

“సమస్త ఉదకముల కధిదైవతము, హంస వాహనముగా కలవాడు నగు వరుణదేవుడు పూజింపబడినవాడై నదీ నద సముద్రములలో సహా ప్రీతుడగు గాక!”

“సకల పక్షిజాతికి ప్రభువు, మహాబలము గలవాడు, వై నతేయుడు నగు గరుడుడా! మంత్రపూతమై నాచే వర్షింపబడిన బలిని గ్రహింపుము.”

“యక్షుల ప్రభువు, లోకపాలుడు, ధనాధిపతి, ధనేశ్వరుడు నగు కుబేరుడు యక్షగుహ్యకులలో కలిసి నా బలిని స్వీకరించు గాక!”

“బ్రాహ్మీ మొదలగు నాట్యమాతలకు నమస్కారములు. సుముఖులై, ప్రసన్నులై
వీరు బలులను గైకొందురు గాక!”

“రుద్రుని ఆయుధములన్నియు నా బలులను గ్రహించు గాక!”

“కృతాంతుడు, కాలము, సకలజీవుల ప్రాణముల తీసికొనిపోవు మృత్యువు, నియతి
నా బలిని గ్రహింతురు గాక!”

“మత్తవారిణిని నాశ్రయించుకొనియున్న వాస్తుదేవతలు మంత్రపూతమగు నా బలిని
స్వీకరింతురు గాక!”

“వదిదిక్కులలోను, ద్యులోకభూలోకాంతరిక్షలోకములలోను గల కేషించిన దేవతలు
గంధర్వులుకూడ నా బలులను గ్రహించెదరు గాక!”

కుంభం సలిసంపూర్ణం పుష్పమాలా పురస్కృతమ్. 72

స్థాపయే ద్రంగమధ్యేతు సువర్ణంచాత్ర దాపయేత్
ఆతోద్యానితు సర్వాణి కృత్వా వస్త్రోత్తరాణితు. 73

గంధమాల్యైశ్చ ధూపైశ్చ భక్ష్యై ర్భోజ్యైశ్చ పూజయేత్

ఆవాహిత దేవతాసుతులైన తర్వాత ఉదకముతో నిండిన కలశములో బంగారము వేసి,
కలశమును పూలమాలతో అలంకరించి ద్రంగమధ్యమున స్థాపించవలెను. వాద్యములకన్నిటికి
వస్త్రములను కప్పి గంధమాల్యధూపములతోను, భక్ష్యభోజ్యములతోను పూజించవలెను.

పూజయిత్వాతు సర్వాణి దైవతాని యథాక్రమమ్. 74

జర్జర స్వభిసంపూజ్యః స్వాత్తతో విఘ్నజర్జరః
శ్వేతం శిరిసి వస్త్రంస్యా న్నీలం చాద్రేచ పర్వణి. 75

విఘ్నపర్వణిపై వీతం రక్తం స్కందస్య పర్వణి
మూలపర్వణి చిత్రంతు దేయం వస్త్రం హితార్థినా. 76

సదృశంచ ప్రదాతవ్యం ధూపమాల్యానులేపనమ్
ఆతోద్యానిచ సర్వాణి వాసోభి రవగుంతయేత్. 77

గంధై ర్మాల్యైశ్చ ధూపైశ్చ భక్ష్య భోజ్యైశ్చ పూజయేత్

ఒకరితర్వాత నెకరిని వరుసగా దేవతలనందరిని పూజించి, విఘ్నములు వశించుటకై
తదుపరి జర్జరమనబడు ధ్వజమును పూజించవలెను. ఈ ధ్వజముయొక్క అగ్రపర్వమున
తెల్లనివస్త్రమును, రెండవపర్వమున నీలవస్త్రమును, మూడవపర్వమున పసుపువస్త్రమును,
నాల్గవపర్వమున ఎర్రనివస్త్రమును, అన్నిటికన్న క్రిందగల ఐదవపర్వమున చిత్రవస్త్రమును
ఉంచవలెను. ఆ యా పర్వములకు సదృశమగు ధూప మాల్యానులేపనముల నర్పించవలెను.
తర్వాత ఆతోద్యాదివాద్యములపై కప్పబడిన వస్త్రములను తొలగించవలెను. అపై గంధ
మాల్య ధూపములతోను, భక్ష్యభోజ్యములతోను పూజించవలెను.

సర్వమేవం విధిం కృత్వా గంధమాల్యానులేపనైః. 78

విఘ్నజర్జరణార్థంతు జర్జరం త్వభిమంత్రయేత్

“అత్ర విఘ్నవినాశార్థం శితామహముభై న్సూరైః. 79

నిర్మిత స్త్యం మహాపీఠ్యో వజ్రసారో మహాతనుః
శిరస్తే రక్షతు బ్రహ్మ సర్వై దేవగణైస్సహ. 80

ద్వితీయంతు హరః పాతు శృతీయంచ జనార్దనః
చతుర్థంచ కుమారశ్చ సంచమం పన్నగోత్తమాః. 81

నిత్యం సర్వేఽపి పాంతు త్వాం పునస్త్యంచ శివోభవః
సత్తతేఽభిజతి శ్రేష్ఠే జాతస్య మరిషూదనః. 82

జయః చాభ్యుదయంచైవ పార్థివస్య సమావహా”

ఈ విధానము ననుసరించి గంధమాల్యానులేపనములతో ధ్వజమును పూజించి, విఘ్న వినాశముకొరకై ధ్వజము నీ క్రిందిరీతిగా నభిమంత్రించవలెను— “విఘ్నములను నశింపజేయుటకు బ్రహ్మ ఆదేశానుసారము దేవతలచే నిర్మింపబడితివి. మహాబలముకలిగి, వజ్రసారమైన మహాశరీరము కలిగియున్నావు. నీ శిరమును దేవతాగణములతోసహ బ్రహ్మ, రెండవపర్వమును శివుడు, మూడవపర్వమును విష్ణువు, నాలుగవపర్వమును కుమారస్వామి, ఐదవపర్వమును పన్నగశ్రేష్ఠులు, ఎల్లప్పుడు నిన్ను అందరు దేవతలు రక్షించుదురుగాక! నీవు శుభప్రదమడవు కమ్ము. శ్రేష్ఠమగు అభిజన్మక్షత్రమున శత్రుసంహారకర్తవై జన్మించితివి. రాజునకు జయమును, అభివృద్ధిని సంపాదించుము.”

జర్జరం పూజయిత్వాచ బలిం సర్వం నివేద్యచ. 83

అగ్నో హోమం తతః కుర్యా స్మంత్రాహుతి పురస్కృతమ్
హుత్వా సవన దీప్తాభి రుల్కాభిః పరిమార్జనమ్ 84

సృవతే ర్నరక్షీనాంచ కుర్యా దీప్త్యభి వర్జనమ్,
అభిద్యోత్య సహతోద్యై ర్నృపతం నరక్షీతథా. 85

మంత్రపూతేన తోయేన పునరభ్యుత్య తా వదేత్
“మహాకులే ప్రసూతాః స్థ గణౌషై శ్చాప్యలంకృతాః. 86

య ద్యో జన్మగుణోపేతం తద్వై భవతు నిత్యశః”
ఏవముక్త్యా తతోవాక్యం సృవతే ర్భూతయే బుధః. 87

నాట్యయోగప్రసిద్ధ్యర్థ మాశిష స్సంప్రయోజయేత్

ధ్వజమును పూజించి, బలులను నివేదనలను సమర్పించి, మంత్రాహుతులతో అగ్ని యందు హోమము చేయవలెను. అప్పుడు ప్రదీపించుచున్న అగ్నిజ్వాలలతో ధ్వజమునకు పరిమార్జనము గావించి, రాజునకు, నర్తకురాండ్రకు ప్రదీప్తమగు నభివృద్ధికలునట్లు చేయించవలెను. రాజునకు, నర్తకికి వాద్యములను చూపెట్టి, మంత్రపూతములగు ఉదకములను వాటిపై మరల చల్లి ఇట్లనవలెను— “మహావంశమున జన్మించినవి; సద్గుణసమూహములచే నలంకరింపబడినవియు నగు వాద్యములివి. మీరేవిధమగు సద్గుణసంపన్నమైన వంశమున జన్మించినారో, అట్టి గుణములతో నెల్లప్పుడు ఉండెదరుగాక!” రాజునకు సంపద నభిలషించి ఈ రీతిగా పలికి, నాట్యయోగము ప్రసిద్ధిచెందుటకు తర్వాత ఆశీర్వాదవాక్యముల నుచ్చరించవలెను.

“సరస్వతి ధృతి ర్మేధా ప్రీః శ్రీ లక్ష్మీ ర్మతి స్తథా. 88

పాంతు పూ మాతురః సామ్యా స్సిద్ధిదాశ్చ భవంతు హః”

“సరస్వతి, ధృతి, మేధా, ప్రీ, శ్రీ, లక్ష్మీ, మతి అనబడు నేమగును సామ్యులు, కార్యసిద్ధిని చేకూర్చుచారు నగు నాట్యమాతృకలు మిమ్ములను రక్షించెదరుగాక!”

హోమమృత్యా యథాన్యాయం హవి ర్మృతపురస్కారమ్. 89

భింద్యా తుంభం తతశ్చైవ నాట్యాచార్యః ప్రయత్నతః

అభిన్నేతు భవేత్తుంభే స్వామినః శత్రుతో భయమ్. 90

భిన్నేచైవతు విజ్ఞేయః స్వామినః శత్రుసంహయః

భిన్నే కుంభే తతశ్చైవ నాట్యాచార్యః ప్రయత్నతః. 91

ప్రగృహ్య దీపికాం దీప్తాం సర్వం రంగం ప్రదీపయేత్

క్షేపితైః స్ఫోటితైశ్చైవ వర్ణితైశ్చ ప్రధావితైః. 92

రంగమధ్యేతు తాం దీప్తాం సశబ్దాం సంప్రయోజయేత్

మంత్రములతోను, ఆహుతులతోను శాస్త్రప్రకారము హోమముచేసి మధ్యనుంచిన కుంభమును నాట్యాచార్యుడు ప్రయత్నముతో పగులగొట్టవలెను. కుంభము పగులనిచో ప్రభువు నకు శత్రువులచుండి భయము, పగిలినచో శత్రునాశనము జరుగగలవు. ప్రయత్నముతో కుంభమును పగులగొట్టినతర్వాత ప్రజ్వరిల్లుచున్న దీపికను తీసికొని నాట్యరంగమునంతట దీపములను వెలిగించవలెను. త్వరత్వరగా నొకదివ్వెనుండి మరొక దివ్వెవద్దకు పోవుచు వివిధ ధ్వనులను చేయుచు చివరకు రంగమధ్యమున దీపిక నుంచవలెను.

శంఖ దుందుభి నిఘోషై ర్మృదంగ పణవై స్తథా. 93

సర్వాతోద్యైః ప్రణుదితై రంగే యుద్ధాని కారయేత్

తత్ర ఛిన్నంచ భిన్నంచ దారితంచ సశోణితమ్. 94

క్షతం ప్రదీప్త మాయస్తం నిమిత్తం సిద్ధిలక్షణమ్

సమ్య గిష్టస్తు రంగోవై స్వామినః శుభమావహేత్. 95

పున స్సబాలవృద్ధస్య తథా జనపదస్యచ

దురిష్టస్తు తథా రంగో దేవతై ర్దురధిష్ఠితః. 96

నాట్యవిధ్వంసనం కుర్యా న్నృపస్యచ తథాశుభమ్

య ఏవం విధిముత్సృజ్య యథేష్టం సంప్రయోజయేత్. 97

ప్రాప్నో త్యపచయం శీఘ్రం తిర్యగ్గోనించ గచ్ఛతి

శంఖ దుందుభులు, మృదంగపణవాది వాద్యవిశేషములు మ్రోగుచుండగా నాట్యరంగమున సంతోషప్రదమగుయుద్ధముల నాడవలెను. అనగా శివమైతి నట్లు సరించవలెను. రక్తము, కారుట, గీకబడుట, గాయములు తగులుట, ఛిన్నమగుట, భిన్నమగుట మొదలగునవి నాట్యరంగమున బయలుదేరి రంగమంతయు ప్రదీప్తమై వి నాట్యగృహమునకు కార్యసిద్ధిని చేకూర్చగలవు. ప్రజలకు నీ కృత్యము ఇష్టమై సంతోషమును గల్గించిన నాట్యాచార్యునకు,

ప్రభువునకు. శుభముగ నాట్యగృహము కాగలదు. బాలురకు, వృద్ధులకు, జానపదులకు నిది సంతోషము కల్పించకపోయినను, సక్రమముగా దేవతలు ప్రతిష్ఠింపబడనిచో నాట్యవిధ్వంసము జరుగును. రాజునకు అశుభముకూడ కలుగును. ఈ పై విధానమును వదిలి యథేచ్ఛముగా నాట్యగృహమును నిర్మించినచో నాట్యచార్యుడు క్షీణదశకుపోయి, పశునై జన్మించగలడు.

యజ్ఞేన సంమతం హ్యేత రంగదైవత పూజనమ్. 98

అపూజయిత్వా రంగంతు నైవప్రేతౌం ప్రయోజయేత్
పూజితాః పూజయ స్త్యేతే మానితా మానయంతిచ. 99

తస్మా త్వర్వప్రయత్నేన కర్తవ్యం రంగపూజనమ్
న తథాశు దహత్యగ్నిః ప్రభంజన సమీరితః. 100

యథా హ్యవప్రయోగస్తు ప్రయత్నో దహతిక్షణాత్
శాస్త్రజ్ఞేన వినీతేన శుచినా దీక్షితేనచ. 101

నాట్యచార్యేణ శాంతేన కర్తవ్యం రంగపూజనమ్

ఈ రంగదైవతపూజనము యజ్ఞముతో తుల్యమైనది. అందుచే రంగపూజ లేకయే నాట్యప్రయోగమును చేయరాదు. రంగదైవతములను పూజించి గౌరవించినచో వారుకూడ నాట్యమునకు పూజాగౌరవములు వచ్చునట్లు చేయుదురు. అందుచే సర్వప్రయత్నములనుచేసి రంగపూజనమును తప్పక సలుపవలెను. నాట్యప్రయోగము అప్రయోగమైనచో మెక్కత్తుటికాలములో నది దహించగలదు. వాయువుచే ప్రేరేపింపబడిన అగ్నికూడా అంత త్వరగా దహించలేదు. అందుచే శాస్త్రజ్ఞుడు, వినీతుడు, శుచి, దీక్షితుడు, శాంతుడు నగు నాట్యచార్యుడు రంగదైవతపూజను చేసితీరవలయును.

స్థానభ్రష్టంతు యో దద్యా ద్భలి ముద్విగ్న మానసః. 102

మంత్రహీనో యథా హేమాతా ప్రాయశ్చిత్తీ భవేత్తు సః
ఇత్యయం యో విధిర్దృష్టో రంగదైవతపూజనే. 103

నవే నాట్యగృహే కార్యః ప్రేతాయాంచ ప్రయోక్తృభిః. 104

ఇతి శ్రీభారతీయనాట్యశాస్త్రే రంగదైవతపూజనంనామ తృతీయాధ్యాయః.

అవహితమనన్ముడుగాని నాట్యచార్యుడు బలులను సక్రమముగ స్థానములలో మొనగనిచో మంత్రహీనుడైన హోతవలె యగును. అందుచే ప్రాయశ్చిత్తము చేసికొనవలెను.

రంగదైవతపూజయందవీతిగా నే యే విధులు చెప్పబడినవై అన్నియు క్రొత్త నాట్యగృహమున ప్రప్రథమనాట్యప్రయోగమునకు ముందుగా చేయబడవలసియున్నవి.

శ్రీ భరతముని ప్రణీతమగు భారతీయనాట్యశాస్త్రమున ఆంధ్రభారతీయుడు
రంగదైవతపూజన మనబడు మూడవ అధ్యాయము.

చతుర్థోఽధ్యాయః

తాండవలక్షణమ్

ఏవంతు పూజనం కృత్వా మయా ప్రాక్షః పితామహః
“ఆజ్ఞాపయ విభో క్షిప్రం కఃప్రయోగః ప్రయుజ్యతామ్.”

ఆంధ్రభారతి

రంగదైవతపూజ మైనతర్వాత “ఏ నాట్యప్రయోగమును ప్రయోగించవలెనో వెంటనే ఆజ్ఞాపించు” అని బ్రహ్మను భరతు డడిగెను. రంగపూజ కాగనే నాట్యప్రయోగము జరుగవలెను. మధ్య విలంబ మేమాత్రము తగదు.

తతోఽస్మ్యక్తో భగవతా యోజయా మృతమంధనమ్
ఏత దుత్సాహజననం సురప్రీతికరం తథా.

2

యోఽయం సమవకారస్తు ధర్మకామార్థ సాధకః
మయా ప్రగథితో విద్యన్ సప్రయోగః ప్రయుజ్యతామ్.

3

“అమృతమంధన మను సమవకారమును ప్రయోగించుము. ఇది దేవతలకు ప్రీతిప్రదమని, ఉత్సాహకరమని, ధర్మార్థకామములకు సాధకమని దీనిని నేనే కూర్చితిని. నాట్యముతో నీ సమవకారమును ప్రయోగించుము” అని భరతుని ఆజ్ఞేశించెను.

నాలుగు విధముల నాయకులకు స్థాయిభావ మగు ఉత్సాహమును సంపాదింపజేయు వీరరసాత్మకమైన దీ సమవకారము. సాక్షాత్కారకల్పత్వమును తీసికొనివచ్చుటకు తగినట్లుగావించబడిన ఈ ప్రయోగమున రసచర్వణ గలుగగలదు. ఇది దృశ్యము, శ్రవ్యము నగు ప్రయోగవిశేషము. ప్రఖ్యాతమైన ఉదాత్తనాయకులతో దేవాసురవిషయక మగు కథను చెప్పు సమవకారము అర్థమును పూర్తి వ్యక్తపరుచునది. ఇచట ఒక అంకమునకు మరొక అంకమునకు సంబంధము చక్కగా లేకపోవుటచే అపకీర్ణముగా నుండును గనుక సమవకార మని చెప్పబడుచున్నది.

తస్మిన్ సమవకారేతు ప్రయుక్తే దేవదానవాః
హృష్టాః సమభవన్ సర్వే కర్మభావానుదర్శనాత్.

4

ఈ సమవకారము ప్రయోగింపబడగా కర్మభావములు వ్యక్తములైనవి. అప్పుడు దేవతలు దానవులు సంతోషించిరి.

కన్యచి త్వథ కాలస్య మామాహంబుజసంభవః

“నాట్యం సందర్శయామోఽద్య త్రిణేత్రాయ మహాత్మనే.”

5

తతః సాథం నుదైర్గత్వా పృషభాంక నివేశనమ్

సమభ్యర్చ్య శివం పశ్చాదువాచేదం పితామహః,

6

“మయా సమవకారస్తు యోఽయం సృష్టః సురోత్తమ

శ్రవణే దర్శనే చాస్య ప్రసాదం కర్తు మర్హసి.”

7

“పశ్యామ” ఇతి దేవేశో ద్రుహిణం వాక్య మబ్రవీత్

తతో మామాహ భగవాన్ “క్షణో భవ మహమతే”.

8

కొంతకాలము గడచిన తర్వాత “మహాత్ము డగు శివున కీ నాట్యమును చూపించెదము” అని బ్రహ్మ భరతునితో వత్కెను. అప్పుడు శివుని నివాసగృహమునకు దేవత లందరితో నేగి, శివుని పూజించి బ్రహ్మ ఇట్లనెను — “నాచే సృష్టింపబడిన సమవకారమును చూచుటకు, వినుటకు మీ రనుగ్రహింపవలెను.” ఈ మాటలకు “అట్లే చూచెదము” అని శివుడా బ్రహ్మతో పల్కగా, “నీవు సిద్ధము గావలసినది” అని భరతుని బ్రహ్మ ఆదేశించెను.

నాట్యప్రయోగమును మొట్టమొదట నాట్యము తెలిసినవారికే చూపవలెను. గనుక నటరాజగు శివుని సభావతిగా చేసినారు. కాని ఒకసారి ప్రయోగించిన విషయమును సభావతి ముందు ప్రయోగించరాదు గనుక సమవకారముతో బాటు డిమమును గూడ ప్రయోగించినా రని తర్వాత చెప్పబడుచున్నది. నాట్యమును పరీక్షించుటకు వచ్చువారికి కవియే మొదట కాన్యమును వినువింపవలెను గనుక బ్రహ్మయే స్వయముగా వచ్చినాడు.

తతో హిమవతః పృష్ఠే నానాగసమాకులే

బహు చూతద్రుమాకీర్ణే రమ్యకందర నిర్ఘరే

9

పూర్వరంగే కృతే పూర్వం తత్రాయం ద్విజకత్తమాః

తథా త్రిపురదాహశ్చ డిమసంక్షిప్త ప్రయోజితః.

10

వివిధపర్వతములతో సమాకీర్ణమై, అనేక మామిడిచెట్లతో నిండి, అందమగు నదులు ప్రవహించు లోయవద్ద, హిమవత్పర్వతముపై పూర్వరంగమును గావించి, అమృతమంధన మను సమవకారమును, త్రిపురదాహ మను డిమమును భరతుడు ప్రయోగింపజేసెను. పరీక్షకుడగు శివుని సంతోషపరచుటకై త్రిపురదాహమును ప్రయోగించిరి.

తతో భూతగణాహ్లాదః కర్మభావానుకీర్తనాత్
మహాదేవశ్చ సుప్రీతః పితామహ మథాబ్రవీత్. 11

“అహో నాట్య మిదం సమ్యక్ త్వయా స్మృత్యం మహామతే
యశస్యంచ శుభార్థంచ పుణ్యం బుద్ధివివరణమ్. 12

మయాపీదం స్మృతం నృత్యం సంధ్యాకాలేషు నృత్యతా
నానాకరణ సంయుక్తై రంగహారై ర్విభూషితమ్. 13

పూర్వరంగవిధా వస్మిన్ స్వయా సమ్యక్ ప్రయోజ్యతామ్
మహాగీతేషు చైవాథాన్ సమ్యగే వాభినేష్యసి. 14

యశ్చాయం పూర్వరంగస్తు త్వయా శుద్ధః ప్రయోజితః
ఏత ద్విమిత్రశ్చాయం చిత్రోనామ భవిష్యతి. 15

ఈ ప్రయోగములందలి కర్మభావముల అనుకీర్తనచే ప్రమథాది భూతగణములు సంతోషింపగా శివుడుగూడ ప్రీతుడై బ్రహ్మతోనిట్లునియె: “మహామతివైన నీచే నీనాట్యప్రయోగము చక్కగా స్మరించ బడినది. ఇది కీర్తిప్రదము, శుభార్థముతోకూడినది, పుణ్యమైనది. బుద్ధిని వృద్ధిచేయునది, సంధ్యాకాలముల యందు నృత్యము చేయుచున్న నాచే గూడ నీ నృత్యమే స్మరించబడినది. నూటఎనిమిది కరణములతోను, ముప్పదిరెండు అంగహారములతోను అలంకరింపబడిన పూర్వరంగవిధిని ప్రయోగించవలెను. అప్పుడే మహాగీతములలోని అర్థమును చక్కగా అభినయింపగలవు. ఇప్పుడు నీచే శుద్ధపూర్వరంగమే ప్రయోగింపబడినది. దీనిని కరణాంగహారములతో కలిపిచేసిన చిత్రపూర్వరంగము కాగలదు.”

ఈ నృత్యమును శివుడు సంధ్యాకాలమున స్మరించినాడు. నృత్య మనాదికాలము నుండి వచ్చుచున్న దని భావము. నృత్యము శివుని ఆదరాభిమానముల నందిన దని తెల్పుటకే సంధ్యాకాలములయం దని చెప్పబడినది.

అంగహారముల ద్వారా నృత్యఫలము సిద్ధించును. వీటి అంగములను కరణము లందురు. ప్రత్యాహారము మొదలుగా గల తొమ్మిది అంతర్యవనికాంగములతోను, గీతక మహాగీతక రచనాంతకమైన పది అంగములతోను, నృత్యము లేకుండా భరతునిచే ప్రయోగింపబడిన పూర్వరంగము శుద్ధ మని పిలువబడును. ఉద్ధతమైన చిత్ర పూర్వరంగమున శివుని తాండవవిధిలో చెప్పబడు కరణాంగహారము లుండగలవు. సుమారమైన చిత్ర పూర్వరంగమున దేవీకృతములగు అనుద్ధతములైన అంగహారములే ఉండగలవు. గీతకవర్ణమానాది రూపమున మహాగీత ముండును.

శ్రుత్వా మహేశ్వరపదః ప్రత్యుక్తంతు స్వయంభువా
“ప్రయోగ మంగహారాణా మాచక్ష్య సురసత్తమ” 16

తత స్తేజం సమాహూయ ప్రోక్తవాన్ భవనేశ్వరః
“ప్రయోగ మంగహారాణా మాచక్ష్య భరతాయవై”. 17

తతో యే తండునా ప్రోక్తా స్త్వంగహారా మహాత్మనా
నానాకరణ సంయుక్తాన్ వ్యాఖ్యాస్యామి సరేచకాన్. 18

మహేశ్వరుని వాక్యముల నాలకించి “అంగహారముల ప్రయోగమును చెప్పవలసినది” అని బ్రహ్మ ప్రార్థించెను. శివుడు నందీశ్వరుడగు తండుని పిలిచి “అంగహారముల ప్రయోగమును భరతునకు నేర్పుము” అని ఆజ్ఞాపించెను. వివిధకరణములతో కూడిన అంగహారములను, రేచకములను మహాత్ము డగు నందీశ్వరునిచే చెప్పబడిన రీతిగా నిక భరతుడు చెప్పుచున్నాడు.

నందీశ్వరుడగు తండునిచే చెప్పబడుటచే నిది తాండవ మనబడుచున్నది.

స్థిరహస్తాంగహారస్తు తథా పర్వ సైకః స్మృతః

సూచీవిధ స్తథాచైవ హ్యవవిధ స్తథైవ చ.

19

ఆక్షిప్తకస్తు విజ్ఞేయ స్తథా చోద్భటితః స్మృతః.

విష్కంభశ్చైవ సంప్రోక్త స్తథాచై వాపరాజితః.

20

విష్కంభావస్ఫుత శ్చైవ మత్తాక్రీడ స్తథైవ చ

స్వస్తికో రేచితశ్చైవ పార్శ్వస్వస్తిక ఏవ చ.

21

పుశ్చికశ్చైవ సంప్రోక్త భ్రమరశ్చ తథాపరః

మత్తస్థలితశ్చైవ మదాద్విలసిత స్తథా.

22

గతిమండల ఏవాథ పరిచ్ఛిన్న స్తథైవ చ

పరివృత్తరేచితః స్యా తథా వై శాఖరేచితః.

23

పరావృత్తోథ విజ్ఞేయ స్తథా చైవా ప్యలాతకః

పార్శ్వచ్ఛేదోథ సంప్రోక్తో విద్యుద్భ్రాంత స్తథైవ చ

24

ఉర్యాద్వృత్త స్తథా చైవ స్యాదాలీథ స్తథైవ చ

రేచితశ్చాపి విజ్ఞేయ స్తథాచ్యురితః స్మృతః.

25

ఆక్షిప్త రేచితశ్చైవ సంభ్రాంతశ్చ తథాపరః

అపసర్పస్తు విజ్ఞేయ స్తథా చార్థనికుట్రకః.

26

ద్వాత్రింశ దేతే సంప్రోక్తా అంగహారాస్తు నామతః

ఏతేషాంతు ప్రవక్ష్యామి ప్రయోగం కరణాశ్రయమ్.

27

స్థిరహస్త, పర్వసైక, సూచీవిధ, అవవిధ, ఆక్షిప్తక, ఉద్భటిత, విష్కంభ, అపరాజిత, విష్కంభావస్ఫుత, మత్తాక్రీడ, స్వస్తికరేచిత, పార్శ్వస్వస్తిక, పుశ్చికావస్ఫుత, భ్రమర, మదస్థలిత, మదవిలసిత, గతిమండల, పరిచ్ఛిన్న, పరివృత్తరేచిత, వైశాఖరేచిత, పరావృత్త, అలాతక, పార్శ్వచ్ఛేద, విద్యుద్భ్రాంత, ఉర్వాద్వృత్తక, ఆలీథ, రేచిత, అచ్యురిత, ఆక్షిప్తరేచిత, సంభ్రాంత, అపసర్పిత, అర్థనికుట్రక మను మహావృద్ధిరందును అంగహారముల పేర్లు. కరణముల కలయికచే అంగహారము లేర్పడును గాన కరణముల అక్షణములు మూడు చెప్పబడుచున్నవి.

కరణములు నూటయెనిమిది గలవు. వీటి సంయోగముచే ననేకాంగహారములు సిద్ధించ గలవు. కాని వీటిలో అరువదివాలుగు కరణముల సంయోగముచే సిద్ధించువానిలో నతి ముఖ్యమైన అంగహారములు ముప్పదిరెండు. అంగములకు కరణముల సముచిత పరిణామము వలన

కలుగు రూపముల కంగహారము లందును. మమేశ్వరునిచే ప్రయోగింపబడి అంగములచే నిర్వర్తింపబడునదియునైనది అంగహారము.

హస్త పాద ప్రచారస్థ యథా యోజ్యః ప్రయోక్తృభిః

అంగహారేషు వత్సోమి కరణేషు చ వై ద్విజాః.

28

సర్వేషా మంగహారాణాం నిష్కర్తః కరణైర్యతః

తాన్యతః సంప్రవత్సోమి నామతః కర్మతస్తథా.

29

కరణాంగహారములయందు ప్రయోగించవలసిన హస్త పాదముల విన్యాసము లిక చెప్పబడుచున్నవి. అంగహారములు కరణముల సంయోగముచే నిష్పన్న మగుచున్నవి గనుక మొదట కరణములపేర్లనుజెప్పి, తర్వాత నాటి లక్షణ ప్రయోజనములను భరతుడు చెప్పబోవుచున్నాడు.

హస్త పాద సమాయోగో నృత్యస్య కరణం భవేత్.

కరణ మనగా హస్త పాద సమాయోగములను తెలుపు నృత్యక్రియ. హస్త శబ్దమునకు పూర్వకాయమని, పాదశబ్దమునకు అపరకాయ మని అర్థము చెప్పకొనవలెను. హస్తములు, శిరోగ్రీవాదులు పూర్వకాయములోనివి. అపరకాయమున పార్శ్వములు, ఊరువులు, కటి, జంఘలు, చరణములు మొదలైనవి కలవు. ఈ హస్త పాద సమాయోగములతో కలుగు కరణముల ద్వారా సవితాసత్త్వ మనబడు సౌందర్యము నృత్యమున రాగలదు. కావున నృత్యమను శబ్దమునకు నృత్యకరణ మని, కరణమునకు కూడ నృత్యకరణమే యని అర్థమును చెప్పవలెను.

ద్వే నృత్యకరణే చైవ భవతో నృత్యమాత్మకా.

30

ద్వాభ్యాం త్రిభి శ్చతుర్భి ర్వా ష్యంగహారస్తు మాత్మభిః

త్రిభిః కలాపకం చైవ చతుర్భిః షండకం భవేత్.

31

పంచైవ కరణాని న్యః సంఘాతక ఇతి స్మృతః

షడ్భిర్వా సప్తభిర్వాపి అష్టభి ర్నవభి స్తథా.

32

కరణైరిహ సంయుక్తా అంగహారాః ప్రకీర్తితాః

ఏతేషా మేవ వత్సోమి హస్త పాద వికల్పనమ్.

33

కరణమునకు సామాన్య లక్షణమును చెప్పి అంగహారమునకు విశేషలక్షణమును చెప్పుదలచి మొదట వీరబంధమును చెప్పుచున్నాడు. అంగహారాత్మక మగు నృత్యము నుత్పత్తి చేయునని రెండు కరణములు. కరణము నృత్యమునకు మాత్మక. రెండు కరణములతోనే అభినయ మాఆరంభ మగును. ఒక కరణముతో అంగహారము సిద్ధించదు. కనీసము రెండు కరణములు కావలెను. అప్పుడే అంగహారాత్మకమగు పిండిబంధమును ఆకృతి విశేషము రాగలదు.

నాలుగు, ఆరు, ఎనిమిది కరణములతో గూడ అంగహారములు రాగలవు. ఆరుకరణములున్న కలాపక మనియు, ఎనిమిది కరణములున్న షండకమనియు, ఐదుకరణములున్న సంఘాతక మనియు, పిండిబంధముల నందురు. ఆరు మొదలు తొమ్మిది వరకు గూడ కరణము లంగహారమున నుండగలవు. ఈ కరణములకు హస్తపాద వికల్పనము చెప్పబోవుచు ముందు కరణముల పేర్లను చెప్పుచున్నాడు. ఈ కరణాంగహారములు ముఖ్యముగా నాట్యమున ఆంగికాభినయ ముండే ఉపయోగించు చుండును.

- తలపుష్పపుటం పూర్వం నర్తకం వలితౌచ చ
అవవిధం సనునఖం లీలం స్వస్తిక రేచితమ్. 34
- మండల స్వస్తికం చైవ నికుట్టక మధాపి చ
తథై నార్థనికుట్టం చ కటిచ్చిన్నం తథైవ చ 35
- అర్ధరేచితకం చైవ వక్షస్స్వస్తికమేవ చ
ఉన్నతం స్వస్తికం చైవ పృష్ఠస్వస్తికమేవ చ. 36
- ఉన్నస్వస్తిక మలాతం చ తథైవ చ కటీసమమ్
అక్షిప్తరేచితం చైవ విక్షిప్తాక్షిప్తకం తథా. 37
- అర్ధస్వస్తిక ముద్దిష్ట మంచితం చ తథా పరమ్
భుజంగత్రా సిరిం ప్రోక్త మూర్ధ్వజాను తథైవ చ 38
- నికుంచితం చ మత్తలి త్వర్ధమత్తలి చైవ హి
స్యాద్రేచితనికుట్టం చ తథా పాదాపవద్ధకమ్. 39
- వలితం ఘూర్ణితం చైవ లలితం చ తథా పరమ్
దండవక్షం తథా చైవ భుజంగత్రస్తరేచితమ్. 40
- నూపురం చైవ సంప్రోక్తం తథా వైశాఖరేచితమ్
భ్రమరం చతురంచైవ భుజంగంచిత మేవ చ. 41
- పాదరేచితకంచైవ తథా పృష్ఠేకకుట్టనమ్
కటిభ్రాంతం తథా చైవ లతాస్మృచ్చిక మేవ చ. 42
- శిన్నం చ కుణ్ఠ ప్రోక్తం తథా వృశ్చికరేచితమ్
పృష్ఠికం వ్యుత్థితం చైవ తథా పాశ్చ్యన్తినికుట్టకమ్. 43
- లజ్జాటలికం క్రాంతం చైవ తథా చక్రమండలమ్
కళింగమండల మక్షిప్తం తథా కలరీకరేచితమ్. 44
- అంగుళాచాపి విక్షిప్త మూర్ధ్వతం శోలపాదకమ్
ఎన్నతం విచిన్నతం చ పాశ్చ్యన్తినికుట్టకమ్. 45
- నికుచ్చద్భ్రాంత మతిక్రాంతం విచిత్రిక మేవ చ
గజక్రీడితకం చైవ తలసంస్కృతం తథా. 46
- గరుడపుతకం చైవ గంకనూచి తథా పరమ్
పాశ్చ్యన్తిక సముద్దిష్టం పాశ్చ్యన్తిజాను తథైవ చ. 47
- గృధ్రానినకం చైవ సన్నతం సూచ్యధాపి చ
అనసూచీతి కరణం సూచీనిధం తథైవ చ. 48
- అపక్రాంతం చ సంప్రోక్తం మయూరలలితం తథా
సర్పితం దండపాదం చ హరిణపుతమేవ చ. 49
- ప్రేంఖాలితం నితంబం చ స్థలితం కరిషాస్తకమ్
ప్రసర్పితక ముద్దిష్టం సింహవిక్రీడితం తథా. 50

సింహాకర్షిత ముద్వృత్తం తథోపస్సృత మేవ చ

తలఘట్టితకం చైవ జనితం చావహితకమ్.

51

నివేశ మేలకాక్రీడ మూరూద్వృత్తం తథైవ చ

మదస్థలితకం చైవ విష్ణుక్రాంత మథాపి చ.

52

సంభ్రాంత మథ విష్కంభ ముద్వృత్తిత మథాపి చ

వృషభక్రీడితం చైవ లోలితం చ తథా మమ్.

53

నాగావసర్పితం చైవ శకటాస్యం తథైవ చ

గంగావతరణం చైవే త్యుక్త మష్టాధికం శతమ్.

54

అష్టోత్తరశతం హ్యేతత్ కరణానాం మయోచితమ్.

తలపుష్పపుట, వరిత, వలితోరుక, అపవిద్ధ, సమనఖ, లీన, స్వస్తికరేచిత, మండల స్వస్తిక, నికుట్టన, అర్థనికుట్టన, కటిచ్చిన్ను, అర్థరేచిత, వక్షఃస్వస్తిక, ఉన్నత, స్వస్తిక, పుష్ప స్వస్తిక, దీప్తిస్వస్తిక, అలాత, కటీసమ, ఆక్షిప్తరేచిత, విక్షిప్తాక్షిప్తక, అర్థస్వస్తిక, అంచిత, భుజంగత్రాసిత, ఉర్ధ్వచాను, నిశుంచిత, మత్తలి, అర్థమత్తలి, రేచితకుట్టిత, పాదాపవిద్ధక, వలిత, ఘూర్ణిత, లలిత, దండపక్ష, భుజంగత్రస్థరేచిత, నూపుర, వైశాఖరేచిత, భ్రమరక, చతుర, భుజంగాచితక, దండకరేచిత, పుశ్చికకుట్టిత, కటిభ్రాంత, లతాపుశ్చిక, చ్చిన్న, పుశ్చికరేచిత, పుశ్చిక, వ్యంసిత, పార్శ్వనికుట్టిత, లలాటతిలక, క్రాంతక, కుంచిత, చక్రమండల, ఉరోమండల, ఆక్షిప్త, తలవిలసిత, అర్గల, విక్షిప్త, ఆవర్త, ఊలాపాద, విపుత్ర, వినిపుత్ర, పార్శ్వక్రాంత, నిశుంభిత, విద్యుద్భాంత, అతిక్రాంత, వివర్జిత, గజక్రీడిత, తలసంస్పృత, గురుడవుత, గండనూచి, పరిపుత్ర, పార్శ్వజాను, గృధ్రావలీనక, సన్నత, సూచి, అర్థసూచి, సూచీవిద్ధ, అపక్రాంత, మయూరలలిత, సర్పిత, దండపాద, హరిణపుత, ప్రేంఖాలిత, నితంబ, స్థలిత, కరిహస్త, ప్రసర్పితక, సింహావిక్రీడిత, సింహాకర్షిత, ఉద్వృత్త, ఉపస్థుత, తలసంఘటిత, జనిత, అవహితక, నివేశ, ఏలకాక్రీడిత, ఊరూద్వృత్త, మదస్థలిత, విష్ణుక్రాంత, సంభ్రాంత, విష్కంభ, ఉద్వృత్తిత, వృషభక్రీడిత, లోలిత, నాగావసర్పిత, శకటాస్య, గంగావతరణ మను నూటఎనిమిది కరణముల పేర్లు ఇవ్వబడినవి.

నృతే యుద్ధే నియుద్ధేచ తథా గతిపరిక్రమే.

55

గతిచారే ప్రవత్యోమి యుద్ధచారీవకల్పనమ్

యత్ర తత్రాపి సంయోజ్య మాచార్యైః నాట్యశక్తితః.

56

ప్రాయేణ కరణే కార్యో వామో వక్షః స్థితః కరః

చరణ స్థానుగచ్ఛాపి దక్షిణస్తు భవేత్కరః.

57

హస్తపాదప్రచారంతు కటి పార్శ్వోరు సంయుతమ్

ఉరః పృష్ఠోదరోపేతం వక్ష్యమాణం నిబోధత.

58

అభినయమున మధ్య కాలయాపనకు, శస్త్రాదియుద్ధమున, బాహుయుద్ధమున, గతిపరిక్రమమున కూడ ప్రయోగసాధనమునకై ఈ కరణాంగహారము లుపయోగింపబడును. యుద్ధచారి వికల్పనము మొదలైనవి మున్నుండు చెప్పుబడగలవు. ఏకరణము నెప్పుడు ప్రయోగించవలెనో నాట్యాచార్యులచే నాట్యశక్తి ననుసరించి తెలియబడవలెను. సామాన్యముగా కరణము లన్నిటి

లోను ఎడమచేయి వక్షమున మొట్టమొదట ఉండగలదు. పాదము ననుసరించి తదనుగుణముగా కుడిచేతిని పట్టవలెను. నడుము, ప్రక్కలు, తొడలు, వక్షము, పృష్ఠము, ఉదరము మొదలగు వాటితో కలసియున్న హస్తపాదప్రచారము కరణములయందు వివరింపబడగలదు.

యాని స్థానాని యా శ్చాన్యో స్సృత్రహస్తా స్తతైవ చ

సా మాతృకేతి విజ్ఞేయా తద్యోగా త్కరణం భవేత్.

59

కటి కర్ణసమాయత్ర కోర్పురాంశ శిరస్తథా

సమున్నత మురశ్చైవ సాష్టవాంగమ తద్భవేత్.

60

మహాసామాన్యరూపముగు కరణము నిట చెప్పుచున్నాడు. ప్రతికరణమున అవస్థానము, గతి అను రెండును నిర్వర్తించబడవలెను. అవస్థానమునకు కరణోపయోగియైనది స్థానకములు. గతియందు పకరించునది చారీ. ఈ చారీలు, స్థానకములు ముందు పదవ అధ్యాయమున చెప్పబడును. పూర్వకాయమున చేయబడునవి సృత్రహస్తములు, దృష్టులు. స్థితియందు వచ్చునవి పతాకాదిహస్తములు. స్థానము, చారీ, సృత్రహస్తము అనునవి కరణమునకు మాతృకవంటివి. వీటి సంయోగముతో కరణము సిద్ధించును. కరణములను పట్టునప్పుడు సాష్టవాంగముండవలెను. కటిప్రదేశము, చెవితో సమరేఖ, భుజములమధ్య వంపులేని శిరము నుంచవలెను. అప్పుడు వక్షము సమున్నతమైన సాష్టవాంగ మనిపించుకొనును. ఇట్టి కరణములతో సిద్ధించునవి అంగహారములు.

ఇరువది యైదవదియగు చిత్రాభినయాధ్యాయమున నీకరణములకు విశేషవినియోగములను చెప్పుచు, ఇవిగాక అనేక సృత్రవిషయములు గలనని, వాటిని లోకానుశీలనముచేసి గ్రహించవలెనని భరతుడు చెప్పుచున్నాడు. లోకము, వేదము, అధ్యాత్మము అను మూడు ప్రమాణములు గలవు. ఈ మూటిని ఆశ్రయించుకొని నాట్యము బయలుదేరుచున్నది. “లోక సిద్ధాని ప్రత్యక్షౌ నుమానాగమ ప్రమాణాని లోకశబ్దేనోచ్యతే” అని అభినవగుప్తుడు లోకశబ్దమునకు చిత్రాభినయాధ్యాయమున అర్థము చెప్పినాడు. ప్రత్యక్షము, అనుమానము, ఆగమము అను ప్రమాణముల ద్వారా సిద్ధమైననాట్యము లోకప్రసిద్ధము. వేదమనగా “యథా స్వ నియతరూపో లోకప్రసిద్ధోఽప్యౌగమో యథా న్యాయేషు ధనుర్వేదః స్వర తాలాదౌ గాంధర్వవేద ఇత్యాది” అని ఆ అధ్యాయముననే నిర్వచించుచు, వేదశబ్దమునకు గాంధర్వాద్యుపవేదము లను అర్థమును అభినవగుప్తుడు చెప్పియున్నాడు. అధ్యాత్మ మనగా స్వసంవేదనము. ఈమూటిలోను లోకసిద్ధమైనది ప్రధానము. లోకసిద్ధమగు నాట్యమును పరిత్యజించ వీలులేదు గనుక చిత్రాభినయాధ్యాయమున “సహి లోకప్రసిద్ధి మపహాంతుం కశ్చిత్సమర్థః, సువిప్రతి పన్నస్యాపి తదపహ్నవే కాష్ట పాపాణతాపత్రి ప్రసంగాత్” అని అభినవగుప్తు డనినాడు.

ఇట్లుసిద్ధించు కరణములు, తద్వినియోగములయందు దనేకవిధముల కన్పించగలవు. భిన్న భిన్న నాట్యాచార్యు లధికవినియోగములను చెప్పియున్నారు. ఈ అధికపాఠములను చెప్పినవారిలో కోహల, రాహుల, కీర్తిధరులు ప్రధానులు. వీరి పాఠములను అప్రమాణికము లని త్రోసివేయరాదు. చిత్రాభినయాధ్యాయమున “కోహలాది శాస్త్రలక్ష్య ప్రవాహసిద్ధ మపి చిత్రాభినయం సూచయతి. తతశ్చోదాహరణాన్ సందర్భయామో మాభూత్ సంప్రదాయ ప్రవాహ విచ్ఛేదః” అని అభినవగుప్తు డనినాడు. కోహలాదులు పఠించిన విశేషవిధులు గూడ సంప్రదాయకములే.

నని అంగీకరించుచు తనవృత్తానుసారములగు శ్లోకములను కూడ చెప్పియున్నాడు. ఈ విషయము లన్నియు ఇరువదియైదవ అధ్యాయమున వివరించ బడగలవు.

ఇక క్రమముగా కరణముల లక్షణప్రయోజనములు నిర్వచింప బడుచున్నవి.

1. తల పుష్ప పుటమ్

వామే పుష్పపుటః పార్శ్వేపాదోఽగ్రతల సంచరః

తథా చ నన్నతం పార్శ్వం తలపుష్పపుటం భవేత్.

61

ఎడమవైపున పుష్పపుటహస్తమును పట్టవలెను. చేతివ్రేళ్ళను ఎడములేకుండా ఉంచి. సర్పశీర్షహస్తముయొక్క అరచేతిని రెండవచేతి ప్రక్కగా కలిపిన పుష్పపుటహస్తము వచ్చును. 9ల. 127 శ్లో. పాదము అగ్రతలసంచరముగా మడమను ఎత్తి, కాలివ్రేళ్ళను అంచితములుగా చేసి, బొటనవ్రేలిని ప్రసరించిన అగ్రతలసంచర మగును. 9ల. 239 శ్లో. పార్శ్వము సన్నతముకావలెను. ప్రక్కభాగము, నడుము, వ్యాభుగ్గుములై, భుజము జారినట్లుగా నుంచిన ప్రక్కభాగము వంగినట్లుండును. 9ల. 202 శ్లో. ఈ మూడును కలసిన తలపుష్పపుట మను కరణము వచ్చును.

షమపాదతల హస్తద్వయ పూర్వకముగా తలసంచరము జరుగును. కుడిపాదము ఎడమ వెనుకగా, ఎడమపాదము నుండి, కుడిపాదముతో అడుగువేయుచు 10ల. 16 శ్లో చేతులను వ్యావర్తింపజేసి, కుడిప్రక్కనుండి పరివర్తనము చేయుచు ఎడమప్రక్కకు తీసికొనిరావలెను. అప్పుడు ఎడమపక్షమున పుష్పపుటహస్తబంధమును పట్టవలెను. అగ్రతలపాదమును, పుటపుష్పముతో సంయోజించుటచే నీ కరణము తలపుష్పపుట మవబడుచున్నది. ఈ రీతిగా కరణముల పేరకు ఆర్థము కుదురగలదు.

వాక్యార్థాభినయమును ప్రధానముగా ప్రదర్శించునపుడు కరణముల కీ ప్రాధాన్యము నొసగవలెను. పదార్థాభినయములను చూపునపుడు అందలివాక్యమున కొకదానికే ప్రాధాన్యము చూపవలసినచో వాక్యాదిలో గాని, వాక్యమధ్యమున గాని, వాక్యాంతమున గాని ఉచితానుచితములను గమనించి కరణమును ప్రయోగించవలెనని ముఖ్యసూత్రము. నృత్యమున ప్రధానమైనది అభినయము. అభినయము నాల్గు విధములు. అందు అంగికాభినయమున అంగహారములతో నిష్పన్న మగును. ఈ అంగహారములు కరణముల నాశ్రయించి యుండుననివి.

హస్తములకు వ్యావృత్త పరివృత్తము లుండును. అరచేతికి అభిముఖముగా కనిపి కాది వ్రేళ్ళను సాచుట వ్యావృత్తమనబడును. ఈ వ్రేళ్ళనే క్రమముగా బయటకు తెరచుట పరివృత్తమనబడును. 9ల. 185-186 శ్లో. తర్జన్యాదిగా వ్రేళ్ళను లోపలికిసాచిన ఆవేష్టితమని, బయటకు తెరచిన ఉద్వేష్టితమని యుండును. 9ల. 183-184 శ్లో.

2. వర్తితమ్

కుంచితో మణిబంధేతు వ్యావృత్త పరివర్తితౌ

హస్తా నిపతితౌ చోర్వ్యర్తితం కరణంతు తత్.

62

మణిముగ్ధముగానున్న చేతులను (వతాకలను) ఒకదానినొకటి తాకకుండా స్వస్థి కవత ముడికట్టుతో పట్టవలెను. తర్వాత చేతులను తీసి, ఆవృత్త పరివృత్తములను చేసి, ఉద్వేష్టానములుగా

శోడలవద్ద నుంచవలెను. అనూయను తెలుపు నాక్యార్థము నభినయించునపుడు హస్తములను కత్తానవతాకలుగా పట్టవలెను. ఇవి తర్వాత అఘోముఖవతాక లగును. రోషము నభినయించునపుడుగూడ నీకరణ ముపకరించును. అభినయించుభావము ననుసరించి ఖటకాముఖ, శుకతుండము మొదలగు హస్తములను యోజించవలెను. కావుననే భరతుడు హస్తవిశేషమును నిరూపించలేదు. హస్తముయొక్క జౌచిత్వము ననుసరించి పాదమును నిరూపించవలెనని స్వత్ర సప్రదాయము. అందుచే “వరణస్యానుగశ్చాపి పక్షిణస్తు భవేక్కరః” అని కొన్ని నాట్యశాస్త్రములలో గల శ్లోకము నాట్యసంప్రదాయమునకు విరుద్ధమగుటచే ప్రక్షిప్తమని యెంచవలెను.

3. వ లి ణో రు క మ్

శుకతుండౌ యదా హస్తౌ వ్యావృత్త పరివర్తితౌ
ఊరూచ వలితౌ యస్మిన్ వలితౌరుక ముచత్యే.

63

తర్జనయగు చూపుమవ్రేలిని విల్లువలె వంచి, మిగిలినవ్రేళ్ళను దీనికి వెనుకగా నాచి, బొటనవ్రేలిని కుంచించినచో అరాలహస్త మగును. 9 అ. 35 శ్లో. అరాలహస్తమున అనామిక పంగియున్నచో శుకతుండహస్తము వచ్చును. 9 అ. 45 శ్లో. రెండు శుకతుండహస్తములను వక్షమువద్ద నుంచి వ్యావృత్తములుగా చేయవలెను. అప్పుడు ఆక్షిప్తమనుచారీతో హస్తములను పరివర్తనమున వక్షమువద్దకు తెచ్చి అఘోముఖ శుకతుండములుగా నుంచవలెను.

కుంచించబడినపాదమును వైకియెత్తి శరీరమునకు ముందు త్రితాలదూరమున ప్రక్కగా పిక్కలవరకు టీసికొనివెళ్ళి, మడమను స్వస్తికగా భూమియందుంచిన ఆక్షిప్తమను చారీ సిద్ధించును. 10 అ. 36 శ్లో. వ్యావృత్తమున నీ చారీప్రయోగము చేయవలెను. స్థితియందు బద్ధా అను చారీ రావలెను. ఒకపిక్కను మరొక పిక్కతో కలిపి స్వస్తికనుపట్టి ఊరువలనముచేసిన బద్ధాచారీ రాగలదు. 10 అ. 20 శ్లో. ముగ్ధనాయికావిషయకామైన దీ కరణము.

4. అ ప వి ధ మ్

ఆవర్త్య శుకతుండౌఖ్య మూరుప్యష్టే నిపాతయేత్
వామహస్తశ్చ సక్షస్థానస్యపవిధంతు తద్భవేత్.

64

వక్షస్థలమున ఎనిమిదివ్రేళ్ళ ఎడముగా రెండుచేతుల నుంచిన చతురశ్రస్థితియేర్పడును. ఈ చేతులలో కుడిహస్తమగు శుకతుండమునకు ఆవర్తముచేసి, శుకతుండమును పోగొట్టి, అడే సమయమున ఆక్షిప్తచారీని ప్రయోగించవలెను. తర్వాత నదేచేతిని శుకతుండముచేసి ఊరువుల క్రిందుగా నుంచవలెను. వక్షముయందు ఎడమచేతిని ఖటకాముఖముగా నుండవలెను. అనూయ కోపముల తెలియజేయు నాక్యార్థముల నభినయించుటకీ కరణ ముపకరించును.

5. స మ న ఖ మ్

శ్లిష్టే సమనఖౌ పాదౌ కరౌ చాపి ప్రలంబితౌ
దేహః, స్వాభావికో యత్ర భవేత్ సమనఖంతు తత్.

65

చేతులను లతాహస్తములుగా నుంచవలెను. అడ్డముగా ప్రక్కలకు ప్రసరించబడిన చతౌకహస్తములను లతాహస్తములందురు. 9 అ. 168 శ్లో. పాదములను కలుపుచు, లతాహస్త

ములనుపట్టి, దేహమును సహజరూపమున నుంచుటయే సమసఖము. సృతమున ప్రవేశించు నపుడు మొదటనే యిది కన్పించగలదు.

6. లీ సమ్

పతాకాంజలి వక్షఃస్థం ప్రసారిత శిరోఽధరమ్

నిహంచితాంసకూటంచ తల్లీనం కరణం స్మృతమ్.

66

పతాకహస్తముల వ్రేళ్ళను బాగుగా కలిపినచో అంజలి ఏర్పడును. 9 అ. 111 శ్లో. సహజముగానుంచునట్లు వ్రేళ్ళను ప్రసరించి, బొటనవ్రేలిని కుంచిచిన పతాకమువచ్చును. 9 అ. 18 శ్లో. బాహుశిఖరములనెత్తి, కంఠమును కుంచిచి, నికుంచితశిరస్సు భుజములతో సంధించిన నిహంచితత్వము సిద్ధించును. వక్షస్థలమునుండి వ్యావర్తితముగా లలాటమునకు, ప్రక్కలకు, మండలమువలె తిరుగు ప్రసారిత పతాకహస్తములను ఉర్ధ్వమండలము లందును. 9 అ. 173 శ్లో. ఈ సృతహస్తములను ముందు ప్రయోగించి, హస్తచలనములతో వక్షస్థలమున అంజలిని చేయవలెను. నలినీపద్మకోశములనుండి హస్తము రాగూడదు గనుక పతాకహస్తములనే స్వీకరించవలెను. ఉర్ధ్వమండలగమనమున పతాకహస్తములను స్ఫుటమైన ప్రయోగోత్పత్తి గలదు. ప్రియప్రార్థనను తెలుపు నాక్యార్థాభినయమున నీ కరణమును ప్రయోగించవలెను. దేవతాప్రణామమున శిరస్సుపై అంజలి ఉండవలెను గనుక వక్షఃస్థమును అంజలిని విధించరా దని, ప్రియప్రార్థనలో వినియోగము చెప్పబడినది.

7. స్వస్తి క రే చి త మ్

స్వస్తికౌ రేచితా విధౌ విశిష్టా కటిసంశ్రితా

యత్ర తత్కరణం జ్ఞేయం బుధైః స్వస్తికరేచితమ్.

67

ఈ కరణమున ఆరు సృతహస్తములు వచ్చుచున్నవి. మొదట రేచితహస్తములు. ప్రసరింపబడిన ఉత్తానతలములు గలిగిన హంసపక్షహస్తములు వేగముతో కంపించిన రేచితము లగును. 9 అ. 163 శ్లో. మూడు వ్రేళ్ళను సహజముగా ప్రసరించి, చితికెనవ్రేలిని సాచిపట్టి బొటనవ్రేలిని కుంచిచిన హంసపక్షము రాగలదు. 9 అ. 92 శ్లో. తర్వాత వీటిని ఆవిధవక్రములు చేయవలెను. భుజాగ్రములతోను, మోచేతులతోను పతాకహస్తములను సవిలాసముగా వ్యావర్తింపజేసి, నాగలినిపట్టినట్లుగ అరచేతులను క్రిందకు ఎదురుగ నుంచినచో ఆవిధవక్రములగును. 9 అ. 161 శ్లో. హస్తములను వక్షమున స్వస్తికగా చేయవలెను. తలముఖములను మణిబంధమున స్వస్తికగా పట్టవలెను. తర్వాత సీస్వస్తికనువిడిచిన హస్తములు విప్రక్షీర్ణము లగును. 9 అ. 159 శ్లో. త్రిపతాకహస్తములను నడుమువద్ద ఎగబట్టిన పక్షవంచితహస్తము లగును. 9 అ. 170 శ్లో. వీటినే పరావృత్తములుగా మరికొంచెము ఎగబట్టిన పక్షప్రద్యోతము లగును 9 అ. 171 శ్లో. రేచితహస్తములను ప్రయోగించినతర్వాత వ్యావర్తితకరణమున శిరస్సునుండి క్రిందకు, పైకి చేతులను తెచ్చుచు, ఆవిధవక్రహస్తనర్తనతో వక్షమువద్ద స్వస్తికను విధించవలెను. ఈ స్వస్తిక హస్తములను విచ్యుతిచేసి పక్షవంచితములుగను, పక్షప్రద్యోతములుగను చేయగా స్వస్తిక

రేచితము సిద్ధించును. స్వత్వమునే ప్రధానముగా అభివయించ వలసివచ్చినచోట ప్రక్షాల్పాధి యోగముం దీ కరణమును ప్రయోగించవలెను.

8. మండలస్వస్తికమ్

స్వస్తికౌతు కచా కృత్యా ప్రాజ్ఞుభోర్ధ్వతతా సమా
తథాచ మండలం స్థానం మండలస్వస్తికంతు తత్.

68

స్వస్తికహస్తములను ప్రాజ్ఞుఖములుగా పట్టి చతురశ్రములుగా నుంచవలెను. స్వత్తాంగ మునకు జీవితమైనది చాతురశ్రము. పక్షమునకు ఎనిమిదివేళ్ళదూరముగ, సముఖముగా ఖటకాముఖముల నుంచవలెను. భుజముల్లు, చేతులు తులాధండమువలె సమముగా నున్నచో చతురశ్రము లనబడును. 9 అ. 156 శ్లో. ఖటకాముఖములను ఊర్ధ్వమండలము గలవానినిగా క్షేయచు రెండుపాదములమధ్య నాలుగుతాళముల అవధి నుంచి, నడుమును జానువుతో సమముగ చేసిన మండలస్థానకము సిద్ధించును 10 అ. 61 శ్లో.

చతురశ్ర హస్తములతో నుండి, స్వస్తికనుచూపి, విచ్యవప్రయోగము చేయుచు ఉద్వేషితవర్తనతో ఊర్ధ్వమండలముగ స్వస్తికను పట్టవలెను. మండలస్థానకమున్ను చూపవలె నని భాషము. అగ్రతలసంచర పాదముతో భూమిని ఘట్టించుచు సమపాదములను చూపిన విచ్యవా యనబడును 10 అ. 18 శ్లో. మోసమును తెలుపు వాక్యార్థాభినయమున నీకరణ ముపకరించును.

9. నికుట్టనమ్

నికుట్టితే యదాహస్తా స్వబాహు శిరసోఽన్తరే
పాదా నికుట్టితేచైవ జ్ఞేయం తత్త నికుట్టనమ్.

69

శరీరమును పైకిపిత్తి క్రిందకుదించుటయే నికుట్టనమని కోహువి మతము. అందుచే అల పల్లవహస్తములోని చిటికెనవ్రేలితో చూపు పతనోత్పతనములను (ఆవర్త పరివర్తనములను) నికుట్టన మందురు. అరకాలి ముందుభాగముపై నిలచి మడమను క్రిందవేయుట ఉద్వేషితమందురు. 9 అ. 231 శ్లో. బాహు శిరస్సున నికుట్టితములుగా జేసి అలపల్లవహస్తములను ప్రయోగించ వలెను. కుడిచేతితో కుడిపాదమునకు, ఎడమచేతితో ఎడమపాదమునకు ప్రయోగవిధిని చెప్పుకొవ వలెను. మండలస్థానకమున నిలచి, ఉద్వేషితకరణమున కుడిచేతిని భుజశిరస్సున నికుట్టనముచేయ వలెను. అప్పుడు కుడిపాదమును ఘట్టించి ఆవిధవక్ర వర్తనలో ఎడమచేతిని చతురశ్రముగా కుడి వైపునకు నికుట్టితము చేయవలెను.

ఆత్మగౌరవమును, స్వోత్కర్షను మాటిమాటికి చెప్పు వాక్యార్థము నభినయించునపు డీ కరణమును ప్రయోగించవలెను.

10. అర్థనికుట్టకమ్

కుంచితే బాహు శిరస్సి హస్త స్తద్భిముఖాంగులిః
నికుంచితార్థయోగేన భజే ధర్ధనికుట్టకమ్.

70

అభిముఖముగా అలపల్లవహస్తమును భుజశిరస్సున అంచితముచేయవలెను. చిటికెనవ్రేలు నుండి క్రమముగా అరభ్యంతో ఆవర్త పరివర్తనములు చేయుచున్న వ్రేళ్ళు ప్రక్కలకువచ్చి

విశ్వీర్ణములైన అలపల్లవ మగును 9 అ. 79 శ్లో. ఈ అలపల్లవహస్తము సగము నికుంచితమై ఉన్నమన, వినమనములను గల్గియున్నచో అర్థనికుట్టక మగును. ఆత్మకారము, స్వాత్మకారము విషయమందు, ప్రరూఢ మగు వాక్యార్థము సభినయించుచో నిది ప్రయోగింపబడును.

II. క టి చ్చి న్న మ్

పర్యాయశః కటిశ్చిన్నా బాహూ శిరసి పల్లవౌ
పునఃపునశ్చ కరణం కటిచ్చిన్నంతు తద్భవేత్.

71

నడుము వంపుతిరిగినట్లున్న ఛిన్నకటి అందురు 9 అ. 212 శ్లో. ఊర్ధ్వవ్యావర్తిత కరణముతో బాహువులను ప్రసరించి, పరివర్తనమున మణికట్టువద్ద స్వస్తికాకృతిగల పతాకములను పట్టినచో పల్లవహస్తములు రాగలవు 9 అ. 166 శ్లో. వీటికి భ్రమరికాచారితో రెండువైపుల భ్రమణమును చూపవలెను. కుంచితమైన పాదమునుయెత్తి ముందుకు బాగుగా ప్రసరించి, నాలుగుతాళముల ఎత్తుగా అగ్రతలముతో అడుగువేసిన అతిక్రాంతచారీ సిద్ధించును 10 అ. 29 శ్లో. ఈ అతిక్రాంతచారీలో చెప్పబడిన కుంచితపాదమును ఎత్తి భుజంగత్రాసితమువలె త్రికోణాకృతితో నున్న ఊరువును వివర్తింపజేసి, ద్వితీయపాదతల భ్రమణమున శిరము నంతయు పరివర్తింపజేసిన భ్రమరీచారీ రాగలదు 10 అ. 44 శ్లో.

ఈ చారీప్రయోగ మైనతర్వాత మండలస్థానకమ్మన నిలచి బాహుశిరస్సున పల్లవహస్తమును ప్రయోగించవలెను. ఇదేరీతిగా కుడి, ఎడమలకు మూడు నాలుగు పర్యాయములు దీని సభినయించవలెను. విస్మయప్రధానము సభినయించుటలో నీ కరణము ప్రయోగింప బడవలెను.

12. అ ర్థ రే చి త మ్

అపవిధః కరః సూచ్యా పాదశ్చైవ నికుట్టితః
సన్నతం యత్ర పార్శ్వం చ తద్భవే దర్థరేచితమ్.

72

ప్రేళ్ళ నన్నింటిని శిష్టములుగా చేసి బొటనప్రేలిని కుంచింది, అరచేయి పల్లముగానుండు నట్లు జేసిన సర్పశిరస్సు వచ్చును 9 అ. 73 శ్లో. చతురశ్రస్థానమునందు సర్పశిరహస్తములలోని బొటనప్రేలు మధ్యప్రేలియందుండగా చేతిని ప్రక్కకు ప్రసరించి, చూపుడుప్రేలిని బాగుగా కన్నడునట్లు చేయవలెను. అట్టి బాహుప్రసారమును పర్యాయశః చేయగా సూచీముఖములు రాగలవు 9 అ. 162 శ్లో.

మండలస్థానకమ్మన నిలచి, ఒకచేతిని ఖటకాముఖముగా వక్షమందుంచి, రెండవచేతిని సూచీముఖముగా చేయవలెను. ఈసూచీముఖహస్తమును అపగమపూర్వకముగా దగ్గరకుతీసికొని బయటకు సామనపుడు పార్శ్వము సోషవాక్యతతో వంగియుండగా పాదమునికుట్టితముకావలెను. సగభాగము బయటకుసాపుటచే అర్థరేచిత మగుచున్నది. అసమీంజసమైన చేష్టను ప్రధానముగా తెలుపు వాక్యార్థాభినయమునకు నీ కరణమునకు వినియోగము కలుగిను.

13. వక్షః స్వస్తికమ్

స్వస్తికో చరణౌ యత్ర కశా వక్షసి రేచితౌ

నికుంచితం తథా వక్షో వక్షఃస్వస్తిక మేవ తత్.

73

వక్షమువద్ద చతురశ్రములుగానున్న పతాకాలను రేచితములుగాచేసి, వ్యావృత్త కరణముతో ఆభుగ్నమగు వక్షమువద్ద స్వస్తికమును పట్టవలెను. స్వస్తికను ప్రయోగించినటులనే జంఘాగుల్ఫ ఎలనముగల పాదములతో స్వస్తికను చూపవలెను. అప్పుడది వక్షఃస్వస్తిక మగును.

వక్షస్థలము నిమ్నమై, వీపు ఎత్తుగానుండి, మధ్యమధ్య నిరవస్థంభమై, జారుచున్న భుజములతోనున్న ఉరఃప్రదేశమును ఆభుగ్నము, లేక నికుంచితము, అందురు 9 అ. 192 శ్లో. దీనికి నృత్యముతో సంయోగముకలిగిన సౌష్ఠవము రాగలదు. సిగ్గు, పశ్చాత్తాపము అనువానిని ప్రధానముగా తెలుపు వాక్యార్థాభినయమున దీనికి వినియోగము కలుగగలదు.

14. ఉన్నత కమ్

అంచితేనతు పాదేన రేచితౌ తు కశా యదా

ఉన్నతం కరణం తత్తు విక్షేయం నృత్యకోవిదైః

74

మడమను భూమిపైనిలిపి, అరికాలిముందుభాగమును పైకిఉంచి, ప్రేళ్ళను ప్రసృతముచేసిన అంచితపాద మగును 9 అ. 237 శ్లో. అంచితపాదముతో. రేచితహంసపక్షహస్తములను ఆవిధచారి సహితముగ ప్రయోగించవలెను. స్వస్తికగానున్న పాదములలో కుడిపాదమును కుంచించి, ప్రసారించి, ఆవిధముచేసి, ఎడమకాలి మడమవద్ద కుడికాలిమడమను వేసిన ఆవిధచారి యగును 10 అ. 37 శ్లో. దీనిని అంగవర్యాయముగా ప్రయోగించవలెను. అతిసౌభాగ్యము మొదలగు వానివలన కలిగిన గర్వమును తెలుపు వాక్యార్థాభినయమున నీ కరణమును ప్రయోగింపవలెను.

15. స్వస్తికమ్

హస్తాభ్యాం మథ పాదాభ్యాం భవతః స్వస్తికో యదా

తత్స్వస్తిక మితి ప్రోక్తం కరణం కరణార్థిభిః.

75

ఉద్వేగితవర్తనమున ఎడమచేతిని నిష్క్రమింపచేసి, వ్యావృత్తకరణమున హస్తములకు పాదములకు ఒకేసమయమున స్వస్తికను పట్టవలెను. వాక్యార్థాభినయ లక్షణములు, నృత్యాంగ హారరూపములు, గతిపరిక్రమాది స్వభావములునగు క్రియలను తెలిసినవారికే కరణము లుపకరించగలవు. అన్యులకు కాదని తెల్పుటకు కరణార్థులచే నీ కరణము చెప్పబడినదని భరతు డనుచున్నాడు. యుక్తాయుక్త వివేచనచేసి ద్వేషమును, నిషేధమును తెలుపు వాక్యార్థమున నీ కరణము నుపయోగించవలెను.

16. పృష్ఠ స్వస్తికమ్

విక్షిప్తాక్షిప్తభాహుభ్యాం స్వస్తికో చరణౌ యదా

అపక్రాంతార్థనూచిభ్యాం తత్పృష్ఠస్వస్తికం భవేత్.

76

కుంచితమైనపాదమును ఎత్తి ముందుకు బాగుగ ప్రసారించి, నాలుగుతాళముల ఎత్తుగా అగ్రతలముతో భూమిపై వేసిన అవక్రాంతచారీ సిద్ధించును 10 అ. 29 శ్లో. కుంచితపాదమును జానుపర్యంతము జంఘను ప్రసారించి, అగ్రతలముతో భూమిపై నుంచిన సూచీచారీ రాగలదు 10 అ. 33 శ్లో. ఉద్వేష్టితక్రియతో రెండుచేతులను విడేపించుచు అవక్రాంతచారీని ప్రయోగించవలెను. అపవేష్టిత కరణము నాడుచు రెండవ పాదముతో సూచీచారీని ఆడి, హస్తములతోను పాదములతోను స్వస్తికను పట్టవలెను. కుడికాలివెనుక ఎడమకాలి నుంచి, త్రికవలనముతో పరాఙ్ముఖమగుచు, స్వస్తికను పట్టగా పృష్ఠస్వస్తిక మగుచున్నది. స్వస్తికకు చెప్పిన వినియోగమునే ఇచటగూడ చెప్పికొనవలెను.

17. ది క్స్వస్తమ్

పార్శ్వయో రగ్రతశ్చైవ యత్ర శ్లిష్టగతో భవేత్
స్వస్తికో హస్తపాదాభ్యాం తద్దిక్స్వస్తిక ముచ్యతే.

77

ప్రక్కలకు, ముందు, వెనుకలకు త్రుటితమగు బొటనవ్రేలితో హస్తములకు, పాదములకు స్వస్తికను పట్టిన దిక్స్వస్తికయగును. గీతపరివర్తములయం దీ కరణమును ప్రయోగించవలెను.

18. అ లా త క మ్

అలాతం చరణం కృత్వా వ్యంసయే ద్దక్షిణం కరమ్
ఊర్ధ్వజాను క్రమం కుర్యా దలాతక మితి స్మృతమ్.

78

అలాతచారీని మొదట ప్రయోగించవలెను. కుడికాలిని వెనుకకు ప్రసారించి వలనముతో లోనికితెచ్చి, రెండవతోడ కీ యరికాలిని అభిముఖము చేయవలెను. తర్వాత మడమతో దీనిని క్రిందవేసిన అలాతచారీ యగును 10 అ. 40 శ్లో. భుజములనుండి విచిత్రతతో ఉత్తానత్వాధో ముఖత్వ పర్యాయత్వమున నిష్క్రమించు పతాకలను నితంబ పర్యంతమునకు వర్తింపజేయగా నితంబహస్తము లగును 9 అ. 166 శ్లో. వీనిని ఊర్ధ్వజానుచారీతో చూపవలెను. కుంచితపాదమును జానుస్తన సమముగా ఎత్తి స్తబ్ధముగా నుంచవలెను. ఇట్లే రెండవ పాదమునకు గూడ చేయగా ఊర్ధ్వజానుచారీ రాగలదు. 10 అ. 32 శ్లో.

కుడిపాదముతో అలాతచారీని చూపుచు, కుడిచేతిని నితంబహస్తముగా చేసి, చతురశ్రముగా చూపవలెను. ఎడమపాదముతో ఊర్ధ్వజానుచారీని చూపి, ఎడమచేతిని పైవిధముగా చేయవలెను. ఇట్లు వచ్చు నీ కరణమును లలితనృత్తవిషయమున ప్రయోగించవలెను.

19. క టీ స మ మ్

స్వస్తికాపస్తతః పాదః కరా నాభి కటి స్థితే
పార్శ్వ ముద్వాహితం చైవ కరణం తత్కీటీసమమ్.

79

పాదములతో స్వస్తికనుపట్టి వాటిని వేరుజేయవలెను. వేరుజేయుటలో అక్షిప్తచారీ, అవక్రాంతచారీలు ప్రయుక్తము లగును. కుంచితపాదమును పైకి త్రితాళదూరముగా ఎత్తి పక్కలవరకు తీసికొనివెళ్ళి మడమను స్వస్తికగ భూమియందుంచిన అక్షిప్తచారీ రాగలదు. 10 అ. 36 శ్లో.

ఊరువలనము గావించి, కుంచితపాదమును ఎత్తి ప్రక్కగా వేసిన అప్రకాంతచారి వచ్చును 10 అ. 30 శ్లో. చేతులతో గూడ స్వస్థికనుపట్టి, చేతులను విడదీయగా, ఒక చేయి ఖటకాముఖమై నాభివద్ద నుండును. రెండవ చేయి అర్థచంద్రమై నడుమువద్ద నుండును. ఇట్లు చేయగా ఒక ప్రక్క వంగిన ట్లుండి రెండవప్రక్క ఉద్వాహిత మగును.

కపిత్థహస్తమందలి అనామికను చిటకెనవ్రేలితో కూడ పైకి ఎత్తి వంచిన ఖటకాముఖము రాగలదు 9 అ. 53 శ్లో. నాలుగువ్రేళ్ళను బాణమువలె ఉంచిన అర్థచంద్రహస్తము వచ్చును. 9 అ. 35 శ్లో. ఉరః ప్రదేశ మెత్తుగా నున్నట్లు చూపుటయే ఉద్వాహితము. 9 అ. 198 శ్లో. ఈ కరణప్రయోగమున వైష్ణవస్థానకమును చూపవలెను. రెండుపాదములకు మధ్య రెండున్నర తాళములదూర ముంచి, ఒకపాదమును త్రికోణముగా పైకి ఎత్తి, రెండవదానిని పార్శ్వభిముఖము లగు వ్రేళ్ళు కలదానిగా చేయవలెను. అప్పుడు జంఘములను కొంచెము వంచగా స్థావ్రవాంగ పురస్కృతమైన వైష్ణవస్థానక మగును. 10 అ. 51-52 శ్లో.

20. ఆ షీ ప్ర రే చి త మ్

హస్తో హృది భవే ద్వామః సవ్య శ్చాషీప్ర రేచితః
రేచిత శ్చాపవిధశ్చ తతో స్యా దాషీప్ర రేచితమ్.

80

హృదయమువద్ద హంసపక్షములను ఉంచవలెను. అప్పుడు కుడిచేతిని రెండుప్రక్కలకు పైకి వ్యావర్తిత కరణమునచాచుచు రేచితముగా హంసపక్షహస్తములను చూపవలెను. ఇట్లు ఆషీప్రమైన హంసపక్షహస్తమును కుడిపక్షమువద్దకు అధోముఖముగా తెచ్చి అంచితము చేయవలెను. ప్రక్కలకు, పైకి, క్రిందకు అంచితముచేసిన అపవిధ మనబడును. అంచితమై రేచితమగు శరీరమునుండి బయటకు పోయినచో ఆషీప్ర రేచితమగును. అంచిత సూచీరూపముగా పాదముల నుంచవలెను. త్యాగము, ఉపాదానము, అన్యోన్యతను తెలుపు వాక్యార్థము నభినయించుటలో దీనిని ప్రయోగింపవలెను.

21. వి షీ ప్రా షీ ప్ర క మ్

విషీప్రం హస్తపాదంచ తస్యై వాక్షేపణం పునః
యత్ర తత్కరణం జ్ఞేయం విషీప్రాషీప్రకం ద్విజాః

81

ఒకహస్తమును వ్యావర్తనము చేయునపుడు పాదము బయటకు పంపబడినచో విక్షేప మందును. రెండవచేయి చతురశ్రముగా నుండును. పరివర్తనమున హస్తపాదముల నాషీప్రములుగాచేసి రెండవ హస్తపాదములతో విక్షేప గమనాగమనముల నభినయించ వలెను. ప్రధాన వాక్యార్థమున నీకరణమునుపయోగింపవలెను. అభినయంతరాళముల యందు, గతిపరిక్రమమున, తాలాంతరసంధానమున, యుద్ధనియుద్ధ చారీస్థానమున, సంచారమున నీ కరణ ముపకరింపగలదు.

22. అ ర్థ స్వ స్థి క మ్

స్వస్థికౌ చరణౌ కృత్వా కరిహస్తం చ దక్షిణమ్
మక్షిణస్తానే తథా వాను మర్థస్వస్థి క మూదిశేత్.

82

రెండవప్రక్కలకు అడ్డముగా ప్రసరింపబడు పతాకాలు లతాహస్తములగును. 9 అ. 168 శ్లో. ఈ లతాహస్తములను ఒక ప్రక్కనుండి మరొకప్రక్కకు ఊయలవలె నూపుచు, రెండవ చేతిని త్రివతాకగా చెవివద్ద నుంచిన కరిహస్తము వచ్చును 9 అ. 169 శ్లో. పాదములను స్వస్తికగా నుంచి, కుడిచేతితో కరిహస్తమునుపట్టి, ఎడమచేతిని ఖటకాముఖముగా వక్షస్తలమున నుంచవలెను. ఇచట కేవలము పాదములతోనే స్వస్తిక రాగలదు గనుక అర్థస్వస్తిక మనబడినది.

23. అం చి త మ్

వ్యావృత్త పరివృత్తస్తు స ఏన తు కరో యదా
అంచితో నాసికాగ్రేతు తడంచిత ముదాహృతమ్.

83

అర్థస్వస్తిక కరణమున నేచేతిని కరిహస్తముగా నుంచవలెనో ఆహస్తమునే వ్యావృత్త కరణమున ముక్కుదగ్గరకు తీసికొనిరావలెను. అలపల్ల వాక్యతి గలిగి అంచితో నంచిత సారణాను నారి యగుటచే అంచితకరణముపిలువబడుచున్నది. ఆత్మతఃవిషయము తాను చెప్పుకొనునపుడు, న్వాత్మికయ కౌతుకము గలినపుడు, నిర్వాణప్రధానమైన వాక్యార్థమున నీ కరణము నభినయించవలెను.

24. భు జం గ త్రా సి త మ్

కుంచితం పాద ముత్తి ప్య త్ర్యక్ర మూర్ఖ నివ ర్తయేత్
కటి జాను నివృత్తైచ భుజంగత్రాసితం భవేత్.

84

కుంచితపాదమునుఎత్తి ఊరుపుత్రికోణాకృతిలో నుంచవలెను. కటిజానువులను వివర్తింప జేయవలెను. పాదవిన్యాసవశమున చేతులనుగూడ వ్యావృత్త పరివృత్తములుగా చేయవలెను. కుడిచేయిదోలాహస్తము, ఎడమచేయి ఖటకాస్యము. ఈకరణమున భుజంగత్రాసితమనబడు చారీని ప్రయోగించవలెను. కుంచితపాదమును రెండవఊరుమూలము వరకుఎత్తి కటిజానువుల నివర్తనద్వారా పిరుదకెదురుగా మడమ నుండునట్లుచేసిన త్రికోణాకృతిగల ఊరుపు సిద్ధించగలదు. గీనిని వివర్తింపజేయగా భుజంగత్రాసిత చారీవచ్చును 10 అ. 41 శ్లో. సర్పభయమువలన కలుగు గతీని పోలియుండున దీకరణము.

25. ఊ ర్ధ్వ జా ను

కుంచితం పాదముత్తి ప్య జాను స్తన సమం స్యసేత్
ప్రయోగవశగా హస్తా ఊర్ధ్వజాను ప్రకీర్తితమ్.

85

మడమనుఎత్తి కాలిప్రేళ్ళనుకుంచించి మధ్యభాగమునుకూడ కుంచితముచేయగా పాదము కుంచితముగును. 9 అ. 239 శ్లో. ఇట్టి కుంచిత కుండపాదమును జాను స్తనసమముగ ఉంచవలెను. అదేసమయమున కుడిచేయిఊర్ధ్వముఖమైన అలపల్ల వముగాగాని, అరాలముగాగాని ఉండవలెను. ఎడమచేయి ఖటకాముఖమై ఎడమరొమ్మువద్దనుండగా ఊర్ధ్వజానువురాగలదు. 10 అ. 32 శ్లో.

26. ని కుంచి త మ్

వృశ్చికం కరణం కృత్వా కరం సార్వే నికుంచయేత్
నాసాగ్రే దక్షిణంచైవ జ్ఞేయం తత్తు నికుంచితమ్.

86

వెనుక ప్రక్కగా కేరోభాగమువరకు పాదమును సాచినచో వృశ్చికపాదము 4 అ. 105 శ్లో. రాగలదు. కుడిపాదమును వృశ్చికపాదముగాచాచి ఎడమచేతిని అరాలముగా సార్వమునకు ప్రసారించవలెను. ఈవిధముగా చాచునపుడు ఎడమచేయి తలకు ప్రక్కభాగమునుండి రావలెను. కుడిచేయి నాసాగ్రమునుండి బయలుదేరి అరాలముగా రొమ్మువద్దకు చేరవలెను. అకాశగమనమునకు బయలుదేరునపుడు సందేహమును ప్రణిధానమును తెలుపునపుడు ఈ కరణము నభినయించ వలెను.

27. మ త్త ల్లి

వామ దక్షిణ పాదాభ్యాం ఘూర్ణమానోపస్థైః
ఉద్వేష్టి తాపవిద్వేష్ట హస్తై ర్మత్త ల్లుదాహృతమ్.

87

జంఘాస్వస్తిక యోగముతో అర్థత్రికోణాకారమున నున్న ఊరువులను ఘూర్ణింప జేయుచు, విడదీయుచు, ఉద్వేష్టితాపవిద్వేష్టములగు నితంబ హస్తములను చూపగా సిద్ధించు మత్తల్లియను చారీ విధానము నిచ్చట ప్రయోగించవలెను. 10 అ. 27 శ్లో. రెండవపాదము మడమను వేరు జేయుటకు ముందు నితంబహస్తమును ఉద్వేష్టితములుగా చేసి, వేరుచేయు సమయమున అపవిద్వోపవేష్టనములుగా జేయవలెను. ఇట్లు అంగపర్యాయముగా అనేక పర్యాయములు చేయ మత్తల్లి యను కరణము రాగలదు. ఇది అగాధ వాదవిషయమున ప్రయోగింపబడు కరణము.

28. అ ర్థ మ త్త ల్లి

స్థలితాపస్యతౌ పాదౌ వామహస్తశ్చ రేచితః
సవ్యహస్తః కటిస్థః స్యా దర్థమత్తల్లి త్స్మృతమ్.

88

మొదట పాదములను వేసి తర్వాత వేరుజేసి ఎడమ హంసపక్షహస్తమును రేచితముచేయ వలెను. కుడిచేతిని నడుమువద్దకు తేవలయును. ఈ అర్థమత్తల్లి కరణము యశావనమదమును తెలియబరచు వాక్యార్థముల నభినయించుటలో నుపయోగింపబడును.

29. రే చి త ని కు ట్టి త మ్

రేచితో దక్షిణోహస్తః పాదః సవ్యో నికుట్టితః
దోలాచైవ భవే ద్వామ స్రద్రేచిత నికుట్టితమ్.

పాదము ముందుభాగముపై నిలిచి మడమను భూమిపై ఘట్టించిన నికుట్టిత మగును. ఇట్లు కుడిపాదమును ఉద్వేష్టిత క్రియతో నికుట్టితముగా చేయుచు కుడి హంసపక్షహస్తమును ద్రుతభ్రమాత్మకము చేయవలెను. ఎడమచేయి దోలాహస్తమువలె నుండవలెను. భుజములు జోరువారిసట్లు పతాకహస్తములను వ్రేలాడవేసిన దోలాహస్తములందురు. 9 అ. 125 శ్లో.

దోలాహస్తముగు ఎడమచేతిని ఊపుచునుండవలెను. ఇట్లు చూపుటచేనది గమనాగమనముల నెరుకపరచు రేచిత నికుటితమును కరణముగును.

30. పాదాపవిద్యకమ్

కాశ్యా నాభితటే హస్తా ప్రాజ్ఞుఖౌ ఖటకాముఖౌ
సూచీవిధా నపక్రాంతౌ పాదా పాదాపవిద్యకే.

90

నాభిపద్ద ప్రాజ్ఞుఖములుగా ఖటకాముఖములను చూపవలెను. కపిత్థహస్త మందలి చూపుడువ్రేలిని, నడిమవ్రేలిని బొటనవ్రేలితో జేచ్చిన ఖటకాముఖహస్తము వచ్చును 9 అ. 53 శ్లో. మడమను పైకి ఎత్తి బొటనవ్రేలితో నిలచిన సూచీపాదము రాగలదు. 9 అ. 241 శ్లో. ఈసూచీ పాదముతో ఎడమపాదమును విద్యముగా చేయునపుడు సూచీపాదము అపక్రాంతచారితో కూడి యుండవలెను. ఊరువలనము చేసి కుంచితపాదమును పైకి ఎత్తి ప్రక్కగా వేసిన అపక్రాంత చారీ రాగలదు 10 అ. 30 శ్లో. ఇట్లు చేయగా పాదాపవిద్యక మను కరణము సిద్ధించును.

31. సలితమ్

అపవిధో భవే ద్ధస్తః సూచీపాద స్తతైవ చ
తథా త్రికం విన్యతం చ వలితంనామ తద్భవేత్.

91

సర్వశీర్షహస్తమందలి చూపుడువ్రేలిని సాచి, నడిమివ్రేలియందు బొటన వ్రేలిని ఉంచిన సూచీముఖహస్తములు వచ్చును. వీనిని ఎదుటనుండి పార్శ్వములకు బాహుప్రసారము లతో పట్టినసూచీముఖము లగును 9 అ. 162 శ్లో. ఈ సూచీముఖహస్తమును దేహమునుండి బయటకు వచ్చునట్లు జేయుచు, సూచీపాదమును గూడ అపస్థితము జేయవలెను.

భ్రమరికా చారితో నీకరణమును ప్రయోగించవలెను. అతిక్రాంత చారీలో చెప్పబడిన కుంచితపాదమును పైకి ఎత్తి భుజంగత్రాసితము వలె ఊరువుతో కాలిని త్రికోణాకారమున నుంచి త్రిప్పవలెను. ద్వితీయ పాదతల భ్రమణముతో శరీరమంతయు బండి ఇరుసు వలె గిరున తిరుగ గలదు. అప్పుడు భ్రమరీచారీ సిద్ధించును. 10 అ. 44 శ్లో.

32. ఘూర్ణితమ్

వలితా ఘూర్ణితః సవ్యో హస్తో వామశ్చ దోలితః
స్వస్తికాపస్థితః పాదః కరణం ఘూర్ణితంతు తత్.

92

ప్రక్క-భాగము నుండి ఊర్ధ్వవ్యావర్తితమును అఘోముఖపరివర్తితమును గావించి ఎడమ చేతితో దోలాహస్తమును చూపిన ఘూర్ణితము రాగలదు. పాదములతో స్వస్తికను పట్టి తర్వాత విడదీయవలెను.

33. లలితమ్

కరిహస్తో భవే ద్వామో దక్షిణ శ్చాపవర్తితః
బహుశః కుటితః పాదో జ్ఞేయం తల్లలితం బుధైః

93

ఎడమచేతితో కరిహస్తమునుమాపవలెను. సమున్నతమైన లతాహస్తమును ఒకప్రక్క నుండి మరియొకప్రక్కకు చాచుచు త్రిపతాకగల ఎడమచేయి చెవివద్ద నుండగా కరిహస్తము వచ్చును. 9 అ. 169 శ్లో. భుజశ్చైస్సుచుండి కేవలేకము నుండి బయటకువచ్చుచు, ప్రక్కభాగమున ఎత్తబడినట్లు చూపుచు కుడిచేతిని అపవర్తితము చేయవలయును. హస్తగతిని అనుసరించి పాదమును నికుట్టితము చేయవలయును. ఇట్లు సూటిమాటికి అంగపర్యాయము చేయగా లలితమను కరణము వచ్చును. విలాసముతో కూడిన నృత్యమున దీనిని ప్రయోగించవలయును.

34. దండపక్షమ్

ఊర్ధ్వజాను విధాయాతస్త స్యోపరి లతాం న్యసేత్
దండపక్షంతు తత్ ప్రోక్తం కరణం నృత్యవేదిభిః.

94

ఇరువదియైవవ కరణమున చెప్పబడిన ఊర్ధ్వజానుచాతీని 10 అ. 32 శ్లో. ప్రయోగించుచు లతాహస్తములను పట్టవలెను. పతాకహస్తములను అడ్డముగా చాచి దోలాకారముగ పట్టిన లతాహస్తము రాగలను 9 అ. 168 శ్లో. లతాహస్తములలో కుడిచేతిని కుడిజానువుపై నుంచవలెను. ఇట్లే రెండవ ప్రక్కన గూడ అభినియించ వలయును. ఇట్లు చేయగా ఒకప్రక్క దండము వలె బాహుసమవస్థానము సిద్ధించుటచే దండపక్షమని ఈ కరణమును పిలుతురు.

35. భుజంగత్రస్తరేచితమ్

భుజంగత్రాసితం కృత్వా యత్రో భావపి రేచితత్
వామపార్శ్వస్థితౌ హస్తౌ భుజంగ త్రస్తరేచితమ్.

95

ఇరువదినాల్గవ కరణమగు భుజంగత్రాసితమును చేసి, రెండుచేతులను హంసపక్షములుగ నుంచి వేగముతో కంపించునట్లు చేయుచు, చేతులను ఎడమప్రక్కకు తీసికొని వచ్చినచో భుజంగత్రస్తరేచిత మను కరణము వచ్చును.

36. నూపురమ్

త్రికం సువలితం కృత్వా లతారేచితకౌ కరా
నూపురం చ తథా పాదం కరణే నూపురే న్యసేత్.

96

మడమను భూమిపై నుంచి, పాదముయొక్క అగ్రతలమును పైకి ఎత్తి, వ్రేళ్ళ నంచితముగా చేయ అంచితపాద మగును 9 అ. 237 శ్లో. ఈ పాదమును వెనుకకు తీసికొనివెళ్ళి పిరుద నంటునట్లు జేయవలయును. అప్పుడు అగ్రతలముతో అంచితమగు పిరుదను కుంచి, పాదమును వేగముగా క్రిందవేయగా నూపురపాదికా యను చారీ వచ్చును 10 అ. 34 శ్లో. ఈ చారీని ప్రయోగించి, భ్రమరికా చారీతో త్రికవలనమునుగావించి, ఏప్రక్కన గల పాదముతో నూపుర పాదిక చేయబడినదో ఆప్రక్కనగల హస్తమును రేచితము చేయవలెను. హంసపక్షహస్తము ద్విభ్రమము కలదియైన రేచిత మగును. రెండవచేయి లతాహస్తముగ నుండును.

37. వైశాఖరేచిమ్

రేచితో హస్తరాతా చక్రే ప్రేచాచ రేచితో
వైశాఖస్థానకేనై తద్భవే వైశాఖరేచిమ్.

హంససత్తమును వేగముతో కంపించేయుట రేచిత మనబడును. స్వశీర్షహస్తములోని చిట్టకెనవ్రేలిని చాచియున్నచో హంసపక్షహస్తము ఎత్తును. ప్రత్యక్షమముగల హంససత్తములను పట్టుచు, పాదము, మెడ, నగములను రేచితిమములు చేయవలెను. మెడపై చేతుల భ్రమణమును, నగముపై వానముల ప్రమాణమును విశాలముగా చేయుటచే నీవిని రేచితము లన రావలయును. నొందినారు. ఇట్లు చేయుచు వైశాఖస్థానము రుచి. వైశాఖరేచిత మను కరణము రాగలదు.

కనలికలేక విశ్రాంతిలోనున్న ఉదాత్తలకు పొందించి, ఉదాత్తల మధ్యదేనును మూడున్నర తాళము లుంచి, కుడికాలిని కొద్దిగా ప్రోదానమున నుంచినచో వైశాఖస్థానకము రాగలదు. 10 అ. 155 శ్లో. యద్ధాని స్థానముల న్నగముల కి వివరించును.

38. ప్ర మ ర క మ్

ఉత్పన్నః స్వస్తికః పాదః కళా చాప్యేత్తే తథా
త్రికస్య వలనంతేవ శ్లేయం బ్రవచకం పితృ.

16

పంచితమైన పాదమును ఎత్తి ఉత్పన్నము గావించి, అంచితముగా నుంచి, విక్రలతో స్వస్తికను చూపిక ఉత్పన్నచానీ రాగలదు. ఈ చానీ ప్రదానమి. స్వస్తికానంతము పాదము నాక్షిప్తముజేసి, అచేకాలమున ఉద్వేష్టనము చేయవలెను. పూర్వపక్షాలు మొదలుకొని ప్రమాముగా విగతిన ప్రేర్చి బహుభుజములుగా వచ్చినచో ఉద్వేష్టనము జరుగును. 9 అ. 184 శ్లో. ఈ ఉద్వేష్టనస్వయే యైనతర్వాత ఉదాత్తదేవముతో మోకాని త్రికోణకాలమున పట్ట త్రికవలనమును భ్రమరికాచానీతో పట్టవలెను. ఇట్లే రెండవకాలితో కూడ చేయవలెను. వలనానంతము పాదములతో స్వస్తికను పట్టవలెను.

ఉద్వేష్టిత శిబ్దప్రయోగముచే ఉల్బణములగు నృతహస్తములనైనను చూపవలెనని చెప్ప నీలున్నది. ఎత్తమునద్ద ఉద్వేష్టితప్రధానములగు హస్తములపట్టి భుజములకు పైగా ప్రసారించి అవిధములుజేసి, భుజముల కెదురుగా అలపల్లవములుగా జూపిన ఉల్బణహస్తములు రాగలవు. 9 అ. 178 శ్లో. అదేసమయమున పాదస్వస్తికము, భ్రమణము రావలెను. ఉద్ధతపరిభ్రమణ విషయమున దీని నుపయోగించవలెను.

39. చ తు ర మ్

అంచితః స్వా త్కరోవామః సస్య శ్చతుర ఏవ తు
దక్షిణః కుటితః పాద శ్చతురం తత్ర కీర్తితమ్.

99

తరనిమొదలుగా గల మూడువ్రేళ్ళను కేర్చి, మధ్య బొటనవ్రేలి నుంచి, చిట్టకెనవ్రేలిని చాచిపట్టిన చతురహస్త మగును. 9 అ. 81 శ్లో. కుడిచేతిని చతురహస్తముగాను, ఎడమచేతిని అలపల్లవముగాను పట్టవలెను. ఎత్తఃతేత్రమునుండి హస్తవిన్యాసము ప్రారంభముకాగా సన్నివేశా

భిక్షము సిద్ధించగలదు. అప్పుడు పాదతలాగ్రమున నిలచి కుడినుడమను భూమిపైఘట్టించనలెను. ఆభిక్షముతో కూడినవిషయము నభినయించునపు డీ చతురకరణ ముపకరించును.

40. భుజంగాంచి త క మ్

భుజంగత్రాసితః పాదో దక్షిణో రేచితః కరః

లతాఖ్యశ్చ కరో నామో భుజంగాంచితకం భవేత్.

100

ఇరుదిన్నాలన కరణమున చెప్పబడిన భుజంగత్రాసిత చారితో పాదమును చూపి కుంచిత పాదమును రెండవ ఊరుమూలము వరకు ఎత్తి కటి జానువుల నివర్తనద్వారా పిరుదు కెదురుగా మడమ నుంచునట్లు జేసిన త్రికోణాకారముగల ఊరువు రాగలదు. దీని నావర్తింపజేయగా భుజంగత్రాసిత చారీవచ్చును. 10 అ. 41 శ్లో. కుడి హంసపక్షహస్తమును ద్రుతభ్రమముకలదిగా చేయుచు, ఎడమచేతితో లతాహస్తముచు చూపగా భుజంగాంచితక మను కరణమురాగలదు.

41. దండక రేచిత మ్

విక్షిప్తం హస్త పాదంతు సమంతా ద్యత్ర దండవత్

రేచ్యతే తద్ధి కరణం జ్ఞేయం దండకరేచితమ్.

101

దండములె చేతిని విశ్లేపము చేసి వేగముతో కంపించు దండపక్ష, హంసపక్షహస్తము లను పట్టనలెను. పాదవిశ్లేపముగూడ నిట కలను గనుక దండపాదా యను చారీని ప్రయోగించ వలయును. హంసపక్షహస్తములను వ్యావృత్త పరివర్తితములుగా చేసి భుజములను ప్రసారించిన దండపక్షములు రాగలవు. 9 అ. 172 శ్లో. నూపురపాదకలోని కుంచిత పాదమును రెండవకాలి మడమ వెనుక నుంచి ముందుకు చాచవలయును. దేహశ్లేత్రమున కెదురుగా నుంచునట్లు జాన్వ గ్రమునుండి త్వరగా చాచగా, ఊరు జాను జంఘములు స్థబ్ధములై దండాకారముగ నుండగలవు. అప్పు డది దండపాద చారీ యగును. 10 అ. 43 శ్లో.

42. వృశ్చి క కు ట్టి త మ్

వృశ్చికం చరణం కృత్వా ద్వావ పృథ నికుట్టితో

విధాతవ్యో కరౌ తత్తు జ్ఞేయం వృశ్చికకుట్టితమ్.

102

వెనుకప్రక్కగా జంఘభాగమును రేచితము గావించి, అరికాలిని ఊత్తానతలముగ చేసిన వృశ్చికమనబడు పాదము రాగలదు. ఈ పాదమును చూపి, రెండుచేతులను ఆయాభుజశిరస్సుల యందు అలపల్లనములుగా చేసి, నికుట్టితములుగా అంగపర్యాయము గావించవలయును. ఈ విధ మున సిద్ధించు వృశ్చి క కు ట్టి త మను కరణము విస్మయమును, ఆకాశగమనేచ్ఛను తెలుపు సందర్భమున ప్రయోగించవలయును.

43. కటి భాంత మ్

సూచీం దత్త్వాపవిధ్ధంచ దక్షిణం చరణం న్యసేత్

రేచితా చ కటి రంత కటి భాంతం త దుచ్యతే.

103

కుంచితపాదమును జానువు వరకు పైకిసాచి, పాదము ముందుభాగమునకు పడునట్లు వేసిన నూచీపాదము లభించగలదు. 10 అ. 33 శ్లో. ఎడమపాదము నిట్లుచేసి, త్వరగా అష్టాస్థితముచేసి, ప్రక్కన కుడిపాదము నుంచవలెను. అదేసమయమున వృష్టపరావర్తనక్రమముతో నడుమును రేచితముగా జేయవలెను. భ్రమరికా చాకితో నైనను నడుమును రేచితముగా చేయవచ్చును. కటిభ్రమణ కాలమున ప్రయోగవశము ననుసరించి, వ్యావర్తన పరివర్తనము లైన తర్వాత చేతులను చతురశ్రములుగా నుంచిన కటిభ్రాంత మనబడు కరణము సిద్ధించగలదు. గతిపరిక్రమమున, తాళాంతరాళమున, యతిపరిపూరణమున నీ కరణమును ప్రయోగించవలయును.

44. ల తా వృ శ్చి క మ్

అంచితః పృష్ఠతః పాదః కుంచిత్స్వతలాంగులిః

లతాఖ్యస్త కరో వామస్త ల్లతావృశ్చికం భవేత్.

104

పైకి యెత్తబడి, కుంచితములయిన వ్రేళ్ళుగల ఎడమపాదమును వృశ్చికచరణముగా చూపుచు, ఎడమచేతిని లతాహస్తముగ పట్టినచో లతావృశ్చిక మనబడు కరణము రాగలదు. ఆకాశమునుండి భూమికి దిగునపు డీ కరణమును ప్రయోగించవలయును.

45. ఛి న్న మ్

అలపద్మః కటీదేశే ఛిన్నా పర్యాయశః కటీ

వైశాఖస్థానకే సేహ తచ్చిన్నం కరణం భవేత్.

105

మడమను మాటిమాటికి క్రిందకు వేయుచు, పైకి యెత్తుచు నున్నచో ఊరుకంపనము కలుగును. 9 అ. 218 శ్లో. అదేసమయమున నడుమును ప్రక్కకు త్రిప్పినచో కటిభాగము ఛిన్న మైనట్లు కన్పించును. 9 అ. 212 శ్లో. ఈ నడుమునద్ద అలపద్మహస్తము నుంచవలయును. అరచేతిలోనికి వ్రేళ్ళను ఆవర్తనము చేయుచు, ప్రక్కకు తిరుగుచో అలపద్మహస్తము వచ్చును. 9 అ. 79 శ్లో. ఈ అలపద్మమును అంగపర్యాయముగా రెండుచేతులతోను చూపవలయును. ఈ ప్రక్రియను వైశాఖస్థానకములో జేయగా ఛిన్నమను కరణము రాగలదు. 37 వ కరణమునందలి వైశాఖస్థానకము చేయవలెను. అంగప్రతిసారణ, తాలభంజనాది విషయములలో నీ కరణము ప్రయోగింప బడవలయును.

46. వృ శ్చి క రే చి త మ్

వృశ్చికం చరణం కృత్వా స్వస్తికేచ కరావృభా

రేచితో విప్రక్షిప్తాచ కరా వృశ్చికరేచితమ్.

106

రెండుపతాకహస్తముల నుణికిట్టులను జేర్చి పట్టినచో స్వస్తికహస్త మగును. ఈ స్వస్తి కను వేరుచేసి హంసపక్షహస్తములను వేగముతో కంపించునట్లు జేయుచు, వృశ్చికపాదమును పట్టినచో వృశ్చికరేచిత మను కరణము వచ్చును. దీనిని ఆకాశగమనము నభినయించుటకు ప్రయోగింప వలయును.

47. వృశ్చికమ్

బాహుశీర్షాంచితే హస్తాపాదః పృష్ఠాంచితస్తథా
దూర సన్నత పృష్ఠంచ వృశ్చికం తత్త్రక్రీరితమ్.

107

భుజశీరస్సున కరిహస్తములను వట్టచలయును. నమున్నతము లగు లతాహస్తములను ఒకప్రక్కనుంచి మరొకప్రక్కకు ఊపుచు, ప్రసారమున రెండవచేతిని చెవినద్దనుంచిన కరిహస్తము రాగలను. 9 అ. 139 క్లో. కుడికానిన వెనుకగా చలనద్దకు చాచిన వృశ్చికచరణము రాగలను. వృశ్చికచరణమును ప్రయోగించిన తర్వాత ఈ పాదమునకు దూరముగ నుండునట్లు వృశ్చికభాగమును మించగా వృశ్చికమును కరణము సిద్ధింపజేయును. అకాశమునమున, విరావశాదివిషయమున దీనిని ప్రయోగింపవలయును.

48. వృశ్చిక తత్త్వమ్

అస్మిన్ స్థానం చిత్త కం వివరితమ్
ఉద్భవతో విప్రవిణ్ణో చ పృష్ఠంచ కరణం తత్.

108

నిష్కర్ణోరుప్రత్యే, త్ర్యక్రముగా కాలెనకుంచి కుడిపాదము సంవతారాలంకరణముల వరకు ప్రసారింపగా అరీఘ్నానకము వచ్చును. 10 అ. 140 క్లో. నడుమునద్దనున్న హాసనముహస్తములను లేచితములుగా చేయవలయును. కుడిచేతి చూపు ప్రవేలితో ఉద్భవించిన కరణమున అధోముఖముగా విప్రక్రీణము వింపవలయును. నిశమచేతి చూపు ప్రవేలితో సూచనైకరణము, ఉద్భవ గమనమును గావించ వలయును కాగా చంద్రానమహాసమహస్తము ప్రతిభ్రమము కలదియై లేచిత మగును. రెండవది అధోముఖ మగును. ఉచ్ఛర్యముతోగూడిన పరిక్రమవిషయమున సేవ్యంసితకరణమును చూపవలయును.

49. పార్శ్వనికుటితమ్

హస్తాతు స్వస్తికౌ పార్శ్వే తథా సాగో నికుటితః
యత్ర తత్కరణం జ్ఞేయం బుధైః పార్శ్వనికుటితమ్.

109

రెండు పతాకహస్తముల మణికట్టలను జేర్చి ప్రక్క భాగమున నికుటితములుగ జేయవలెను. ఇట్లు జేయగా వరుసగ ఉద్భవముఖత్వము, అధోముఖత్వము లభించ గలవు. అప్పుడు పాదము కూడ నికుటితము గావలయును. పార్శ్వమున నున్న హస్తనికుటిత యోగముచే నీ కరణము పార్శ్వనికుటిత మని పిలువబడుచున్నది. ప్రకాశన సంచరణాభ్యాన ప్రధానమైన వాక్యార్థము నభినయించు నపు డీ కరణమును ప్రయోగించవలెను.

50. లలాటతిలకమ్

వృశ్చికం చరణం కృత్వా పాదస్యాంగుష్ఠకేనతు
లలాటే తిలకం కుర్యా లలాటతిలకంతు తత్.

110

వృశ్చిక కరణమున చెప్పుబడిన వృశ్చికచరణమును చూపి, పాదముయొక్క బొటన ప్రవేలితో లలాటమున తిలకమును బెట్టగా లలాటతిలక మను కరణము వచ్చును. కాని శిరస్సు వెనుకనుంచి వచ్చు కాలి బొటన ప్రవేలితో తిలకధారణ చేయబడుట కష్టమగుటచే, ఆ పాదమును

ఎడమ చేతితో పుచ్చుకొని, బాటనవ్రేలిని లలాటమునకు తాకునట్లు చేయవలయునని భావము. విద్యాధర గమనమును తెలుపునపు డిది ప్రయోగింప బడవలయును.

51. క్రాంతకమ్

పృష్ఠతః కుంచితం కృత్వా నృత్తిక్రాంతక్రమం తతః
ఆక్షిప్తైచ కరా కాశ్చా క్రాంతకే కరణే ద్విజాః.

111

కుంచితపాదమును పైకి ఎత్తి ముందుకు సాచి, మరల పైకి ఎత్తి భూమిపై వేయగా వచ్చు అతిక్రాంతాచారీ 10 అ. 29 శ్లో. విధిని గావించి క్రింద పదు పాదమును కుంచితముగా నుంచ వలెను. ఈ కుంచిత పాదమును వెనుకగా ఖికికొనవచ్చి క్రియాంతర పరిక్రమముతో సాచవలెను. హస్తములను చుంపజేయుచు వ్యాపరిత కరణమున కరణము నుంచి బయటకు వచ్చునట్లు చేయవలెను. అప్పుడు పరివర్తిత కరణముతో ఆక్షిప్తములుగా చేసి నక్షత్రమునదగ్గ భుజకాముఖము లుగా నుంచవలయును. ఇట్లు అంగపర్యాయ మొనర్చగా క్రాంతకమను కరణము రాగలదు. ఉద్ధతపరిక్రమమున దీనిని ప్రయోగించవలయును.

52. కుంచితమ్

ఆద్యః పాదో నతః కార్యః సవ్యహస్తస్య కుంచితః
ఉత్తానో వామపార్శ్వస్థస్త త్కుంచిత ముదాహృతమ్.

112

కుడిమోకాలిపై నిలచి, పాదమును అగ్రతల సంచలముగా చేయవలెను. కుంచింపబడిన కుడిచేతిని ఉత్తాన అలపల్లవరూపముగా ఎడమవ్రక్క నుంచవలెను. అప్పుడు కుంచితమను కరణము వచ్చును. అపరిమితము, అతొకము నగు ఆనందముతో నిండియున్న దేవత నభినయించుటలో సీ కరణము ప్రయోగించవలెను.

53. చక్రమండలమ్

ప్రలంబితాభ్యాం బాహుభ్యాం యద్ధాత్రేణా నతేనచ
అభ్యంత రాపవిధః స్యాత్త జ్ఞేయం చక్రమండలమ్.

113

చక్రమండలకరణమున అడ్డితా అను చారీ ప్రయోగింపబడవలెను. సమముగానున్న ఒక పాదమునకు ముందు, వెనుక గూడ అగ్రతలసంచరపాదమును ఘట్టించుచు, శిష్టముగా చేయుచు, అంగపర్యాయము గావింపగా అడ్డితాచారీ రాగలదు. 10 అ. 22 శ్లో.

బాహువులు వ్రేలాడుచు శరీరముదగ్గరకు తీసికొనిరాబడి అభ్యంతరాపవిధము లైనచో చక్రమండల కరణము వచ్చును. ఉద్ధతపరిక్రమ పరిష్కరణాది విషయమున సీ కరణమును ప్రయోగించ వలయును.

54. ఉరోమండలమ్

స్వస్తికాపస్తౌత్ర పాదా వపవిధక్రమాయదా
ఉరోమండలకో హస్త ఉరోమండలికంతు తత్.

114

అగ్రతలసంచరపాదముతో భూమిని ఘట్టించుచు, ఆ పాదమును రెండవకాలి నానువుతో స్వస్తికగా పట్టిన అభ్యంతరమండలము రాగలను. ఇట్లు అంగపర్యాయము చేయగా వచ్చు స్థితావస్తా చాదీని 10 అ. 14 శ్లో. ప్రయోగించవలెను. స్వస్తికలోనున్న పాదముల నీ చాక్రితో వేరుచేయవలెను. అపై బద్ధాచాదీని 10 అ. 20 శ్లో. ఆడవలెను. స్వస్తికాపసరణముతో పాద తలాగ్రములు మండలభ్రమణపూర్వకముగా ఆయా ప్రక్కలకు రాగా ఊరుబంధము కలిగి అపవిధ మగును. అప్పుడు ఉరోమండలహస్తములు ప్రయోగింపగా ఉరోమండల కరణము వచ్చుచున్నది. ఉద్వేషితముగా కుడిచేయి, అపవేషితముగా ఎడమచేయి, వక్షమువద్ద భ్రమించగా వచ్చునవి ఉరోమండలహస్తములు 9 అ. 174 శ్లో.

55. ఆక్షిప్తమ్

ఆక్షిప్తం హస్త పాదంచ త్రయతే యత్ర వేగతః

ఆక్షిప్తం నామ కరణం విశ్లేయం తద్ద్విత్వోత్తమాః.

115

కుంచితపాదమును ఎత్తి, ఆక్షిప్తముగా చేసి, అచితముగా ముందునకు ఉంచవలయును. తర్వాత అర్థమండలముగా ప్రక్కకు తీసికొనివచ్చి జంఘా స్వస్తికను పట్టి మండమను భూమిపై వేయగా వచ్చు ఆక్షిప్తాచాదీతో 10 అ. 36 శ్లో. ప్రక్కకు వంగవలెను. అప్పుడు చతురముగాని ఖటకాముఖముగాని వేగముగా నాక్షిప్తము చేయవలెను. ఇట్లు చేయగా వచ్చునది ఆక్షిప్తకరణము. దీనిని విదూషకగతి విషయమున ప్రయోగించవలెను గావున నీ కరణము స్త్రీలచే ప్రయోగింపబడరాదు.

56. తలవిలాసితమ్

ఉర్ధ్వంగులితలః పాదః పార్శ్వే నోర్ధ్వ ప్రసారితః

ప్రకుర్యా దంచిత తతా హస్తా తలవిలాసితే.

116

అరికాలు, వ్రేళ్ళు పైకి ఉన్నపాదమును ప్రక్కగా పైకి సాచవలెను. పాదమును పైకి సాచునపుడు అరచేతితో సంశ్లేష మొనర్పవలెను. పతాకహస్తములు పరస్పరము చక్కగా సంశ్లేషము లగుటచే పాదతలమునకు, హస్తతలమునకు దూరముగా సంశ్లేషణము జరుగవలెను. ఇట్లు అంగపర్యాయము చేయగా తలవిలాసితమను కరణము రాగలదు. నాట్యాచార్యు లీ కరణమును సూత్రధారాది విషయమున పాదోద్ధార మను పేరుతో ప్రయోగింతురు.

57. అర్గలమ్

వృత్తతః ప్రస్థతః పాదో ద్వౌ తాలా నర్థమేవచ

తవ్యైవ చానుగో హస్తః పురత స్త్వర్గలంతు తత్.

117

రెండుజంఘలకు మధ్యదూరము రెండున్నరతాళము లుండునట్లుగా చేసి పాదమును వెనుకకు సాచవలెను. ఇదేసమయమున అలపల్లవమగు కుడిచేతిని ప్రక్కగా ఎడమవైపుకు సాచి, లోపల నున్న నీటిని క్రిందకు పోయనట్లుగా అధోముఖము చేయవలెను. అర్గలవలె దేహమును నియంత్రించుటచే నీకరణమునకు అర్గలమను పేరు వచ్చినది. అంగదుడు మొదలగువాళి గతి పరిక్రమమున దీనిని ప్రయోగించ వలసియున్నది.

58. విక్షిప్తమ్

విక్షిప్తం హస్తపాదంచ పృష్ఠతః పార్శ్వతోఽపిహా

ఏకమార్గగతం యత్ర తద్విక్షిప్త ముదాహృతమ్.

118

హస్తపాదములను వెనుకకు ప్రక్కకు గూడ విక్షేపము చేయవలెను. అనగా విద్యుద్భ్రాంతి, దండపాదా జను చారీలను ప్రయోగించ వలెనని భావము. ప్రక్కనుండి వెనుకకు పాదమును త్రిప్పి కిరణసంక్లేషముద్వారా అన్నివైపుల (పైకి, క్రిందకు, ప్రక్కలకు) మండలము వలె తిరిగి ప్రసారిచగా విద్యుద్భ్రాంతాయను చారీ వచ్చును. 10 అ. 39 శ్లో.

నూపురపాదకలోని కుండితపాదమును రెండవకాలి మడమవెనుక నుంచి ముందుకు చాచి దేహతేత్రమునకు అభిముఖముగా నుండునట్లు జాన్యగ్రము నుండి త్వరగా చాచగా, ఊరు, జాను, జంఘలు స్తబ్ధములై నందాకారమున నుండ గలవు. అప్పుడది దండపాదాచారీ యగును. 10 అ. 43 శ్లో. ఉద్ధతగతి పరిక్రమ సూచనాది విషయమున నీకరణమును ప్రయోగించ వలెను.

59. ఆవర్తమ్

ప్రసార్య కుండితం పాదం పున రావర్తయే ద్ద్యోతమ్

ప్రయోగవశేనా హస్తా తదావర్త ముదాహృతమ్.

119

కుడిపాదము ముందునకు ఒక అడుగు ప్రసారించి, వెనుకకు తీసికొని ఎడమ పాదముతో గంతు వేసి అవసరము చూపవలెను. ఇట్లు భయమును తెల్పు అవసరముక్రియ గల చావగతి యను చారీని 10 అ. 18 శ్లో. ప్రయోగించవలెను. కుండిత పాదమును ప్రసారించి, వేగముతో వెనుకకు తీసికొని రావలెను. ఉద్వేగితాపవేగిత రూపము లగు దోలాహస్తములను ఈ ఆవర్త కరణమున చూపవలెను. నాయకోపసర్పణమున, పాశబంధాద్యవసరమున, ఈ కరణము ప్రయోగింపబడవలయును.

60. దోలాపాదమ్

కుండితం పాదముత్క్షిప్య పార్శ్వాత్ పార్శ్వంతు దోలయేత్

ప్రయోగవశేనా హస్తా దోలాపాదం తదుచ్యతే.

120

మొదట ఊర్ధ్వజాను చారీని, తర్వాత దోలాపాదా చారీని అభినయించవలెను. కుండిత మగు కుడిపాదమును పైకిపై త్రి మోకాలు స్తనములతోను, పాదము జానువుతోను సమముగా నుండునట్లుంచి, రెండవపాదమును స్తబ్ధముగా నుంచి, అంగవర్తాయము చేయగా ఊర్ధ్వజాను చారీ రాగలదు 10 అ. 32 శ్లో. కుండిత పాదమును ఎత్తి ఒకప్రక్క నుంచి మరొకొ ప్రక్కకు ఊగునట్లు చేసి, అందితముగా క్రిందకు వేసిన దోలాపాదా చారీ వచ్చును 10 అ. 35 శ్లో. ఈచాకీలతో దోలాహస్తములను వట్టినచో దోలపాద మను కరణము సిద్ధమగును.

61. నిపుత్రమ్

అక్షిప్తం హస్తపాదంచ త్రికంచైవ వివర్తయేత్

గేహితోన తదా హస్తా నివృతే కరణే ద్విజా.

121

దేశాత్మతము నుండి ఎడమపాదమును దూరముచేసి మరల దగ్గరకు తేవలెను. ఇట్లు చేతిని కూడ వ్యానర్థిత పంచర్థితముగా చేయవలయును. ఎడమచేతిని ఎడమకాలిని ఆక్షిప్తములుగా చేసి భ్రమరికాచారీతో కాలిని త్రిష్టవలెను. అప్పుడు హంసపక్షములు రేచితములగును. ఈ విధముగా త్రికవివర్తన యోగ ముండుటచే నీ కరణము నివృత్త మగుచున్నది. ఉద్ధతగతి పరిక్రమమున దీనిని ప్రయోగించవలయును.

౪2. వినివృత్తమ్

సూచీవిధ్యం విధాయాధ త్రికంతు వివర్తయేత్
కకాచ రేచితౌ కాశ్యా వినివృత్తే ద్విశోత్తమాః.

122

కుంచితపాదమును ఎత్తి జానుపర్యంతము జలభూ భాగమును ప్రసారించి, పాదముయొక్క ముందుభాగము మొదట క్రింద పడునట్లుగా నుంచిన సూచీయను చారీ రాగలదు 10 అ. 33 శ్లో. ఈ చారీ విధానముతో ఎడమ నడక స్వస్థికిను పట్టి రెండవపాదము నుంచవలెను. అప్పుడు త్రికోణాకారముగా కుడిపాదమును పట్టి ఒకే ఒక ప్రక్క వివర్తనపజేసి, ప్రత్యావర్తనక్రమముతో నివృత్తిని చూపవలయును. అన్యోన్య జంభాసంవేధముతో స్వస్థికినుపట్టి ఊరువలనము చేయగా వచ్చు బద్ధాచారీ 10 అ. 20 శ్లో. నై సను ప్రయోగించవచ్చును. ఈ కరణ ప్రయోగావసరమున హంసపక్ష హస్తములను ద్రుతభ్రమము కలవిగా నొనర్పవలెను. ఈకరణమును గూడ ఉద్ధతగతి పరిక్రమముననే ప్రయోగింపవలయును.

౪3. పార్శ్వక్రాంతమ్

పార్శ్వక్రాంత క్రమం కృత్వా పురస్తా దధ పాతయేత్
ప్రయోగవశేనా హస్తా పార్శ్వక్రాంతం తదుచ్యతే.

123

పార్శ్వక్రాంతాచారీతో 10 అ. 31 శ్లో. పాదమును ముందుకు వేయవలెను. చేతులను కూడ పాదముతోబాటు ముందుకు ప్రసారించిన పార్శ్వక్రాంత కరణమగును. రాద్రప్రధానమైన పరిక్రమమున నీ కరణమును ప్రయోగించవలయును.

౪4. నిశుంభితమ్

పృష్ఠతః కుంచితః పాదో వక్ష్యత్యైవ సమున్నతమ్
తిలకేచ కరః స్థాప్య స్తన్నిశుంభిత ముచ్యతే.

124

మెనుకకు కుడిపాదమును కుంచిచి, వక్షమును నిర్భగ్నముగా, స్తబ్ధముగా. నిమ్నపృష్ఠముగా నుంచవలెను. ఖటకాముఖ హస్తముయొక్క నడిమివేలితో లలాటమున తిలకమును పెట్టుచున్నట్లు చూపవలెను. ఎడమపాదముతో భూమిని ఘట్టించవలెను. ఈ నిశుంభితకరణము మహేశ్వరాభినయ విషయక మైనది.

౪5. విద్యుద్భ్రాంతమ్

పృష్ఠతో వలితం పాదం శిరో ఘృష్టం ప్రసారయేత్
సర్వతో మండలావిధ్యం విద్యుద్భ్రాంతం తదుచ్యతే.

125

ప్రక్కనుండి వెనుకకు వర్తులము వలె పాదమును త్రిష్టాచు, కిరణసంక్షేపము చేయుచు, తద్వారా అన్నివైపుల మండలమువలె తిరిగి పాదమును కుంచించ వలెను. మొరపువలె పాదము భ్రమించుటచే కలుగు విద్యుద్భ్రాంత కరణమును ఉద్ధతిగతి పరిక్రమాది విషయమున ప్రయోగించ వలయును.

66. అతిక్రాంతమ్

అతిక్రాంత క్రమం కృత్వా పుస్తాత్ సంప్రసారయేత్
ప్రయోగవశేనా హస్తా వతిక్రాంతే ప్రకీర్తితౌ.

126

ఎడమకాలి మడమవద్ద కుడిపాదమును కుంచించి, ఎత్తి, నాలుగుతాలముల దూరము నాచి, పూర్వకాయము, క్రిందకు పడునట్లు చేయగా వచ్చు అతిక్రాంతా చాక్రిని 10 అ. 29 శ్లో. ప్రయోగించి, ఎడమపాదమును ముందుకు ప్రసరించవలెను. ప్రయోగము ననుసరించి హస్తము లను పట్టవలెను. ఈ అతిక్రాంత కరణము గతిపరిక్రమాది విషయమున ప్రయోగింప బడవలెను.

67. వివర్తితమ్

ఆక్షిప్తం హస్త పాదంచ త్రికంచైవ వివర్తితమ్
ద్వితీయా రేచితౌ హస్తా వివర్తితక మేవ తత్.

127

కుడిపాదమును, కుడిచేతిని ఆక్షిప్తముచేసి, భ్రమరికాచారీతో త్రికోణాకారమైన కాలిని త్రిప్పవలెను. ఎడమచేతిని హంసపక్షముగా నుంచి వేగముతో కంపింపజేయగా వివర్తితక మను కరణము వచ్చును.

68. గజక్రీడితమ్

కర్ణేఽచిత్తః కరో వామో లతాహస్తశ్చ దక్షిణః
దోలాపాద స్తథాచైవ గజక్రీడితకం భవేత్.

128

సమున్నతమైన లతాహస్తమగు కుడిచేతిని ఒక ప్రక్కనుండి మరియొక ప్రక్కకు ఊపుచు త్రిపతాకగా నెడమచేతిని చెవివద్ద నుంచగా కరిహస్తము లభించును. 9 అ. 169 శ్లో. ఈ త్రిపతాక హస్తమును అంచిత క్రియావిష్టముగా చేసి దోలాపాదాచారీని ప్రయోగించగా గజ క్రీడితక మను కరణము వచ్చును. అంచిత క్రియావిష్ట మనగా అంగపర్యాయము కావలెనని అర్థము. గజక్రీడావిషయమున నీ కరణమును ప్రయోగించవలెను.

69. తలసంస్ఫృటితమ్

ద్రుత ముత్తి ప్య చరణం పురస్తా దథ పాతయేత్
తలసంస్ఫృటితౌ హస్తా తలసంస్ఫృటితే మతౌ.

129

అతిక్రాంతాచారీతో గాని, దండపాదాచారీతో గాని, పాదమును వేగముతో ఎత్తి, ఆక్షిప్తము చేసి, ముందుకు వేయవలెను. అదేసమయమున వతాక హస్తములను పట్టి రెంటిని కలుపగా తలసంస్ఫృటిత కరణము వచ్చును.

70. గరుడపుతకమ్

పృష్ఠప్రసారితో పాదాలతా రేచితకా కకా

సమున్నత మురత్తైవ గరుడపుతకం భవేత్.

130

వృశ్చికచరణము వలె కుడిపాదమును వెనుకకు ప్రసారించి, కుడిచేతిని లతాహస్తముగ నుంచి, హంసపక్షమగు ఎడమచేతిని వేగముతో కంపింపజేయవలెను. ఇట్లే ఎడమపాదమును వృశ్చికచరణమువలె సాచి, ఎడమచేతిని లతాహస్తముగ నుంచి, హంసపక్షమగు కుడిచేతిని వేగముతో కంపింపజేయవలెను. ఇట్లు చేయునపుడు వక్షము బాగా ఉన్నతముగా నున్నట్లు కన్పించగా గరుడపుతక మను కరణము రాగలదు. గరుత్మాంతుని ఎగురుటను అభినయించుచో దీనిని ప్రయోగించవలెను.

71. గండసూచీ

సూచీపాదోన్నతం పార్శ్వ మేకో వక్షః స్థితః కరః

ద్వితీయ శ్చాంచితో గండే గండసూచీ తదుచ్యతే.

131

బొటనవేలి చివరిభాగమును ముందుకు చూపుచు, కుడిమడనను పైకిఎత్తి, ఎడమ పాదమును స్వాభావికముగా నుంచిన సూచీపాదము రాగలదు. 9 అ. 241 శ్లో. సూచీపాదమును పట్టుటచే కుడిప్రక్క ఎత్తుగానుండగా కుడిచేతిని రొమ్మువద్ద ఖటకాముఖముగానుంచి, ఎడమ అలవల్లనహస్తమును గండస్థలమువద్ద అంచితముగావింప వలెను.

సూచీపాదమే గండస్థలము వద్దకు పోవలెనని కొందరు దురభిప్రాయముబడినారు. సూచీ ముఖ మగు శృతహస్తమును గండస్థలమువద్ద అంచితముగా చేయవలెనని మరికొందరు పొరబడి నారు. గండసంశ్రయములగు ప్రధాన భూషణముల నభినయించుటయందే ఈ కరణమును ప్రయోగించవలయును.

72. పరివృత్తమ్

ఊర్ధ్వపవేష్టితో హస్తా సూచీపాదో వివర్తితః

పరివృత్త త్రికంచైవ పరివృత్తం తదుచ్యతే.

132

వక్షమునుండి వ్యావర్తిత కరణముతో లలాటమునకు పతాకలను తీసికొనిపోయి, ప్రక్కకు తెచ్చి, మండలమువలె త్రిప్పుచు ప్రసారించగా వచ్చు ఊర్ధ్వమండల హస్తములను 9 అ. 173 శ్లో. ప్రయోగించుచు, కుడికాలితో సూచీపాదమును పట్టవలెను. అప్పుడు బద్ధాచారీని 10 అ. 20 శ్లో. ప్రయోగించగా అన్యోన్య జంఘాసంవేధతో స్వస్థిక, ఊరువలనము రాగలవు. ఇది విచిత్రరూపమున ఎడమకాలితో రాగలదు. అప్పుడు భమరికాచారీతో త్రికపరివర్తనము చేయగా పరివృత్త మను కరణము సిద్ధించగలదు.

73. పార్శ్వజాను

ఏకః సమస్థితః పాద ఊరువృష్టే స్థితోఽపగః

ముష్టిహస్తశ్చ వక్షఃస్థః పార్శ్వజాను తదుచ్యతే.

133

ఒక పాదమును సమముగా నుంచవలెను. రెండవకాలి ఊరు వృష్టము ముందుకు వచ్చు నట్లు ప్రక్కకు త్రిప్పవలెను. అప్పుడు ఒకచేతిని హృదయమువద్ద ముట్టిహస్తముగను, రెండవచేతిని నడుమువద్ద అర్ధచంద్ర హస్తముగను ఉంచగా పార్శ్వజాను కరణము రాగలదు.

74. గృధ్రావలీనకమ్

వృష్టప్రసారితః పాదః కించి దంచిత జానుకమ్

యత్ర ప్రసారితౌ బాహూ తత్ స్వాద్ గృధ్రావలీనకమ్.

134

ప్రక్కనుండి మెనుకకు కాలిని సాచి, బొటనవ్రేలిపై నిలచి, జానువును కొద్దిగా అంచితము చేయవలెను. రెండుప్రక్కల లతాహస్తములను ప్రసరించగా గృధ్రావలీనక మను కరణము వచ్చును. గద్దను నిరూపించునపుడు దీనిని ప్రయోగించవలయును.

75. సన్నతమ్

ఉల్లుత్త్య చరణౌ కార్యా వగ్రతః స్వస్థిశ్చిత్తే

సన్నతౌచ తథా హస్తా సన్నతం తదుదాహృతమ్.

135

అతిక్రాంతచారిలో చెప్పబడిన కుంచితపాదమును ఎత్తి, ఎగిరి క్రింద పడవేయవలెను. అప్పుడు అంచితపాదము జంఘాప్రదేశమున ఉంచిన విదూషక గమనమును తెలుపు హరిణపుత్రాచారి రాగలదు 10 అ. 42 శ్లో. ఈ చారిలో ముందునకు ఎగురుచు, పాదములను స్వస్థిగా పట్టి చేతులను దోలాహస్తములుగా నుంచ సన్నతమను కరణము రాగలదు. అథమ పాత్రలు సమీపించుటను తెలుపుట కీ కరణమును ప్రయోగింపవలెను.

76. సూచీ

కుంచితం పాదముత్థి వ్య కుర్యా దగ్రస్థితం భువి

ప్రయోగవశేన హస్తా త త్సూచీ పరికీర్తితమ్.

136

కుంచితమైన పాదమును ఎత్తి, జానువర్యంతము జంఘభాగమును ప్రసారించి, పాదము ముందుభాగము క్రిందబడునట్లుగా వేయవలెను. ప్రయోగము ననుసరించి హస్తములను పట్టగా సూచీ యను కరణము రాగలదు.

77. అర్థసూచీ

అలపద్యః శిరోహస్తః సూచీపాదశ్చ దక్షిణః

యత్ర తత్కరణం జ్ఞేయ మర్థసూచీతి నామతః.

137

శిరఃశ్చేత్రమున కుడిచేతిని అలపద్యముగా నుంచి, కుడికాలితో సూచీ కరణమున చెప్పబడిన సూచీపాదమును ప్రయోగించగా అర్థసూచీకరణము వచ్చును.

78. సూచీ విధమ్

పాదసూచ్యా యదా పాదో ద్వితీయస్తు ప్రవిభ్యతే

కటి పక్షస్థితౌ హస్తా సూచీవిధం తదుచ్యతే.

138

కుడిపాదపు మడమవద్ద ఎడమపాదమునుంచి, కుడిపాదమును సూచీపాదముగాజేసి, తర్వాత ఎడమపాదమును గూడ నిట్లే చేయవలెను. అప్పుడు పక్షవంచితక హస్తమునుగాని, అర్థచంద్రహస్తమునుగాని సదుమువద్ద పట్టి, పక్షమువద్ద ఖటకాముఖ హస్తమును చూపవలెను. రెండు పాదముల అగ్రతలములే భూమివి అని యుండవలెను. ఈ సూచీవిధ్ధ కరణమును చింతా విషయమున ప్రయోగించవలెను.

79. అపక్రాంతమ్

కృత్వోరువలిశం పాద మప్రకాంతక్రమం నయేత్
ప్రయోగవశగా హస్తా వప్రకాంతం తదుచ్యతే.

139

బద్ధాచారీలో 10 అ. 20 శ్లో. చెప్పబడిన ఊరు వలనము గావించి తర్వాత కుంచిత పాదమును పైకిఎత్తి ప్రక్కన వేయగా వచ్చు అప్రకాంతాచారీ 10 అ. 30 శ్లో. నిట ప్రయోగించవలెను. తదుపరి అన్యోన్య జంఘాసంయోగముతో స్వస్థికను పట్టి ఊరువలిత బద్ధాచారీని ప్రయోగించవలెను. ప్రయోగము ననుసరించి ఖటకాముఖ హస్తములను చూపగా అప్రకాంత మను కరణము రాగలదు.

80. మయూరలలితమ్

వృశ్చికం చరణం కృత్వా రేచితౌ చ తథా కరా
తథా త్రికం వివృత్తంచ మయూరలలితం భవేత్.

140

వృశ్చిక పాదమును పట్టి, హంసపక్ష హస్తములను వేగముతో కంపింప జేయవలెను. పాదముయొక్క చివర తొడవద్ద కుంచింది భ్రమరికాచారీని 10 అ. 44 శ్లో. ప్రయోగించగా నెమలి స్మృతము ననుకరించు మయూరలలిత కరణము రాగలదు.

81. సర్పితమ్

అంచితౌఽపసృతౌ పాదౌ శిరశ్చ పరివాహితమ్
రేచితౌ చ తథా హస్తౌ తత్సర్పిత ముదాహృతమ్

141

మడమను భూమిపైనుంచి, పాదము ముందుభాగమును పైకి ఊడునట్లువేసి, వ్రేళ్ళను సాచినచో పాదము అంచితమగును 9 అ. 237 శ్లో. ఇట్టి అంచితమగు కుడిపాదమును రెండవ పాదమువద్దకు తీసికొని నెళ్ళుచు, కుడివైపునకు తలను వంచి, హంసపక్షమగు కుడిచేతిని వేగముతో కంపింపజేయవలెను. ఇట్లు ఎడమవైపున కూడ చేయగా, క్రమముగా రెండుప్రక్కలకు శిరస్సు వంచబడి, పరివాహిత శిరమగును. ఇట్లు సిద్ధించు సర్పితకరణమును మదోపసర్పణమున ప్రయోగించవలయును.

82. దండపాదమ్

నూపురం చరణం కృత్వా దండపాదం ప్రసారయేత్
ఊప్రవిధ్ధకరం పైవ దండపాదం తదుచ్యతే.

142

కుడిపాదమును అంచితముగా జేసి, మడమను పిరుగుకు తానునట్లుగా తీసికొనిపోయి, కుడి పాదమును అంచిత జంఘాభాగము క్రింద బడునట్లు వేసినచో నూపురపాదికాచారీ రాగలదు.

10 అ. 34 శ్లో. ఈ నూపురచరణమును గావించి దండపాదాచారీని ప్రయోగించవలయును. నూపురపాదకలోని కుంచితపాదమును దండవకాలి మడమనద్దకు తీసికొనిపోయి, స్వదేహాక్షేత్రమున కభిముఖమగునట్లు ముందుకు ప్రసరించగా దండపాదాచారీ రాగలడు. 10 అ. 43 శ్లో. ఊరు, జాను, జంఘలు స్తబ్ధములై, దుండకారమున నుండగలవు. పాదమును దండమువలె ప్రసరించు నపుడు, హస్తమునుగూడ చాచవలెను. ఇట్లు ఉద్భవించు దండపాదకరణమును ఆటోపముతో గూడిన పరిక్రమాది విషయమున ప్రయోగించవలెను.

83. హరిణపుత్రమ్

ఆత్మక్రాంతక్రమం కృత్వా సముత్ప్లుత్య నిపాతయేత్

జంఘాంచితా పరిక్షిప్తా తద్విద్యా ధరిణిపుత్రమ్.

143

అత్మక్రాంతచారీలోని కుంచితపాదమును ఎత్తి ఎగిరి పాదమును వేయవలెను. తర్వాత జంఘాంచితముగు ఎడమపాదమును వెనుకకు వేయగా లేడి ఎగురుచున్నట్లు కన్పించగలదు. ఇట్లు హరిణపుత్రమను చారీతో 10 అ. 42 శ్లో. కూడిన హరిణపుత్రకరణమును విదూషకాది గమనమున ప్రయోగించవలెను.

84. ప్రేంభోలితమ్

దోలాపాదక్రమం కృత్వా సముత్ప్లుత్య నిపాతయేత్

పరివృత్తక్రికం చైవ తత్ ప్రేంభోలిత ముచ్యతే.

144

కుంచితమైన కుడిపాదమును ఎత్తి ఒకప్రక్కనుండి మరియొక ప్రక్కకు ఊపుచు, అంచితా కృతితో మడమను ముందుకు వేసిన దోలాపాదాచారీ రాగలడు 10 అ. 35 శ్లో. ఈ దోలాపాదాచారీని ప్రయోగించి, ఎడమపాదముతో ఎగిరి పాదమును వేయవలెను. భ్రమరికాచారీని ప్రయోగించి త్రికోణాకారమైన ఊరువును పరివర్తము గావింప ప్రేంభోలిత కరణము వచ్చును.

85. నితంబమ్

భుజా పూర్వ వినిష్కాంతౌ హస్తా చా భిముఖాంగులి

బద్ధాచారీ తథాచైవ నితంబే కరణే భవేత్.

145

ఊర్ధ్వంగుళములుగా పతాక హస్తములను వ్యావర్తిత కరణమున శిరోదేశమునకు తీసికొనిపోయి, పరివర్తిత కరణముతో ఊర్ధ్వక్షేత్రమున బాహువులను బయటకు పంపవలెను. అప్పుడు భుజములనద్దకు పతాకహస్తములను చెచ్చి, ఒకదాని కొకటి ఎదురుగా నుండునట్లు చేయవలెను. తర్వాత సి హస్తముల వ్రేళ్ళను దేహమున కభిముఖముగా నుండునట్లు రేచితము చేసి నితంబహస్తములను జూపవలెను. సుంధక్షేత్రమునుండి ఉత్తానాధోముఖత్వముగా పతాకలను బయటకు పంపుచు నితంబమునకు తెచ్చినచో నితంబహస్తములు రాగలవు 9 అ. 166 శ్లో.

86. స్థలితమ్

దోలాపాదక్రమం కృత్వా హస్తా తదనుగా వుభౌ

రేచితౌ ఘూర్ణితౌ వాపి స్థలితం కరణం భవేత్.

146

దోలాపాదాచారీని ప్రయోగించుచు హంసపక్ష హస్తములతో గూడిన బాహువుల గమనాగమనములను తెలుపుచు, అంగపర్యాయము గావింప స్థలితమును కరణము రాగలదు.

87. క రి హ స్త మ్

నామో వక్షఃస్థితో హస్తః ప్రోద్వేషిత తలోఽవరః
అంచిత శ్చరణశ్చైవ ప్రయోజ్యః కరిహస్తకే.

147

సమున్నతమైన లతాహస్తము నొకప్రక్కనుండి మరొకప్రక్కకు ఊపుచు, త్రివతాకయగు రెండవచేతిని చెవివద్ద నుంచగా కరిహస్తము వచ్చును. ఈ త్రివతాక హస్తమును ఎడమచేతి లోపలిభాగమున త్రిప్పుచు, కుడిపాదము నంచితముగా ప్రయోగించి నిష్క్రమింపజేయవలెను. అప్పుడు కరిహస్తమును కరణము సిద్ధించును.

88. ప్ర స ర్పి త క మ్

ఏకస్తు రేచితోహస్తో లతాఖ్యస్తు తథాపరః
ప్రసర్పితతతా పాదౌ ప్రసర్పితక మేవతత్.

148

హంసపక్షమగు కుడిచేతిని వేగముతో కంపింపజేయుచు, ఎడమచేతిని లతాహస్తముగా నుంచవలెను. కుడిపాదముతో చెన్నుడిగా భూమిని ఘట్టించుచు అడుగులు వేయవలెను. అప్పుడు వచ్చు ప్రసర్పితక మను కరణమును భేదరసంచార విషయమున ప్రయోగించవలెను.

89. సి ం హ వి క్రీ డి త మ్

అలాతంచ పురః కృత్వా ద్వితీయంచ ద్రుతక్రమమ్
హస్తౌ పాదానుగౌ చాపి సింహవిక్రీడితే స్మృతౌ.

149

మొదట పాదమును వెనుకకు ప్రసరించి, తర్వాత వలనముతో లోనికితెచ్చి, రెండవకాలి తొడ కెదురుగా నుంచునట్లు తీసికొనిరావలెను. ఆ పాదమును ప్రక్కగా మడమతో కలుపగా వచ్చు అలాతాచారీని 10 అ. 40 శ్లో. ప్రయోగించవలెను. ఇట్లే రెండవపాదముతో గూడ వేగముగా అలాతాచారీని చూపుచు పాదమును ముందుకు వేయవలెను. ప్రయోగక్రమము నను సరించి చేతిని కూడ ముందుకు వేయగా సింహకరణాతమువలె ఆకృతి విన్యాసము రాగలదు. రౌద్రగతి విషయమున నీ కరణమును ప్రయోగించవలయును.

90. సి ం హ క ర్షి త మ్

పృష్ఠ ప్రసారితః పాద స్తథా హస్తౌ నికుంచితౌ
పున స్తథైవ కర్తవ్యౌ సింహకర్షితకే ద్విజాః.

150

వృశ్చికపాదమును వెనుకకు సాది, నికుంచితములగు పద్మకోశ, ఊర్జనాభహస్తములతో స్వస్తికను పట్టవలెను. చేతులను వేరుజేసి, రెండవపాదముతో వృశ్చికచరణము నాడి మరల ఆ హస్తములతోనే స్వస్తికను చూపవలెను. ఇట్లు చేయగా వచ్చు సింహకర్షిత కరణమును సింహాద్యభినయ విషయమున ప్రయోగించవలెను.

91. ఉద్వృత్తమ్

ఆక్షిప్త హస్త మాక్షిప్త దేహ మాక్షిప్త పాదకమ్

ఉద్వృత్త గాత్ర మిత్యేత దుద్వృత్తం కరణం స్మృతమ్.

151

హస్త పాదములను చాచి వెరుకకు తీసికొని రావలెను. ఇటు హస్తపాదముల నాక్షిప్తములుగా జేయుచు నమస్త దేహమునుగూడ ఉద్వృత్తాచారీతో ఆక్షిప్తము చేయవలెను. అన్నిద చారీలోని కుంచిత పాదపు మడమను రెండవకాలి తొడవద్దకు తీసికొని, అదేపాదముతో గంతు వేసి పరివర్తము చేయవలెను. ఇట్లు రెండవపాదముతోగూడ చేయగా ఉద్వృత్తాచారీరాగలగు 10 అ. 39 శ్లో ఈ చారీతో నూడిన దగుటచే నీ కరణము ఉద్వృత్తమని చెప్పబడినది.

92. ఉపస్మృతకమ్

ఆక్షిప్త శ్చరణ ట్రైకో హస్తస్యైవ సశానుగః

అనతంచ తథా గాత్రం తథో పస్మృతకం భవేత్.

152

ఆక్షిప్తాచారీని ప్రయోగించి ఎడమ ప్రక్కగా వ్యావర్తింపజేసి, కరపరివర్తనముతో శరీర మును వంచి కుడిచేతిని అరాలముగా చేయవలెను. అప్పుడు వచ్చు ఉపస్మృతక మను కరణమును వినయముతో సమీపించు సందర్భమున ప్రయోగింపబడవలెను.

93. తల సంఘట్టితమ్

దోలాపాదక్రమం కృత్వా తలసంఘట్టితౌ కశా

రేచయేచ్చ కరం నామం తలసంఘట్టితే సదా.

153

దోలాపాదాచారీని ప్రయోగించుచు, సతాకహస్తముల నొకదానితో నొకటి ఘట్టించుచు, వైష్ణవస్థానకముననుండి కుడిచేతిని నడుమువద్ద నుంచి, ఎడమచేతిని హంసపక్షముగాచేసి వేగముతో కంపింపజేయగా తల సంఘట్టిత కరణము రాగలదు. అనుకంపా ప్రధానమైన వాక్యార్థము నభినయించుటలో నీ కరణమును ప్రయోగించవలెను.

94. జనితమ్

ఏకో వక్షస్థితో హస్తో ద్వితీయశ్చ ప్రలంబితః

తలగ్ర సంసితః పాదో జనితే కరణే భవేత్.

154

వక్షసువద్ద కుడిచేతిని ముప్పిహస్తముగానుంచి, ఎడమచేతిని లతాహస్తముగా చూపవలెను. పార్శ్వమున పాదముయొక్క ముందుభాగముపై నిలచియుండ జనిత మను కరణము వచ్చును. అభినయప్రారంభకాలముననే తత్పన్ని వేశ జననయోగ్యమైన ఈ కరణమును జనితాచారీతో చూపవలెను 10 అ. 24 శ్లో. జనితాచారీ లక్షణము కూడనిదియే. నమస్త గీతము లీ చారీతో జన్మించున వగుటచే నిది జనితా యనబడినది.

95. అవహితకమ్

జనితం కరణం కృత్వా హస్తా చాభిముఖాంగులీ

శస్తై ర్నివృత్తౌ చైవ జ్ఞేయం త దవహితకమ్.

155

జనితాచారీలోని పాదమును ప్రయోగించి లలాటవక్షః తేత్రములయందు అరాల, అల పల్లవ హస్తములను పట్టి నెమ్మదిగా ఉద్వేషిత కరణమున చేతులను క్రిందకు పైకి తెచ్చుచు, ప్రక్కలయం దుంచవలెను. మరల అపవేష్టిత కరణమున పరివర్తములుగాజేసి అరాల, అల పల్లవ హస్తములను ఒకదానికొకటి ఎదురుగానుండునట్లు వక్షమువద్ద నుంచవలెను. ఏవంధిమైన అవహితక కరణమును గోపనప్రధానమైన నాకార్యమున ప్రయోగించవలెను.

అంచితములైన శుకతుండ హస్తములను ఎక్కిమువద్ద ఒకదానికొకటి ఎదురుగానుండునట్లు పట్టి, అథోముఖములుగాచేసి నెమ్మదిగా క్రిందకు పంపగా అవహితహస్తములు రాగలవు 9 అ. 133 శ్లో. ఈ హస్తము లిచట నభివ్రేతములని కొందరి అభిప్రాయము. ఇట్టి వ్యాఖ్యాతల ననుసరించినచో ఏ కరణమును చింతా దౌర్బల్య విషయమున నభినయించవలసి యుండును.

96. ని వే శ మ్

కరా వక్షఃస్థితౌ కార్యా పురో నిర్భుగ్న మేవచ
మండలస్థానకం చైవ నివేశం కరణం తు తత్.

156

వీపు లోనికివచ్చి, రొమ్ముభాగము ఎత్తుగా నుండగా, భుజములు జారకుండునట్లు స్తబ్ధ మగు ఉరమును నిర్భుగ్నమందురు. చేతులను వక్షమువద్దనుంచి, ఉరఃప్రదేశమును నిర్భుగ్నముగా చూపి, మండలస్థానకమున నున్నచో నివేశకరణము రాగలదు. ఇంద్రమండల స్థానకమున పాద ముల మధ్య దూరము నాల్గు తాళములు వచ్చును 10 అ. 61 శ్లో. ఈ కరణముతో గజవాహ నాది విషయము నభినయించవలెను.

97. ఏ ల కా క్రీ డి త మ్

తలసంచర పాదాభ్యా ముత్పత్త్య పతనం భవేత్
సంసతం వలితం గాత్ర మేలకాక్రీడితం తు తత్.

157

పాదముల అగ్రతలములపై నిలచి, ఎగిరి పాదములను వేయుచు శరీరమును వంచి పాద మును త్రిప్పవలెను. ఈ ప్రక్రియలో ఏలకాక్రీడితచారీని ప్రయోగించవలెను. అగ్రతల సంచర పాదములతో ఎగురునపుడు మడమ పిరుదకు త్రాకవలెను. ఇట్లు అంగపర్యాయముతో పతనోత్పత్తులు జరుగగా ఏలకాక్రీడితచారీ రాగలదు 10 అ. 19 శ్లో. ఈ ఏలకాక్రీడిత కరణమును అధమ పాత్రలగతిని నిరూపించునపు డుపయోగించవలెను.

98. ఊ రూ ద్వృ త మ్

కర మావృత్తకరణ మూరుపుష్టేఽంచితం న్యసేత్
జంఘాంచితౌ తథోద్వృత్తౌ హ్యూరూద్వృత్తంతు తద్భవేత్.

158

అగ్రతలసంచర పాదముయొక్క మడమను రెండవ పాదముయొక్క వెనుక అనభిముఖ ముగా నుంచవలెను. జానువు వంగుటచే జంఘభాగము కుంచితమై రెండవకాలి జంఘభాగమున కెదురుగా నుండునట్లు తిరుగవలెను. ఊరువుల కీ రీతిగా వచ్చు ఊర్ధ్వవివర్తనము లజ్జ, ఈర్ష్యాది విషయమును చూపును. ఈ విధముగా సిద్ధించు ఊరూద్వృత్తాచారీని 10 అ. 21 శ్లో. ప్రయో గింపవచ్చు, వ్యావర్తకకరణమున అరాలమగు కుడిచేతిని ఊరుదేశమున, ఖటకాముఖమగు ఎడమ

చేతిని పృష్ఠమున ఉంచవలెను. ఇట్లుత్పన్నమగు ఊహాద్వైతకరణమును ప్రణయకోపమును, ఈర్ష్యను, ప్రార్థనాది విషయమును అభినయించునపుడు ప్రయోగించవలెను.

99. మ ద స్థ లి త క మ్

కరా ప్రలంబితో కాశ్చ శిరశ్చ పరివాహితమ్
పాదాచ వలితా విధౌ మదస్థలితకే ద్విజాః.

159

దోలాహస్తములను చూపుచు, శిరస్సును కుడి, ఎడమ ప్రక్కలకు వంచుచు పాదములను వలితములుగాను, ఆవిధములుగాను జేసి, కుంచిచి స్వస్థి కనుపట్టి వేరు జేయవలెను. ఇట్లు అంగ పర్యాయము గావింపగా మద్యమదవిషయమును తెలుపు మదస్థలితకమను కరణము రాగలదు.

100. విష్ణు క్రాంతమ్

పురః ప్రసారితః పాదః కుంచితో గమనోన్ముఖః
కరాచ రేచితో యత్ర విష్ణుక్రాంతం తదుచ్యతే.

160

కుడిపాదమును ముందుకు సాచి, కుంచిచి, గమనోన్ముఖతను సూచించి హంసపక్షములను వేగముతో కంపింపజేయగా త్రివిక్రముని పాదవిన్యాసమును తెలుపు విష్ణుక్రాంతకరణమురాగలదు. త్రివిక్రముని గమనమును తెలుపుట కీ కరణము నుపయోగించవలెను.

101. సంభ్రాంతమ్

కర మావ ర్తితం కృత్వా హ్యూరుప్యష్టే నికుంచయేత్
ఊరుజ్జైవ తథావిధః సంభ్రాంతం కరణంతు తత్.

161

స్వస్థి కలోనున్న పాదములలో ముందున్న పాదమును కుంచిచి ప్రసారించవలెను. తర్వాత ఆవిధమైన ఈపాదమును ప్రక్కగా రెండవకాలి మడమనద్ద ముందు మడమ పడునట్లు వేయగా వచ్చు ఆవిధాచారీని 10 అ. 37 శ్లో. ప్రయోగింపవలెను. ఈ ప్రయోగకాలముననే వ్యావర్తిత పరివర్తిత కరణములతో అలపల్లవహస్తమును ఊరుప్రవృత్తమున ఉంచగా సంభ్రాంతమును కరణము రాగలదు. సంభ్రమ పరిక్రమమున నీ కరణమును ప్రయోగించవలెను.

102. విష్కంభమ్

అవవిధః కరః సూచ్యా పాదజ్జైవ నికుటితః
వక్షఃస్థశ్చ కరో వామో విష్కంభే కరణే భవేత్.

162

సూచీహస్తమగు కుడిచేతితో ఎడమచేతిని అసగమపూర్వకముగా విధముచేసి, ఎడమ పాదమును నికుటితముగా చేయవలెను. ఇట్లు అంగపర్యాయము ననేకసారులు చేయుచు సూచీ చారీలోని పాదమును నికుటితముగా నొనర్పవలెను. వక్షమువద్ద ఎడమచేతినంచి, కుడిచేతితో అలపల్లవము చూపగా విష్కంభకరణము రాగలదు.

103. ఉద్ఘాతమ్

పాదా వుద్ఘాతే కాశ్చ తలసంఘటితే కరా
నితంబపార్శ్వం క్షర్తవ్యం బుధై రుద్ఘాతే సదా.

163

పాదతలాగ్రమున నిలిచి, భూమిపై మడమను వేయుటయే ఉద్భుతము 9 అ. 231 శ్లో. స్వస్తికగా పతాకహస్తముల నుంచి తలసంఘట్టిత మను తొంబదిమూడవ కరణమున చెప్పబడినట్లు చేతులను సంశ్లిష్టములుగా చేయవలెను. ఇట్లు అంగపర్యాయముగావించి, నితంబపార్శ్వమును గావింపగా వచ్చు ఉద్భుత కరణము ప్రయోదవిషయమున ఉపకరించును.

104. వృషభక్రీడితమ్

ప్రయుజ్యా లాతకం పూర్వం హస్తా చాపి హి రేచయేత్
కుంచితా వంచితౌ చైవ వృషభక్రీడితే సదా.

164

సింహవిక్రీడిత కరణమున చెప్పబడిన అలాతాచారీని 10 అ. 40 శ్లో. ప్రయోగించుచు హంసపక్షములను వేగముతో కంపింపజేసి, వ్యావృత్త కరణమున వాటిని కుంచించి బాహుశిరస్సున అలవల్లవములను అంచితములు చేయగా వృషభక్రీడిత కరణము వచ్చును.

105. లోలితమ్

రేచితా వంచితౌ హస్తా లోలితం వర్తితం శిరః
ఉభయోః పార్శ్వయో ర్యత్ర తగ్గోలిత ముదాహృతమ్.

165

వైష్ణవస్థానకమున మొదట హంసపక్షముగు కుడిచేతిని వేగముతో కంపింపజేయవలెను. ఎడమచేతిని అంచితముచేసి అలవల్లవమును వక్షమున నుంచవలెను. శిరస్సును అన్నివైపులకు త్రిప్పుచు, కుడి, ఎడమప్రక్కలయందు విశ్రమింపజేయగా లోలిత కరణము రాగలదు.

106. నాగాపసర్పితమ్

స్వస్తికాపస్యతౌ పాదౌ శిరశ్చ పరివాహితమ్
రేచితౌచ తథా హస్తా స్యాతాం నాగాపసర్పితే.

166

పాదములతో స్వస్తికానుపట్టి, వేరుచేయుచు, తలను ఈప్రక్కకు ఆప్రక్కకు కుటిలగతిని నిరూపించుచు, హంసపక్షహస్తములను రేచితముగావించిన నాగాపసర్పిత కరణము రాగలదు. దీనిని యశావనమదవిషయమున జూపవలెను.

107. శకటాస్యమ్

నిష్ణాంగస్త చరణం ప్రసార్య తలసంచరమ్
ఉద్వాహిత మురః కృత్వా శకటాస్యం ప్రయోజయేత్.

167

కుడికాలిని నిష్ణాంగముగా, కొంచెము వంచి నుడమను కుంచించి అగ్రతలము ముందునకు పడునట్లుగా ఒకటిన్నర తాలము ముందుకు పాదమునుసాచి, చేతినికూడ సాచవలెను. రెండవ చేతిని వక్షమువద్ద ఖలకాముఖముగా నుంచవలెను. నిష్ణాంగముచేత పూర్వకాయము ప్రయత్న ధృతమగును. నిష్ణాంగమగు పాదమును అగ్రతల సంచరముగా సాచి వక్షమును ఉద్వాహితము, జేయగా శకటాస్యాచారీ వచ్చును 10 అ. 15 శ్లో. వక్షముపైకి వచ్చునట్లుగా శిరస్సును, పాదములను, వెనుకకు సాచవలెను. శకటమునకు సంబంధించిన బాలక్రీడాది విషయమున, భాజితాదివిషయమున, నీ కరణమును ప్రయోగించవలెను.

108. గంగావతరణమ్

ఊర్ధ్వంగులితలః పాద స్త్రిపతాకా వధోముఖా

హస్తా శిర స్సన్నతంచ గంగావతరణంత్యతి.

168

కాలివేళ్ళు, అరికాలు పైకి వచ్చునట్లు కాళ్ళను వెనుకగా పైకి సాచవలెను. అంతేకాని పాదములకు సమపాదాంచితానస్థానమును చేయరాదు. అగ్రతల సంచరమగు వృశ్చికహస్త పాదములకు గూడ నిచట ప్రసక్తిలేదు. పాదములను పైకి ప్రసరించునపుడు త్రిపతాకలను అధో ముఖములుగాజేసి పతాకములుగా భూమిపైనుంచవలెను. అప్పుడు హస్తములతోబాటు శిరస్సు కూడ బాగుగావంగియుండిన గంగావతరణమును కరణము సిద్ధించును. గంగానది భూమికి వచ్చుటను ప్రయోగించుచో నీ కరణ ముపకరించును.

అష్టోత్తరశతం హ్యేత త్కరణానాం మయోదితమ్

అతఃపరం ప్రవక్ష్యామి హ్యంగహార వికల్పనమ్.

169

నూటయెనిమిది కరణములను వివరించిన తర్వాత అంగహారములను గురించి చెప్పబోవుచున్నాను. పాదప్రచారములను తెలుపు చాచీలు, స్థానకములు ప్రతి కరణమునకు చెప్పబడినవి. ఈ కరణములలో చెప్పబడిన నృతహస్తములను, దృష్టి, శిర, ఉర, జాను, జంఘ, కటీ భేదములు 8, 9, 10 అధ్యాయములలో వివరించబడగలవు. కొన్ని కరణములు కలసిననేగాని నృతవిధి సమగ్రము కాజాలదు. అట్టి కలయిక గల కరణముల అంగహారము లందురు. ఇట్టి అంగ హారములలో ప్రధానమైనవి ముప్పది రెండు.

1. స్థిర హస్తమ్

ప్రసార్యో త్థి ప్యచ కరౌ సమపాదం ప్రయోజయేత్

వ్యంసితాఽపసృతం సవ్యం హస్త యూర్ధ్వం ప్రసారయేత్.

170

ప్రత్యాలీఢం తతః కృత్వా శతైవచ నికుట్టకమ్

ఊర్హుద్వృత్తం తతః కుర్యా దాక్షి ప్తం స్వస్తికం తతః.

171

నితంబం కరిహస్తంచ కటిచ్చిన్నంచ యోగతః

స్థిరహస్తా భవే దేష త్వంగహారో హరప్రియః.

172

త్రిపతాక దండపక్ష హస్తములను ప్రసారించి, ఎత్తుచు మొదట లీనమను కరణమును ప్రయోగించవలెను. తర్వాత సమపాదమగు సమనఖ కరణమును ప్రయోగించవలెను. ఆపై వ్యంసిత కరణమున విప్రక్షేర్ణములైన హస్తములను ఊర్ధ్వస్థాన స్థితియందుంచి, ఆలీఢపరివర్తనముతో ప్రత్యాలీఢస్థానకమును చూపవలెను. తర్వాత క్రమముగా నికుట్టిత, ఊర్హుద్వృత్త, స్వస్తిక, ఆక్షిప్తము లను నాలుగు కరణములను యోజించవలెను. ఆపై వరుసగా నితంబ, కరిహస్త, కటిచ్చిన్నములను మూడు కరణములను చూపవలెను. ఇట్లు పది కరణములను ప్రయోగించగా శివునకు ప్రియమైన స్థిరహస్త మనబడు అంగహారము సిద్ధించగలదు.

అంగహారములలోని కరణములను నాలుగు దిక్కులకు తిరిగి ప్రయోగించవలెనను నాట్య సంప్రదాయము భరతముని సమ్మతము కాదు.

2. పర్యస్తకమ్

తలపుష్పపుట, అపవిద్ధ, వర్తిత, నికుట్టక, ఊరూద్వృత్తం తథాక్షిప్త మురోమండలమేవచ.

173

నితంబం కరిహస్తం చ కటిచ్ఛిన్నం తద్దైవచ
ఏష పర్యస్తకోనామ హ్యంగహరో హరోద్భవః.

174

తలపుష్పపుట, అపవిద్ధ, వర్తిత, నికుట్టక, ఊరూద్వృత్త, ఆక్షిప్త, ఉరోమండల, నితంబ, కరిహస్త, కటిచ్ఛిన్నములను పది కరణములను వరుసగా యోజించిన పర్యస్తకమను అంగ హారము వచ్చును. ఇది హరునివలన జన్మించినది.

3. సూచీ విద్ధమ్

అలపల్లన సూచీచ కృత్వా విక్షిప్తమేవచ
ఆవర్తితం తతిః కుర్యాత్తద్దైవచ నికుట్టకమ్.

175

ఊరూద్వృత్తం తథాక్షిప్త మురోమండలమేవచ
కరిహస్తం కటిచ్ఛిన్నం సూచీవిద్ధో భవే దయమ్.

176

అలపల్లవోపలక్షితమగు అర్థసూచీ, విక్షిప్త, ఆవర్త, నికుట్టక, ఊరూద్వృత్త, ఆక్షిప్త, ఉరోమండల, కరిహస్త, కటిచ్ఛిన్నములను తొమ్మిది కరణములను క్రమముగా యోజించగా సూచీవిద్ధ మను అంగహారము రాగలదు.

4. అపవిద్ధమ్

అపవిద్ధంతు కరణం సూచీవిద్ధం తద్దైవచ
ఉద్వేష్టితేన హస్తేన త్రికంతు పరివర్తయేత్.

177

ఉరోమండలకౌ హస్తా కటిచ్ఛిన్నం తద్దైవచ
అపవిద్ధోఽంగహారశ్చ విజ్ఞేయోఽయం ప్రయోక్తృభిః.

178

అపవిద్ధ, సూచీవిద్ధములను రెండుకరణములను ప్రయోగించి, ఉద్వేష్టితకరణమున బద్ధాచారీతో త్రికోణాకారమున నున్న ఊరువునకు వలితమును చూపవలెను. తర్వాత ఉరోమండల, కటిచ్ఛిన్నములను కరణములను యోజించగా అపవిద్ధమను అంగహారమువచ్చును.

ఇచట నాట్యప్రయోక్తలచే నీ అంగహారస్వరూపము తెలిసికొనబడవలెనని చెప్పబడినది. నాట్యప్రయోగ కుశలులకు సహితము అంగహార విషయమున సమ్యక్జ్ఞానము సిద్ధింపకపోవచ్చునని భావము. అంగహారములలో నుపయుక్తములగు కరణముల నాడుటలో మధ్యవర్తన శిరోభూనేత్రాది కర్మలతోగూడిన యోజనను కరణముల స్వరూపతత్త్వముల నెరగినవాడు పెంటనే గ్రహించగలడు. ఇట్లెరుగనివాడు కరణములను ప్రయోగింపజాలడు, నిరూపింపలేడు. నిరూపణలో గీత, వాద్య, లయ, వాక్యార్థ భేదములతో సమన్వయమును జూపుచు వర్తించవలసి యుండుటచే సునిశితబుద్ధి గలిగి నాట్యప్రయోగ కుశలుడైననే అంగహారములను ప్రయోగింపగల్గును. అందుచే నాట్యప్రయోగ కుశలులే ఈ అంగహారముల స్వరూపములను తెలిసికొనవలసి యున్నదని చెప్పబడినది.

5. ఆ ట్టి ప్ర క మ్

కరణం నూపురం కృత్వా విక్షిప్తాలాతకే పునః

పున రాట్టి ప్రకం కుర్యా దుర్మండలకం తథా

179

నితంబం కరిహస్తం చ కటిచ్ఛిన్నం తథైవ చ

ఆట్టి ప్రకః స విజ్ఞేయో హ్యంగహరః ప్రయోక్తృభిః.

180

నూపురము, విక్షిప్తము, అలాతకములను అంగపర్యాయముతోను, ఆట్టి ప్రము, ఉరో మండలము, నితంబము, కరిహస్తము, కటిచ్ఛిన్నము అను ఎనిమిది కరణములను క్రమముగా యోజించగా ఆట్టి ప్రకమను అంగహరము రాగలవలె నాట్యప్రయోగజ్ఞులు గ్రహింపవలెను.

6. ఉ ద్ద ణ్ణ త మ్

ఉద్దేష్టితాపవిధస్తు కరః పాదో నికుట్టితః

పున స్తేనైవ యోగేన వామేపార్శ్వే భవే దథ.

181

ఉరోమండలకౌ హస్తా నితంబం కరిహస్తకమ్

కర్తవ్యం స కటిచ్ఛిన్నం నృతే తా ద్దణ్ణతే సదా.

182

ఉద్దేష్టితాపవిధమున, అంగపర్యాయ సహితముగా నికుట్టితకరణము నాడవలెను. ఆతర్వాత ఉరోమండల, నితంబ, కరిహస్త, కటిచ్ఛిన్నములను కరణములను ప్రయోగించగా ఉదదణ్ణతమను అంగహరము సిద్ధించును.

7. విష్కంభ మ్

పర్యాయోద్దేష్టితౌ హస్తౌ పాదౌ చైవ నికుట్టితౌ

కుంచితౌ వంచితౌ చైవ హ్యూర్వాద్వృత్తౌ తథైవ చ.

183

చతురశ్రం కరం కృత్వా పాదేన చ నికుట్టకమ్

భుజంగత్రాసితం చైవ కరం చోద్దేష్టితం పునః.

184

పరిచ్ఛిన్నంచ కర్తవ్యం త్రికం భ్రమరకేణ తు

కరిహస్తం కటిచ్ఛిన్నం విష్కంభః పరికీర్తితః.

185

పర్యాయోద్దేష్టితహస్త పాదములతో నికుట్టిత కరణమును మొదట ఆడవలెను. తర్వాత నికుంచితము, అర్ధస్వస్థికముతో గూడిన అంచితము, ఉర్వాద్వృత్తము అను కరణములను ప్రయోగించవలెను. ఆపై అర్ధనికుట్టకము, భుజంగత్రాసితము అను వానిని యోజించవలెను. అప్పుడు ఉద్దేష్టిత హస్తముతో ఛిన్న, భ్రమరక కరణములను అంగపర్యాయముగా నాడవలెను. చివరకు కరిహస్త, కటిచ్ఛిన్నములను యోజించవలెను. ఇట్లు పది కరణములతో గూడిన విష్కంభమను అంగహరము వచ్చును.

8. అ ప రా జ త మ్

దండపాదకరం చైవ విక్షిప్తాట్టిప్య చైవహి

వజ్రాసితం హామహస్తంచ సహపాదేన సర్పయేత్.

186

నికుట్టకద్వయం కార్య మాతీప్రం మండలీరసి
కరిహస్తం కటిచ్చిన్నం కస్తవ్య మపరాజితే.

187

విశేషాశ్లేషములతో గూడిన దండచాదకరణమునాడి, వ్యంశిత, ప్రసర్పితములను ప్రయోగించవలెను. తర్వాత నికుట్టక, అర్ధనికుట్టక, ఆక్షిప్త, ఉరోమండల, కరిహస్త, కటిచ్చిన్నములను కరణములను యోజించగా తొమ్మిది కరణములతో అపరాజితమును అంగహారము రాగలదు.

9. విష్కంభావస్మృతమ్

కుట్టితంకరణం కృత్వా భుజంగత్రాసితం తథా
రేచితేనతు హస్తేన పతాకం హస్తమాచితే.

188

ఆక్షిప్తకం ప్రయుజిత హ్యురోమండలకం తథా
లతాఖ్యం స కటిచ్చిన్నం విష్కంభావస్మృతే భవేత్.

189

నికుట్టక, అర్ధనికుట్టక కరణములనాడి భుజంగత్రాసిత కరణమును ప్రయోగించవలెను. తర్వాత భుజంగ త్రస్తరేచిత కరణమును అంగపర్యాయముగా ప్రయోగించి పతాక హస్తమును పట్టవలెను. ఆపై ఆక్షిప్తక, ఉరోమండల, కటిచ్చిన్నములను మూడిని యోజించుచు పర్యాయోగ ఒకచేతిని లతా హస్తముగా చూపవలెను అప్పుడు విష్కంభావ స్మృతము సిద్ధించును.

10. మత్తక్రీడమ్

త్రికం సువలితం కృత్వా నూపురం కరణం తథా
భుజంగత్రాసితం సవ్యం తథా వైశాఖరేచితమ్.

190

ఆక్షిప్తకం తతః కృత్వా పరిచ్చిన్నం తదైవచ
బాహ్యభ్రమరకం కుర్యా దురోమండలమేవచ.

191

నితంబం కరిహస్తంచ కటిచ్ఛేదం. తదైవచ

మత్తక్రీడో భవే దేష హ్యంగహారో హరప్రియః.

192

భ్రమరకము, నూపురము, డక్షిణాంగముతోను, భుజంగత్రాసిత, వైశాఖరేచిత, ఆక్షిప్త, ఛిన్నములు, వామాంగముతోను, భ్రమరక, వ్యంశిత భ్రమరక, నితంబ, కరిహస్త, కటిచ్చిన్నము అను పన్నెండు కరణములను వరుసగా ప్రయోగించిన శివునకు ప్రియమైన మత్తక్రీడ అను అంగహారము రాగలదు.

11. స్వస్తికరేచితమ్

రేచితం హస్తపాదంతు కృత్వా వృశ్చికమేవచ
పున స్తేనైవ యోగేన వృశ్చికం సంప్రయోజయేత్.

193

నికుట్టకం తథాచైవ సవ్యాసవ్య కృతం క్రమాత్
లతాఖ్యః స కటిచ్ఛేదో భవే త్స్వస్తికరేచితే.

194

వైశాఖరేచితము, వృశ్చికము అను కరణములను, అంగపర్యాయముగా ప్రయోగించవలెను. తర్వాత లతాహస్తములజూపుచు, అంగపర్యాయమున నికుట్టకమును యోజించి చివరకు కటిచ్చిన్నమును ప్రయోగించగా ఆరు కరణములతో స్వస్తికరేచితమును అంగహారము రాగలదు.

12. పా ర్శ్వ స్వ స్తి క మ్

పార్శ్వ స్వస్తిక పాదాచ కార్య స్వర్థనికట్టకమ్
ద్వితీయస్యచ పార్శ్వస్య విభిః స్యా దయమేవహి. 195

తతశ్చ కరమావర్త్య ఊరుపృష్ఠే నిపాతయేత్
ఊరూద్వస్తం తతః కుర్యా దాక్షిప్తం పునరేవహి. 196

నితంబం కరిహస్తంచ కటిచ్ఛిన్నం తథైవచ
పార్శ్వస్వస్తిక ఇత్యేష హ్యంగహారః ప్రక్షేరితః. 197

దిక్స్వస్తికము, ఏకాంగముతో అర్ధనికట్టకము, మరల దిక్స్వస్తికము, ద్వితీయపార్శ్వముతో అర్ధనికట్టకము అను నాల్గు కరణములను వేగముగా ప్రయోగించవలెను. తర్వాత అవవిధ, ఊరూద్వస్తములు, అంగపర్యాయముతో ఆక్షిప్త, నితంబ, కరిహస్త, కటిచ్ఛిన్నములను నాచు కరణములను క్రమముగా యోజించగా పార్శ్వ స్వస్తికమును అంగహారము వచ్చును.

13. వృ ఛీ కా ప స్మ త మ్

వృచ్చికం కరణం కృత్వా లతాశ్చం హస్తమేవచ
తమేవచ కరం ఘాయో నాసాగ్రే సన్ని కుంచయేత్. 198

తమే వోద్వేషితం కృత్వా నితంబం పరివ రయేత్
కరిహస్తం కటిచ్ఛిన్నం వృచ్చికాపస్మతే భవేత్. 199

లతావృచ్చిక, నికుంచిత, మత్స్య, నితంబ, కరిహస్త, కటిచ్ఛిన్నములను కరణములను యోజించగా వృచ్చికాపస్మతము రాగలదు. ఇచట నితంబమును పరివర్తింప జేయవలెను.

14. భ్ర మ ర మ్

కృత్వా నూపురపాదంతు తథాక్షిప్తక మేవచ
పరిచ్ఛిన్నంచ కర్తవ్యం సూచీవిధ్యం తథైవచ. 200

నితంబం కరిహస్తం చా ప్యురోమండలకం తథా
కటిచ్ఛిన్నం తతశ్చైవ భ్రమరః స తు సంజ్ఞితః. 201

నూపుర, ఆక్షిప్త, ఛిన్న, సూచీవిధ్య, నితంబ, కరిహస్త, ఉరోమండల, కటిచ్ఛిన్నములను ఎనిమిది కరణములను సమస్తగా ప్రయోగించినచో భ్రమరమును అంగహారమువచ్చును.

15. మ త్త స్థ లి త క మ్

మత్తలికరణం కృత్వా కర మావర్త్య దక్షిణమ్
కపోలస్య ప్రదేశేతు కర్తవ్యంచ నికుంచితమ్. 202

అవవిధ్యం ద్రుతం చైవ తలసంస్పృట సంయుతమ్
కరిహస్తం కటిచ్ఛిన్నం మత్తస్థలితకే భవేత్. 203

మత్తలికరణమునాడి, కుడిచేతిని ఆవర్తింపజేసి, గండసూచీ, లీనము అను కరణములను ప్రయోగించవలెను. తర్వాత అవవిధకరణము వేగముగా నాడుచు తలసంస్పృట కరణము నభిసంయించి, ఆపై కరిహస్త, కటిచ్ఛిన్నముల నాడినచో మత్తస్థలితకమును అంగహారము రాగలదు.

16. మ ద వి ల సీ త మ్

దోలైః కరైః ప్రచలితైః స్వస్తికావస్థుతైః పదైః

అంచితైః క్షలితైః క్షాంతైః స్రుల సంస్కృతైః స్రథా.

204

నికుట్టితంచ కర్తవ్య మూరూద్వృత్తిం తక్షణవచ

కరిహస్తం కటిచ్ఛిన్నం మూడాద్విలసితే భవేత్.

205

మదస్థలితకము, మత్తల్లి, తలసంస్కృతితము అను మూడు కరణములను క్రమముగా బహువిధచిత్రగుంఢములుగా ప్రయోగించవలెను. అపై నికుట్టక, ఊరూద్వృత్త, కరిహస్త, కటిచ్ఛిన్నములను నాల్గు కరణములను యోజించగా మద విలసితమును అంగహారము సిద్ధించును.

మదస్థలితక, మత్తల్లి, తలసంస్కృతిత కరణములను ఒక్కొక్కదానిని మూడుసార్లు జేయవలెనని కొందరభిప్రాయపడినారు. ఏడు కరణములను మూడు వర్ణాయములు జేయవలెనని మరికొందరు యెంచిన్నారు. కాని మొదటి మూడు కరణములను బహువిధ చిత్ర గుంఢములుగా జేయవలెనని సంప్రదాయము.

17. గ తి మ ం డ ల మ్

మండలస్థానకం కృత్వా తథా హస్తాచ రేచితౌ

ఉద్భుతేన పాదేన మత్తలికరణం భవేత్.

206

ఆక్షిప్తం కరణంచైవ హ్యుర్లోమండల మేవచ

కటిచ్ఛిన్నం తథాచైవ భవేత్తు గతిమండలే.

207

మండలస్వస్తికము, నివేళము అను కరణములనాడి, ఉన్నత, రేచిత, ఉద్భుతముతో మత్తల్లి, ఆక్షిప్త, ఉర్లోమండల, కటిచ్ఛిన్నములను నారు కరణములను వరుసగా యోజించవలెను. ఇట్లు ఎనిమిదికరణములతో గతిమండలమును అంగహారము రాగలదు.

18. ప రి చ్ఛి న్న మ్

సమపాదం ప్రయుజ్యాథ పరిచ్ఛిన్నం త్వనంతరమ్

అవిధేనతు పాదేన బాహ్యభ్రమరకం తథా.

208

వామనూచ్యా త్వతీక్రాంతం భుజంగత్రాసితం తథా

కరిహస్తం కటిచ్ఛిన్నం పరిచ్ఛిన్నే విధీయతే.

209

సమనఖము, చిన్నము అను రెండు కరణములనాడి ఆవిధచారితో సంభ్రాంత కరణమును ప్రయోగించవలెను. తర్వాత భ్రమరకము, ఎడమపాదముతో అర్థనూచీ, అతీక్రాంత, భుజంగత్రాసిత, కరిహస్త, కటిచ్ఛిన్నము అను కరణములను క్రమముగా నాడవలెను. ఇట్లు తొమ్మిది కరణములతో పరిచ్ఛిన్నమును అంగహారము సిద్ధించును.

19. ప రి శ్ర త్త క రే చి త మ్

శిరసస్థానో-స్థానో స్వస్తికో విచ్యుతో కేశౌ

తేః సేవ్యం కరం చాపి గాత్ర మాసమ్య రేఖయేత్.

210

- పున మత్తాపయే తత్ర గాత్ర మున్నమ్యు రేచితమ్
లతాభ్యాచ కరౌ కృత్వా వృశ్చికం స్మయోజయేత్. 211
- రేచితం కరిహస్తంచ భుజంగత్రాసితం తథా
ఆక్షిప్తకం ప్రయుంజీత స్వస్తికం పాదమేవచ. 212
- పరాజ్యుభివిధి రూపాయ ఏనమేవ భవే దిహ
కరిహస్తం కటిచ్ఛిన్నం పరివృత్తకరేచితే. 213

నితంబము, స్వస్తికరేచితము అను కరణములనాడి, విక్షిప్తాక్షిప్తక కరణముతో శరీరమును
ఐంచి తర్వాత లతావృశ్చిక కరణముతో కరణమును వైచిత్రి, ఉన్నతకరణమును ప్రయోగించ
వలెను. కరిహస్తమును రేచితముగావించి, భుజంగత్రాసిత, ఆక్షిప్తకముల, యోజించవలెను.
తర్వాత పాదస్వస్తికనుపట్టి బద్ధాచారీతో నితంబకరణమును ప్రయోగించవలెను. ఇంతవరకు చెప్ప
బడిన కరణములను నలుదిక్కులయందు ప్రయోగించి, కరిహస్త, కటిచ్ఛిన్న కరణములను చివరకు
ద్రేక్షకులకు అభిముఖముగా ప్రయోగించిన పరివృత్తక రేచితమును అంగహారము సిద్ధమగును.

20. వై శాఖ రేచిత మ్

- రేచితౌ సహగాత్రేణ హ్యపవిధకరా యదా
పున స్తేనైవ దేశేన గాత్రమున్నమ్యు రేచయేత్. 214
- కుర్యాన్నూపురపాదంగ భుజంగత్రాసితం తథా
రేచితం మండలంచైవ బాహుశ్చే నికుంచయేత్. 215
- ఊరూద్వృత్తం తథాక్షిప్త మురోమండలమేవచ
కరిహస్తం కటిచ్ఛిన్నం కుర్యా ద్వైశాఖరేచితే. 216

వై శాఖరేచిత కరణమును మొదట అంగద్వయముతో ప్రయోగించి శరీరమునువైత్రి
రేచితము చేయవలెను. తర్వాత నూపుర, భుజంగత్రాసిత, ఉన్నత, మండలస్వస్తిక, నికుట్టక,
ఊరూద్వృత్త, ఆక్షిప్త, ఉరోమండల, కరిహస్త, కటిచ్ఛిన్నములను కరణములను వరుసగా
ప్రయోగించిన వై శాఖరేచితమును అంగహారము రాగలదు.

21. ప రా వృ త్త మ్

- అద్యంతు జనితం కృత్వా పాద మేకం ప్రసారయేత్
తద్దై వాలాతకం కుర్యాత్ త్రికంతుపరివర్తయేత్. 217
- అంచితం వామహస్తంచ గండదేశే నికుట్టయేత్
కటిచ్ఛిన్నం తథాచైవ పరావృత్తే ప్రయోజయేత్. 218

దక్షిణాంగముతో జనిత కరణమును ప్రయోగించి, శకటాస్థకరణముతో పాదమును
ప్రసారించవలెను. పిమ్మట అలాతకము, భ్రమరకము అను కరణములను యోజించవలెను.
కరిహస్తమును కరణము వాడుచు, అంచిత వామహస్తమును గండస్థలమువద్ద నికుట్టితము చేయ
వలెను. చివరకు కటిచ్ఛిన్నమును ప్రయోగించగా పరావృత్తమును అంగహారము పుట్టును.

22. అ లా త క మ్

స్వస్తికం కరణం కృత్వా వ్యంశితౌచ కరా పునః

అలాతకం ప్రయుంజీత ఊర్ధ్వజాను నికుంచితమ్.

219

అర్థసూచ్యధ విక్షిప్త ముద్వృత్తాక్షిప్తకే తథా

కరిహస్తం కటిచ్ఛిన్న మంగహారే హ్యలాతకే.

220

మండలస్వస్తిక, వ్యంశిత, మండలస్వస్తిక, వ్యంశితము అను నాలు కరణములను ముందుగా ప్రయోగించి, తర్వాత అలాతక, ఊర్ధ్వజాను, నికుంచిత, అర్థసూచీ, విక్షిప్త, ఉద్వృత్త ఆక్షిప్త, కరిహస్త, కటిచ్ఛిన్నములను కరణములను పరుసగా ప్రయోగించిన అలాతకమను అంగహారము సిద్ధించును.

23. పార్శ్వచ్ఛేదమ్

నికుట్ట్య వక్షసి కరా పూర్వజాను ప్రయోజయేత్

ఆక్షిప్తస్వస్తికం కృత్వా త్రికంతు పరివర్తయేత్.

221

ఉరోమండలకౌ హస్తా నితంబం కరిహస్తకమ్

కటిచ్ఛిన్నం తథాచైవ పార్శ్వచ్ఛేదే విధేయతే.

222

వృశ్చితకుట్టిత, ఊర్ధ్వజాను, ఆక్షిప్తక, స్వస్తికములను కరణములను ప్రయోగించి త్రికపరివర్తన గావింపవలెను. పిమ్మట ఉరోమండల, నితంబ, కరిహస్త, కటిచ్ఛిన్నములను కరణములను పరుసగా ప్రయోగించగా పార్శ్వచ్ఛేదమును అంగహారము వచ్చును.

24. విద్యుద్రాభంతమ్

సూచీ వామపదం దద్యా ద్విద్యుద్రాభంతంచ దక్షిణమ్

దక్షిణేన పునః సూచీ విద్యుద్రాభంతంచ వామకమ్.

223

పరిచ్ఛిన్నం తథాచైవ త్రికంతు పరివర్తయేత్

లతాఖ్యం స కటిచ్ఛిన్నం విద్యుద్రాభంతశ్చే సస్మృతః.

224

వామాంగముతో అర్థసూచీ, దక్షిణాంగముతో విద్యుద్రాభంతము, దక్షిణాంగముతో అర్థసూచీ, వామాంగముతో విద్యుద్రాభంతము అను కరణములను క్రమముగా ప్రయోగించ వలెను. పిమ్మట చ్ఛిన్నకరణమునాడి, భ్రమరికమును లతావృశ్చికమును ప్రయోగించి, కటిచ్ఛిన్నమును, లతావృశ్చికమును ప్రయోగించి, కటిచ్ఛిన్నమును యోజించగా విద్యుద్రాభంతమగును.

25. ఉద్వృత్తకమ్

కృత్వా నూపురపాదంతు సవ్య వామా ప్రలంబితౌ

కరా పార్శ్వే తత సాభ్యాం విక్షిప్తం సంప్రయోజయేత్.

225

తాభ్యాం సూచీ తథాచైవ త్రికంతు పరివర్తయేత్

లతాఖ్యం సకటిచ్ఛిన్నం కుర్యా దుద్వృత్తకే సదా.

226

నూపుర, భుజంగాంచితక, గృధ్రావలీనకములను కరణములను రెండు చేతులతోను ప్రయోగించవలెను. తర్వాత విక్షిప్తమును యోజించి, సూచీ కరణమును చూపవలెను.

బద్ధాచారీతో త్రికపరివర్తనమున నితంబకరణమునాడి, లతావృత్తికమును, కటిచ్చిన్నమును ప్రయోగించగా ఉద్వృత్తకమును అంగహారమురాగలదు.

26. ఆ లీ ఢ మ్

ఆలీఢవ్యంసితో హస్తా బాహుశీర్షే నికుట్టయేత్
నూపుర శ్చరణో వామ స్తథాలాతశ్చ దక్షిణః. 227

తేనై వాక్షిప్తకం కుర్యా దురోమండలకౌ కశా
కరిహస్తం కటిచ్చిన్న మాలీఢే సంప్రయోజయేత్. 228

ఆలీఢస్థానకమున వ్యంసిత కరణమునాడి, నికుట్టకరణమును యోజించవలెను. పిమ్మట వామాంగముతో నూపురమును, దక్షిణాంగముతో అలాతకమును చూపవలెను. దక్షిణాంగముతో ఆక్షిప్తకమును జూపి, ఊరోమండలము, కరిహస్తము, కటిచ్చిన్నములను కరణములను యోజించగా ఆలీఢనును అంగహారము సిద్ధించును.

27. రే చి త మ్

హస్తంతు రేచితం కృత్వా పార్శ్వసూనమ్య రేచయేత్
పునస్తేనైవ యోగేన గాత్ర మానమ్య రేచయేత్. 229

రేచితం కరణం కార్య మురోమండలమేవచ
కటిచ్చిన్నంతు కర్తవ్య మంగహారేచ రేచితే. 230

హస్తరేచకమును వెలుపు కరణము లన్నియు ప్రథమశ్లోకమున సూచింప బడుచున్నవి. ఈ కరణములను స్వబుద్ధితో యోజించుచు శిష్టముగా చేయవలెను. వీటికి అంగాంగిభావమును కూర్చువలెనని భావము. కావుననే విచిత్రధేద సంకీర్ణమైన దీ అంగహారము.

స్వస్తికరేచిత, అర్ధరేచితక, షడఃస్వస్తిక, ఉన్నతక, ఆక్షిప్తరేచిత, అర్ధమత్తల్లి, రేచిత నికుట్టిత, భుజంగత్రస్తరేచిత, నూపుర, వైశాఖరేచిత, భుజంగాంచితక, దండకరేచిత, వృశ్చికరేచిత, వ్యంసిత, విస్ఫుత, వినివృత్త, వివర్తితక, గరుడపురక, మయూరలలిత, సన్నితక, స్థలిత, ప్రసన్నితక, తలసంఘట్టిత, నృపభక్రీడితక, లోలితములను నీ ఇరువదియైదు కరణములయందును రేచితహస్తప్రయోగము కలదు. వీటిని వైచిత్ర్యముతో నాలుగు దిక్కుముల యందు ప్రయోగించవలెను ఈ కరణములను ప్రయోగించి పార్శ్వమును వంచి రేచితము చేయవలెను. శరీరమును గూడ వంచి రేచితము చేయవలెనని చెప్పుటచే చక్రమండల కరణ వ్యవహితముగా నీ కరణపరంపరను ప్రయోగించవలెనని భావము. చివరకు ఊరోమండలము, కటిచ్చిన్నము అను కరణములను ప్రయోగించగా రేచితాంగహారము రాగలదు.

28. ఆ చ్చు రి త మ్

నూపురం చరణం కృత్వా త్రికంతు పరివర్తయేత్
వ్యంసితేనతు హస్తేన త్రికమేవ వివర్తయేత్. 231

వామం చాలాతకం కృత్వా సూచీ మత్త్రైవ యోజయేత్
కరిహస్తం కటిచ్చిన్నం కుర్యా దాచ్ఛురితే సదా. 232

నూపుర, భ్రమరకమను కరణములనాడి వ్యంసిత, నితంబ, అలాతక, సూచీ, కరిహస్త, కటిచ్చిన్నములను వరుసగా యోజనచేయగా ఆచ్ఛురితమచు అంగహారము సిద్ధించును.

29. ఆక్షిప్తరేచితమ్

రేచితస్వస్తికా పాదా రేచితస్వస్తికా కశా
కృత్వా విశేషమేవంతు తేనైవ విధినా పునః. 233

పున రుత్తేషణం చైవ రేచితైరేవ కారయేత్
ఉద్వృత్తాక్షిప్తకే చైవ హ్యురోమండలమేవచ. 234

నితంబం కరిహస్తంచ కటిచ్చిన్నం తద్దైవచ
ఆక్షిప్తరేచితో హ్యేష కరణానాం విధిః స్మృతః. 235

ఏయేకరణమున చేతులుగాని, పాదములుగాని రేచితస్వస్తికములు గావలెనని చెప్పబడి సదో ఆకరణములన్నియు నిట ప్రయోగింపబడవలసియున్నవి. స్వస్తికరేచిత, పృష్ఠిస్వస్తిక, దిక్స్వస్తిక, కటిసము, ఘూర్ణిత, భ్రమరక, వృశ్చికరేచిత, పార్శ్వనిట్టక, ఉరోమండలక, సన్నత, సింహాకరిత, నాగాపస్పతము అను కరణముల నిట ప్రయోగింపవలెనని భావము. వక్షః స్వస్తికాదులయందు హస్తరేచనలేదు గనుక వాటి నిటగ్రహింపరాదు.

ఈకరణముల ననుసరించి హస్తపాదస్వస్తికములను, రేచితములను వైచిత్ర్యముతోనాడి, స్థిరమగు హస్తపాదములకు ఉత్తేషణమును జూపవలెను. ఈప్రక్రియ నెచ్చట పరీతిగాచేయవలెనో ఆవిషయము నాకరణమే సూచించును. ఇది యెట్లనగా:- ఉర్ధ్వజానువునుచూపి దానిపై లతా హస్తము నుంచవలెనని దండపక్షమున గలదు. 4ల. 94శ్లో. ఇట్టే లలాటతిలకమున 4ల. 110శ్లో. తలవిలాసితమున 4ల. 116శ్లో. నిశుంభితమున 4ల. 124శ్లో. విద్యుద్భ్రాంతమున 4ల. 125శ్లో. గజక్రీడితమున 4ల. 128శ్లో. నితంబమున 4ల. 145శ్లో. విష్ణుక్రాంతమున 4ల. 160శ్లో. గాననగును.

ఈ ప్రక్రియను ప్రయోగించిన తర్వాత ఉరూద్వృత్త, ఆక్షిప్త, ఉరోమండల, నితంబ, కరిహస్త, కటిచ్చిన్నములను కరణములచు యోజించిన ఆక్షిప్తరేచితమును అంగహార మగును.

30. సంభ్రాంమ్

విక్షిప్తకరణం కృత్వా హస్తపాదం ముఖానుకమ్
వామసూచీ సహకృతం విక్షిప్తే ద్వాయకం కరమ్. 236

వక్షఃస్థానే భవేత్సవ్యో వలితం త్రికమేవచ
నూపు రాక్షిప్తకేచైవ హ్యుర్ధ్వస్వస్తికమేవచ. 237

నితంబం కరిహస్తస్యా దురోమండలకం తథా
కటచ్చిన్నం చ కర్తవ్యం సంభ్రాంతే నృతయోక్తభిః. 239

విక్షిప్తము, అందితము, గండసూచీ, గంగావతరణము అనుకరణములను ప్రయోగించి తర్వాత వామాంగముతో అర్థసూచీ, దండపాదములను యోజించవలెను. పిమ్మట చతుర, భ్రమరక, నూపుర, ఆక్షిప్త, అర్ధస్వస్తికము అను కరణములను వరుసగా ప్రయోగించవలెను.

అదై నితంబ, కరిహస్త, ఉరోమండల, కటిచ్చిన్నము అను కరణములను ప్రయోగించగా సంభూతమును అంగహారము సిద్ధించును.

31. అంగ హార త మ్

అపక్రాంతిక్రమం కృత్వా స్వరీతిం హస్తమేవం

కుర్యా దుద్దేశ్యేతి యోజ్య మస్మిన్మహా తైత్తిర్యకే.

239

విక్షిప్తం స కటిచ్చిన్న ముద్భవతై త్త్విజేషణా

కరిహస్తం కటిచ్చిన్నం తత్త్వ ముద్భవతే.

240

అపక్రాంతి కరణమునాడి, స్వరీతి కరణమునాడు హస్తమునాడు మోస్త్రకం ప్రయోగించి, కరిహస్త, కటిచూడ, విక్షిప్త కటిచ్చిన్నము చేయించుటవలన అంతఃకరిహస్త, కటిచ్చిన్నము అను కరణములను ప్రయోగించి అంగహారమును సిద్ధపరుచును.

32. అర్థ నికుట్ట క మ్

కృత్వా నూపురపాదం ప్రత చూడీన్యం క్రమమ్

పాదస్య చానుగౌ పాదౌ త్రికంతు పరివర్తయేత్.

241

నికుట్ట కరపాదం చా ప్యురోమండలకం పునః

కరిహస్తం కటిచ్చిన్నం కర్య మర్థనికుట్టకే.

242

నూపురము, వివృతము అను కరణములనాడి, ప్రయోగముచూచి, కరపాద నికుట్టరమును చూపవలెను. అనగా సకట్టతా ర్థనికుట్టకాని కరణముల నీట యోజించవలెననిభాషము. తర్వాత ఉరోమండలకము, కరిహస్తము, కటిచ్చిన్నము అను కరణములను ప్రయోగించగా అర్థనికుట్టక మను అంగహారము వచ్చును.

కరణములను తాలకలాదులతో కూడిన కాలపరిమాణమున పూర్తిచేయవలెను. కలా నివర్తిక కాలమునకు వర్తనక్రమముతో ప్రతికరణమును అంగహారములయందు పూర్తిగా చేయ వీలున్నది. అరు, పన్నెండు, ఇరువది నాలుగు కరణాత్మకములై ఒకనిచేగాని ఇద్దరిచేగాని అభ్య సితములైన అంగహారములను త్ర్యశ్రమానమున ప్రయోగించవలెనని తెలియనగును. తాలకలా ద్యభి సంధానముచే శక్యములై ప్రవేశపెట్టదగిన అంగహారములు పదునారుగలవు. ఎనిమిది లేక పదునారు లేక ఇంక కొంచెముధికముగా కరణములను కలిగియున్న పదునారంగహారములు చతురశ్రతాల విషయకములు.

అపవిధ, ఉద్భటిత, విమృంభ, అసన్మత, స్వస్తికరేచిత, మృచ్ఛికాపస్మత, మత్తస్థిత, గతిమండల, పరివృత్తకరేచిత, సరావృత్తక, అలాలక, ఉద్వృత్తక, రేచిత, ఆక్షిప్తరేచిత, సంభ్రాంత, అర్థనికుట్టకములను పదునారంగహారములు త్ర్యశ్రతాలకములు. మిగిలిన పదునారు చతురశ్రతాలకములు.

ద్వాత్రింశ జేతే సంప్రోక్తా మ్యాంగహారా ద్విజోత్తమాః

చతురో రేచకాంశ్చాప్తి గదతో మే నిబోధత.

243

ఇట్లు ముప్పదిరెండు అంగహారములు వివరింపబడినవి. ఇక రేచకములు చెప్పబడుచున్నవి.

పాదరేచక ఏకః స్వాద్విత్వీయః కటిరేచకః
కరరేచక స్త్రోతీయస్తు చతుర్థః కంఠరేచకః.

244

పాదరేచక, కటిరేచక, కరరేచక, కంఠరేచకములని రేచకములు నాలుగిధములు. పాదమునకు సమనోన్నమనములజూపుచు, బొటనవేలిపై నడచినచో పాదరేచకము రాగలదు. హస్తములను వేగముతో కంపింపజేసిన హస్తరేచకమగును. సర్వతోభ్రమణముద్వారా గ్రీవారేచకము వచ్చును. ఈరేచకములను వైశాఖ్యసానముతో ప్రయోగింపవలెను. సుకుమారగీత వాద్యప్రధానమగు ప్రయోగమున నీరేచకములను యోజించవలెను. కరణములతో రేచకములు యోజింపబడగా అంగహారములు సమగ్రములు కాగలవని భావము.

రేచితాఖ్యః శృంగభావే వలనే చా భిధీయతే
ఉద్వాహనా త్పృథగ్భావా చ్చులసాచ్ఛాసి రేచకః.

245

ప్రయోగవిషయమును వేరువేరుగాగాని, పరివర్తనతోగాని, ఉద్వాహనముతోగాని, కంపముతోగాని జేసిన రేచకము సిద్ధించగలదు.

పార్శ్వ త్పార్శ్వేతు గమనం స్థలితై శ్చలితైః పదైః
వివిధైశ్చైవ పాదస్య పాదరేచక ఉచ్యతే.

246

స్థలితములై కంపించు అడుగులతో ఒకప్రక్కనుంచి మరొక ప్రక్కకు పోవుచు, పాదము యొక్క అంతర్భాగప్రదేశములను సన్నతముగా జూపుచు, పాదమును వంచి ఎత్తుచు, అంగుష్ఠాగ్రముతో గమనముచు చూపిన పాదరేచకమగును.

త్రికస్యో ద్వర్తనం చైవ కటీవలన మేవచ
తథాఽపసర్పణం చైవ కటిరేచక ఉచ్యతే.

247

త్రికోణాకారమున పాదము నూరువుతో పట్టి, ఉద్వర్తనముచేసి, నడుమును త్రిప్పి, అపసర్పణము గావించిన కటిరేచకము రాగలదు.

ఉద్వర్తనః పరిశ్లేపో విశ్లేపః పరివర్తనమ్
విసర్పణంచ హస్తస్య హస్తరేచక ఉచ్యతే.

248

చేతులను వైకి త్రిప్పుచు, సర్వతో భ్రమణముగావించి, విక్షిప్తములుగాచేసి, పరివర్తింపజేయుచు, విసర్పణము జూపవలయును. ఇట్లు హస్తములకు పర్యాయముగా ద్రుతభ్రమత్వమును చూపగా హస్తరేచకము వచ్చును.

ఉద్వాహనం సన్నమనం తథా పార్శ్వంచ సన్నతిః
భ్రమణం చాపి విజ్ఞేయో గ్రీవాయా రేచకో బుద్ధైః.

249

మెడను పైకిఎత్తి, క్రిందకు బాగుగావంచి, తర్వాత ప్రక్కలకు వంచి, భ్రమణమును చూపింపగా గ్రీవారేచకమగును.

రేచకై రంగహరైశ్చ నృత్యంతం వీక్ష్య శంకరమ్
సుకుమార ప్రయోగేణ నృత్యతినః చ పారతీ.

250

- మృదంగ భేరి పటహై ఝంఝూ డింకిమ గోముఖైః
పణవై ఘ్రిరై ధైవ సర్వాతోఽత్యైః ప్రవాదితైః. 251
దక్షయజ్ఞే వినిహతే సంధ్యాకాలే మహేశ్వరః
నానాంగహారైః ప్రానృత్య లయ తాల వశానుగమ్. 252
పిండిబంధాం స్తతో దృష్ట్వా నంది భద్రముఖా గణాః
చక్రం ప్రే నామ పిండినాం బంధ మాసాం సలక్షణమ్. 253

కరణాంగహారకేచకములు సృతమునకు నైచిత్ర్యము నాపాదించుచు, దేవతాస్వజ ప్రతికృతి భూతములగు పిండిబంధములకు నిష్పన్నము చేయునవి. పిండిబంధమునగా ఆకృతిచేషము, మూర్తివిశేషము. ఈపిండిబంధముల ఉత్పత్తిని తెలుపుటకై భరతుడు ఈనాల్గు శ్లోకములతో ఇతిసృతమును చెప్పుచున్నాడు.

దక్షయజ్ఞము ధ్వంసమైనతర్వాత ప్రహర్షపరవశులైన స్రువభగణములు మృదంగ, భేరి, పటహ, ఝంఝూ, డింకిమ, గోముఖ, పణవ, ఘ్రిరరాది నాద్యముల నాలాపించుచుండిరి. అప్పుడు ఆనందపరవశుడై శేచకాంగహారములతో శివుడు సంధ్యాకాలమున సృత్యము చేయుచుండెను. సుకుమార నాట్యప్రయోగమున పార్వతియుండెను. లయతాలముల ననుసరించి పిండిబంధములతో శివుడు సృత్యము చేయుచుండగా వివిధ రూప విన్యాసములతో ఆకృతిచేషములు, లేక మూర్తిభేదములు, ఉద్భవించినవి. నంది, భద్రముఖుడు, వీరభద్రుడు మొదలగునారీ పిండిబంధము లనుసూచి, వాటికి నామకరణములగావించి వాటి లక్షణముల నిర్వచించిరి.

శేచకాంగహారములతోకూడిన సృత్యము సుకుమార ప్రయోగముతో సంవలితమైననే పిండిబంధము నిష్పన్నమగును. గీనికి లయతాల నాద్యము లననరములు. విశిష్టవర్ణమాన గీతకము లతోకూడియుండి, నియత వైణస్వర విశేషాత్మకమైన ధాతునాద్య శేషభూత శుష్కప్రయోగ ప్రకృతికావనద్ధ వాద్య గీతి నియత ప్రతిష్ఠిత లయాత్మకమైన సృత్యమున పిండిబంధములురాగలవు.

లయ తాలాదులు సృత్యమున కంగములు. వర్ణమానాది గీత ప్రయోగమునకు, ఉపకరణ సహితమైన సృత్య ప్రయోగమునకు, లయ తాలాదులు అవ్యవస్థలమును సూచించునవి. ఏది యెక్కడ ప్రధానమో ఆ ప్రయోగమున మిగిలిన సన్నివేశములు దాని అంగములుగా స్వీకరింప బడవలెను. కాగా సృత్యమున కవ్యవస్థల సూచనను ప్రధానముగా పెట్టుకొనినచోట గీత కాదులు సృత్యము నాశ్రయించుకొని యుండును. కావుననే ఏదవ అధ్యాయమున తాండనము ప్రధానముగా నున్నచోట గీతకాదు అంగములని చెప్పబడినవి 5 అ. 13 శ్లో. అందుచే నాట్యమున కంగముగా గీతకమును గ్రహించవలెను. ఈ అంగాంగీభావమును యోగ్యత్వము ననుసరించి కూర్పవలెను. ప్రధానవిషయముతో అంగములు సంమీలన యోగ్యములై ప్రయోగింప బడవలయునని భావము.

ప్రస్తుత విషయమున దక్షయజ్ఞము నాశనమైన తర్వాత స్రువభగణములచే మృదంగాది నాద్యములు ప్రవృత్తములైనవని జెప్పబడినది. ఈ వాద్యముల ననుసరించి వచ్చునది సృత్యము. హృదయభూతా నందోల్లాసాత్మకములగు సంధ్యాకాలములయందు భగవానుడగు శంకరుడు

నృత్యప్రాధాన్య విన్యాసమును విద్దుఁడుండగా ఈ వాద్యాది ప్రవృత్తి నృత్యము నుద్దేశించి బయలుదేరినది. ఇట్లు ప్రస్థానాదులయందు వర్ణాంగ ప్రాధాన్యము, శిల్పకాదులయందు రూపకాభిధేయ ప్రాధాన్యముగల గీతకము, భగ్నతాల పరిక్రమకాదికముగల భాణికాదులయందు ప్రాధాన్యముగా వాద్యము కన్నించగలదు. అంబికాది ప్రయోగానంతరము హుడుకా వాద్యావసరము నృత్య ప్రాధాన్యమును తెలుపును. దీనిని దేవభాషలో చిల్లిమార్గమందురు. చారీమార్గమున అంగ ప్రాధాన్యమున్నను మధ్య మధ్య గీతవాద్యాదులకుగూడ ప్రాధాన్యముకలదు.

ఈశ్వర సృష్ట్యరీ పిండి నందినశ్చాపి పట్టసే
చండికాయూ భవే త్పిండి తథానై సింహవాహిని. 254

తార్క్ష్యపిండి భవే ద్విష్ణోః పద్మపిండి స్వయంభువః
శక్రస్యై రావతీ పిండి యువా స్యా నృత్యధన్యత. 255

శిశిపిండి కుమారస్య కూపపిండి భజేచ్చియః
ధారాపిండిచ జాహ్నువ్యాః పాశపిండి యమస్యచ. 256

వారుణీచ నదీపిండి యశ్చై న్యా ద్ధనదస్యత
హలపిండి బలస్యాపి సర్ప పిండితు భోగినామ్. 257

గణేశ్వరీ మహాపండి దక్షయజ్ఞ విమర్దిసి
త్రిశూలాకృతి సంస్థానా రాద్రీ న్యా దంధకద్విషః. 258

ఆధారాంగప్రయోగ సాధక తమభేదముచే పిండిబంధములు వివిధ విధములుగానున్నవి. భూమి, నాలుగుదిక్కులు, ఆకాశద్వయము అను నేడింటిననుసరించి ఏడు ఆధారభేదములు రాగలవు. రెండుచేతులు, రెండుపాదములు, రెండుకన్నులు, శిరస్సు అను నేడింటిద్వారా అంగ భేదము లేదు రాగలవు. ఆధారభేదములను అంగభేదములచే గుణించగా నలుబదితోమ్మిదివచ్చుచున్నవి నాట్యప్రయోక్త ఒకడుగాని, అనేకమందిగాని ఉండవచ్చును; ప్రయోగము సమప్రయోగముగాని, విషమప్రయోగముగాని కావచ్చును. కాగా నాలుగుభేదము లిటరాగలవు. ఈనాలు విధముల పిండిబంధములను కరణములతోగాని, అంగహారములతోగాని సంపాదించవచ్చునుగనుక ఎనిమిదిరకముల బంధములు వచ్చుచున్నవి. ఈఎనిమిదింటిని నలుబదితోమ్మిదిచే గుణించగా మూడువందల తొంబది రెండు పిండిబంధములు రాగలవు.

పిండిబంధములను కేవలము కరణములతోనే ప్రయోగించుచు ఆ యా దేవతను, ఆ యా ప్రకృతిని సూచించిననే హర్షప్రదములు కాగలవు. కావున ప్రధాన దేవతోద్దేశముగా పిండిబంధముల నీ ఐదు శ్లోకములలో భరతుడు చెప్పుచున్నాడు.

పిండిబంధములు పారమేశ్వర విషయకములు. ఏటిచే ప్రధానముగా శివుడే పరితోషము చెందగలడు గనుక ఈశ్వరని పిండిబంధమును మొదట పేర్కొనినాడు. అవ్యక్తము, ఈశ్వరశబ్ద వాచ్యము, నిర్విశేషము నగు శివుని రూపమున కనుగుణమై శివలింగాకృతియైన పిండిబంధమును ఈశ్వరీయందురు. ఆధారాంగాది సంఘాతముచే బంధింపబడి బుద్ధిగ్రాహ్యమగు పిండిబంధము అకృతీయిశేషమున ప్రధానవిషయమును వ్యక్తపరచుచు తద్వారా దేవతామూర్తిని సూచించునది.

అనగా ఆకృతివిశేషమునకు సాంకేతికముగు సన్నివేశమును చూపుటయే పిండిబంధ మనిపించుకొనును. ఈ సన్నివేశము కరణాంగహారాదులద్వారా సంపాదితముగును.

పరమేశ్వరుని తర్వాత ప్రధానభూత పిండిబంధ లక్షణమును విధించిన సంవీర్యుని పిండిపట్టసమని చెప్పినారు. పరమేశ్వరుని పిండిబంధము, సంవికేశ్వరుని పిండిబంధముకూడ త్రిశూలాకృతియగు ఆయుధవిశేషమేయని తెలియవలెను. తదనంతరము పరమేశ్వరియగు చండికాదేవి పిండిబంధము సింహవాహనమని తెలుపబడినది. విష్ణువునకు గరుడుడు, బ్రహ్మకు పద్మము, ఇంద్రునకు విరాటతము, మన్మథునకు చేప, సుకందునకు నెమలి, లక్ష్మీకి రూపము, గంగకు ధార, యమునకు పాశము, నదికి వారుణీ, కుబేరునకు యాతీ, బలరామునకు నాగలి, సర్పములకు సర్పములు, అచునవి పిండిబంధములు. అనగా ఆయా ఆకారములుగల రూపములే పిండిబంధములు. యాతీ అనగా కుబేరుని ముద్గరాకారముగు ఆయుధము.

దక్షయజ్ఞమున ధ్వంసముచేసిన త్రిశూలము గణేశ్వరీఅను మహాపిండిబంధము. త్రిశూలాకృతితో విన్యసితమైనది కాద్రీయను పిండిబంధము.

ఏవ మన్యాస్వపి తథా దేవతాసుయథాక్రమమ్

వజ్రభూతాః ప్రయోక్తవ్యాః పిండిబంధాః సుచిహ్నాకాః.

259

తృతీయాధ్యాయమున చెప్పబడిన దేవతలకుగూడ పిండిబంధములను పై నవివరించినరీతిగా చెప్పికొనవలెను. ధ్వజపూజా హుత్యాయుధ వాహనవిశేష రూపములుగా, సుచిహ్నకములుగా పిండిబంధములను జూపవలెను. ఎదోఒక కర్మాదిసూచకముగు రూపముతో నుపలక్షితములైనవి యని చెలుపుటకు సుచిహ్నకములని భరతుడు ప్రయోగించినాడు.

ఎచట ఏదేవత అధిష్ఠానముగా చెప్పబడినదో అచ్చట ఆదేవతను చివరకు సృతముతో సంతోషపరుపవలెను. ఆదేవతయొక్క ఆయుధ వాహన కర్మ భావాద్యనుకారియగు అంగప్రయోగమును ఆసృతమున విధించవలెను. “తిలకేచ కరః స్థాప్యః” అను అరువదినాల్గవ కరణము నభినయించుటచే శంకరుడు సంతృప్తుడగును. “నికుట్టితే యదా హస్తా” అను తొమ్మిదవ కరణముతో త్రిశూలాకృతిగల దేహసంసత్తి రాగలదు. గరుడప్లుతక కరణముతో గరుడుని ఆకారగతిసూచన జరుగగలదు. గంగావతరణకరణముతో ధారాపిండి, నాగావసర్పిత కరణముతో సర్పపిండి సిద్ధించగలవు. సింహస్తమను అంగహారముతో త్రిశూల శివలింగాది పిండిబంధము నిష్పన్నమగును. రేచితాంగహారముతోను, ఆక్షిప్తరేచితాంగహారముతోను, సమస్తములైన ఆధారాద్యనంత భేదములుగల పిండిబంధములు నిష్పన్నములు కాగలవు.

రేచకా అంగహారాశ్చ పిండిబంధాస్తథైవచ

సృష్ట్యా భగవతా దత్తా స్తాండవే మునయే తదా.

260

తేనాపి హి తతః సమ్యక్ గాన భాండ సమన్వితః

సృతప్రయోగః సృష్టో యః స తాండవ ఇతి స్మృతః.

261

రేచకములను, అంగహారములను, పిండిబంధములను సృష్టించి శంకరుడు తాండవసృతమునకై భరతునకొసగెను. శిఖిపిండి మొదలగువాటిని నిష్పాదించు మయూరలితాది కరణములు

పిండిబంధశబ్దముచే సూచింపబడుచున్నది. కేవలము కరణమును ప్రయోగించినను జేనతకు సూత్రోచము కలుగగలదు. అట్లేవిధా కరణము అన్యస్థలమున కుపకారియగును. కావుననే విష్ణుత్రాంత సక్రమంబులములు వైష్ణవక్రీడా సూచకములగుచున్నవి.

స్థానక, ఛాదీ, సృత్యూస్త, భూ, తార, కర్మలకు కేభానిశేషముతో సృష్టించి భగవానుడగు శంకరుడు సృత్యుద్ధాణమును గావించినాడు. ఈవిధకరణజాలమును భరతునకొసగినాడనుటతో సృత్యము శ్రోభాప్రాధాన్యముగలదని సూచింపబడుచున్నది. ఇట్టి సృత్యమును గ్రహించుటకు ఊహాబోహాది రుచేలుచుకావలెను గనుక భరతమునిని భగవానుడనుగ్రహించినాడు.

కరణాంగహార పిండిబంధములతోకూడిన సృత్యత్మక ప్రయోగము సమ్యక్సైచిత్ర్యముతో, సమంచితతాళలయాత్మకముగా, గీతములతోను, పుష్కరాది వాద్యాదులతోను కూడినదై సృష్టించబడి తాండవమని పిలువబడుచున్నది. సృత్యస్రాహనమై గీతములతోకూడినదీప్రయోగము.

సృత్యము నాట్యముకన్న భిన్నమైనదా, కాదా? భిన్నమైనచో ప్రయోజనముతోకూడి యున్నదా, లేదా? అంగవిశేష సృత్యగీతాదులు సృత్యనాట్యములలో రెంటియందును కన్పించుటచే నివి భిన్నములన పిలువలేదు. సృత్యమున పాడబడుగీతములలోని పదార్థ వాక్యార్థములు నాట్యార్థమున లీనమగుచున్నవి. సృత్యమునగల ఏకపాత్రాహార్యము నాట్యమునగూడ ఆకాశ భాషితాదులయందు, భాణరూపకమునగలదు. ఉభయత్ర అభినయము వాచ్యానుగతముకాగా, గాత్రవిశేషములచే అర్థము ప్రతిపాదితమగుచున్నది కావున సృత్యనాట్యములకు భేదములేదని వార్తికకారుడు సిద్ధాంతించినాడు.

“ప్రియతమ గుణకీర్తన పరయై సృత్యము చేయుచున్నది”, “కలహంతరిత సృత్యము చేయుచున్నది”, “ఖండిత సృత్యము చేయుచున్నది” అను ప్రయోగములద్వారా నాట్యమున సాక్షాత్కార బుద్ధి కలదని తెలియగలదు. కాని గీయమాన రూపకాభినయ దర్శనము నాట్యము కన్న విలక్షణమైనది. నాట్యము భావరస సంప్రయుక్తము. నాట్యమున కవయవ రూపమగు వాద్యాభినయములలో గీత ముపరంజకము గాగలదు. ఐనను ఆసీన పాఠ్యాదులయందు వాచికాభినయము కన్పించుటచేతను, ఆహార్య, సాత్త్విక, ఆంగికాభినయములుగూడ ఉభయత్ర కన్పించుట చేతను సృత్య నాట్యము లభిన్నములని సిద్ధమగుచున్నది.

“యదా ప్రాప్త్యర్థ మర్థానాం తజ్జై రభినయః కృతః

కస్యా స్మృత్యం కృతం హ్యేత త్కం స్వభావ మపేక్షతే.

262

న గీతకాథ సంబద్ధం న చావ్యర్థస్య భావకమ్

కస్యా స్మృతయ కృతం హ్యేత ద్గీతే వ్యా సారితేషుచ”.

263

అప్పుడు భరతుని ఋషు లీ క్రిందివిధముగా నడిగినారు. “కావ్యార్థములను సాక్షాత్కార బుద్ధితో స్వీకరించుటకు నాట్యప్రయోగకలచే ఆంగికాద్యభినయము చేయబడినది. సృత్య మెందుకు నిర్మింపబడినది? సృత్యశబ్దముచే నేది వ్యవదిష్ట మగుచున్నది? ఏస్వభావమును సృత్య ముచేర్చుచున్నది?”

సృత స్వభావము తాకికమా, అతాకికమా? అని చివరి ప్రశ్నలోని సూచన. తాకిక మైనచో సృతస్వభావము నుటూని వస్తు తుల్యముగాని, తదనుకారముగాని, తత్ప్రతిబింబాది రూపముగాని కావలెను. ఈ మూడు విధములలో సృతము నాట్యచ్ఛాయయే యుండును. కాని సృతస్వభావము లోకోత్తరమైనచో సృతము నాట్యములోని అనంతర భేదమే యుండును. అనంతర భేదమైనను నిష్ప్రయోజనము కాజాలదు.

ధర్మాది ప్రయోజనానులను హరింపజేయుటకు సంశ్చితులగు కవులచే అభినియమానమునకు రాగ కావ్యాదులు నిర్మించబడినవి. ఏకాంశముచే నిది సృత మగుచున్నది? ఎందుచే నిది నాట్యముకాదు? గాత్ర విశేషాశ్చకమున సృతము నాట్యముతో తుల్యమైనను కలిగియున్నను, తద్విన్న స్వభావమును దేనిని అజేషించుచున్నది? కట్టి శిష్ట స్వభావము తెలియకు, అని ఋచుల ప్రశ్నలలోని భావము.

సృతనాట్యముల స్వభావ ప్రయోజనములు తుల్యము లగుటచే నాట్యముకన్న సృతము భిన్నమైనదికాదు. రాఘవ విజయాది రాగకావ్యాది ప్రయోగమున నాట్యముతోనే అభినయము జరుగవలెను. వలనము, ఉపరసము, భూషేషము, తారాచలనము, చరణధారణ, కంప, స్ఫురిత, కటిఛేద, రేచకాదులు మాత్రమే కలిగి, అభినయ శూన్యమైనచో నాట్యము ఉండదు. కాని ఇట్టిది సృతమనికూడ ఎవడును చెప్ప సాహసింపజాలడు.

గీతవాద్యాదులవలె సృత ముపరంజకముగా గ్రహింప వీలులేదు. “కావ్యమున చెప్ప బడని దానిని గీతముతో ననుసంధించ వలయును”; “వాక్యముల నుచ్చరింపనిచో గీతమున” అని పలుమారులు చెప్పబడిన గీతము ప్రకృతి చిత్తవృత్తి కథావస్థాది సూచకముగా గ్రహింపబడు చున్నది. గీతమున నుపయోగించు తాలోద్దీపకముగా వాద్యమును ప్రయోగించవలె ననుటచే వాద్యముసహితము కేవలము ఉపరంజకముకాదు.

సృతస్వభావము తాకికమైనచో లోకభర్మితో చారీ మండలాదిక్రమమున సృతాంగము లను నిరూపించవలసియున్నది. అతాకికమైనచో సృతమున నాట్యభర్మికి అనుసరణముగలదు. ఉభయత్రసృతము నాట్యముకన్న విలక్షణముగా కన్పించునట్లు తోచగలదు. కాని పూర్వరంగప్రయోగమునకు వైచిత్ర్యము నాపాదించుటకై సృతము స్వీకరింపబడుచున్నదని జ్ఞాపకముంచుకొనినచో ఈభేదమును లెక్కజేయ నవసరములేదు.

గీతకవచములలో కవుబడిన అర్థములను సామాజిక హృదయముల కభిముఖముగా తీసి కొని పోవుటకై సృతాభివృత్తమైన అభినయము విధించబడినది. ఇట్లు నాట్యముతో తుల్యమైన అభినయము కల్గియున్నను, ఇది నాట్యమేలకాదు? అని ఋషుల అభిప్రాయము. గీతకములలోని అర్థము నభినయించునప్పుడు ఆంగిక హస్తకార్యాద్యభినయ వ్యతిరిక్తమగు స్వభావమును సృత మపేక్షించుటలేదు. గీతకార్థములు తదారంభకములగు వస్త్రస్వంగాదులు, వీటితో సంబంధ మైనదిగా సృతము పరిగణింపబడుటలేదు. గీతముకన్న విజాతీయమైనది సృతమగుటచే గీతకార్థ ములలో సృతపరిగణనఉండదు. సుషిరాది వాద్యాంగముగాగాని, తదుపయోగిగాగాని సృతము లేదు. గీతకాదులయందు సృతము ప్రధానముగా నిరూపింపబడుటలేదు. స్వరూప పథ తాలాదు.

లకుగూడ సృతము ప్రాపకముకాదు. ఐనను గీతములయందు, ఆసారితములయందు సృతమెందు లకు నిర్దిష్టంబుజినది? అని రెండవ శ్లోకములోని భావము.

అత్రోచ్యతే - నఖిల్వర్థం కంచి స్మృత మక్షేత్రతే

కింతు శోభాం జనయతీ త్యతో నృతం ప్రవర్తితమ్.

235

రేచకాంగహార నిబంధాత్మకముగు సృతముతో నేమియు అభినయింప బడుటలేదు. కాని విశిష్టమంత్రములవలె గీతమే అర్థమును తెల్పుచున్నది. గీతాంగవస్తువులోను ఇరుపదియేడు ఆసారితములలోను, నాలుగు వర్ణమానారంభకములలోను సంవలితమై ముప్పదిరెండు అంగహార ములతో కూడినది సృతమనినను సృతసంబంధ విషయ మేమియు గానరాదు. సృత కావ్యాదుల యందు నాట్యోపయోగమే కన్పించుచున్నది. సృత తాల గీతకా ద్యుపయోగ మీకావ్యము లలో దుర్లభము. ఈవిధముగా అశంకలు బయలుదేరగా భరతుషి శ్లోకమునుండి వచ్చు మూడు శ్లోకములతో సమాధాన మిచ్చుచున్నాడు.

రాగకావ్యాది సృతము నాట్యముకన్న భిన్నమనుటలో అనైకాంతిక దోషముకలదు. నాట్యమున పత్యమానముగాని అభినయమానముగాని యగు పదజాతములోని అర్థము గాత్రవిశ్లేషముతో అనుసంధింపబడి, సాత్వోత్థి-యా యోగ్యతను బొందుచున్నది. ఈవిషయము తాకిక సృతమున, నాట్యమునగూడ స్ఫుటముగా కన్పించుచున్నది. గీతకాలాపమున పదార్థ సంవాద కృతమైన తస్మయీ భావముతో సాత్త్వికాంగత లోకమునకూడ కన్పించుచున్నది.

సృతకావ్యమున అభినయ కథయే లేనిచో, నట విచారింపబడు విషయమేమి? కేసలము భావిత కావ్యార్థములోని అర్థతత్త్వ సౌకుమార్యముచే సిద్ధించు అవయవ సన్నివేశమే సృత స్వభావమని చెప్పట కెవడును సాహించలేడు. ధారాపరిక్రమ పూర్వకముగు లయ ప్రయోగావసరమున పాడబడు గీత మర్ధరహితము కాదుగదా! గానాది సంక్రమితమైన వాక్యార్థము నభినయించు సర్వకే సాత్వోత్థి-ర కల్పార్థముగా గావింపబడు సాత్వోత్థి-ర కల్పాను ప్యవసాయి గోచరీ కార్యమే నాట్యమని నాట్యలక్షణము. కాగా అన్యవదేశ గానాది క్రమమున గాని, వస్త్రాద్యోధనకరముగాగాని, మనస్సులోని ప్రియతమ విషయమున స్వేచ్ఛగా నభివ్యక్త పరచుచు, పాడుచు, సృత్యము చేయుట మనకు తెలిసిన విషయమే. ఇట్టి నాట్యము డోంబికాది సృతమున సహితముగలదు. నరపతికి సంతోషమును కల్పించు కథను తెల్పు పదములు. గల గీతముతో, సృతముతో రాజమానసమును రంజింపగోరి డోంబిక సృతమున కుద్యుక్తురాలగుచున్నది. వివిధచేష్టలతో రాజపుత్ర హృదయాను ప్రవేశయోగ్యమగు సృత్యమును జూపి ధనార్జనాది స్వలాభములను నెరవేర్చుకొనుచున్నది. గాయనముఖ సంక్రమిత నిజనచనయై, తద్గీయమాన రూపకగత లయ తాలానుగుణ్యముగా సృత్యముచేయును. గీయమాన పదార్థము రూపాదుల హృదయములను ప్రవేశించునట్లుగా చూపుటకు తాకికవ్యవహారమున చూపబడు హస్త, భూ, రోమాంచ, అక్షికర్మలను కన్పరచుచు, అంగవిన్యాసాదికమును చూపుచున్నది.

ఈవిధముగా రంజన ప్రాధాన్యముగు గీతమును విధించి, తరువయోగియగు అంగవ్యాపారమును సృతముతో ప్రదర్శించి, రాజాదుల చిత్తమునుగ్రహించ గల్గుచున్నది. ఇచట సృతము

ప్రధానమైనది. సృతమున కంగముగా గీతము స్వీకరింపబడుచున్నది. కావుననే అభినయమును పరిత్యజించక, గీయమానాంగభావముచే ఆక్షిప్తమై సముచితభావముతో కూడిన అంగవిజ్ఞేపమును లయ పరివ్యక్త కరణాదులయందు చేయుచున్నది. ఇంతవరకు రామనటాది వ్యవహారము వలె తాకిక మాత్ర స్వభావమే కన్పించుచుండగా ప్రయోజ్యా ప్రయోజిక భావాశంకరాజాలదు.

ఊంబికాసృతమున ఆహార్యాదికముతో స్వాత్మరూప ప్రచ్ఛాదనము లేకపోవుటచే సాక్షాత్కార కల్పముగా నర్తకి భావమును చూపలేదు. కాని అభినయముతో కూడిన సృతమును మాత్రము ప్రదర్శించుచున్నది. అందుచే నాట్యాంగములగు పతాకాదులు దర్శనమాత్రముగా నిట గ్రహింపబడుచున్నవి. కావున సృతమునకు సంస్కారకమైనది నాట్యము. నాట్యమునకు ప్రస్తావనా ప్రాణ ప్రతిబింబ కల్పమైనది సృతమును వ్యవహారము కేవల మౌపచారికము. నాట్యమున సాక్షాత్కార కల్పాను వ్యవసాయ సంపత్తికి ఉపకరించు భాషానియమము, ఛందోఽలంకారాదినియమము, ఆహార్యాదినియమములు కలవు. సృతమున భాషానియమ పూర్వకమగు పాత్రల సంభాషణయే కన్పించదు. గీతమున చెప్పబడిన అర్థమునుగాని, ప్రశ్ననుగాని, ఊంబికాసృతమున నర్తకి స్వస్వరూపానాచ్ఛాదనతో సృతమున సమాధానపరచును. కావుననే “ఈనర్తకి కలహంతరిత,” “ఈనర్తకి ఖండిత” అను ప్రయోగములను, గీతములందలి అర్థమును గీతవాద్యానుసారముగా సృతమున కన్పించునట్లుచూపుటయే ఔపచారికములుగా గ్రహింపవలెను. లంబాలకత్వ, వేగేధారణ, మంగల వలయా పరిగ్రహాది తదుచిత వేపాదికముచే నాయికాభేదము తెలియబడుచున్నది. సాత్త్వికాది ప్రధానరసముననుసరించి, లయతాలాదిసహితముగా అర్థసూచన యోగ్యాభినయమును ప్రయోగించుటలో తదుచితార్థ పరిమాణము ధ్రువాగానముతో జరుగుచున్నది. కావున ఊంబికాసృతమునకు తాకికప్రయోజనము చెప్పిన నాట్యమని దీనినిపిలువరాదు.

తాకికప్రయోజనమున రాజపుత్రాదులను తృప్తిపరచుటయే కన్పించును. కాని నర్తకి యొక్కశలము దేవతా పరితోషణమే అని తెలియవలెను. లాస్యప్రయోగమున మహేశ్వరి, తాండవప్రయోగమున మహేశ్వరుడు సంతోషమునందగలరని సంప్రదాయవచనము. కాగా సృత నాట్యముల కతాకికప్రయోజనము చెప్పిననే సృతమున అభినయాదికము సిద్ధించగలదు. సృతమునకు నాట్యలక్షణప్రయోజనా భేదముగలదని చెప్పికొనవలెను. అందుచే భరతుడి క్రిందిరీతిగా సమాధాన మొసగుచున్నాడు.

సాక్షాత్కారమును పొందింపజేయు అర్థమును, నాట్యముకన్న భిన్నమగు అర్థమును, సృత మపేక్షించు. అపేక్షించినచో లక్షణభేదము కలుగగలదు. సామాజికల నుద్దేశించి వ్యుత్పాదనీయమగు ధర్మాన్యపాయముల కంటే భిన్నమైన అర్థమును సృత మపేక్షించజాలదు. అట్లు కానిచో ప్రయోజన భేదముకూడ రాగలదు. నాట్యలక్షణము, నాట్యప్రయోజనము సృతమున కుండునట్లుగా సృతము ప్రవర్తింపబడినది.

వలనావర్తనాదులుగల సృతము నాట్యమున కంతరంగముగా ఉపయోగించును. సృత రహితమైన నాట్యము అలాతచక్రమువలె బుద్ధిగ్రాహ్యము కాజాలదు. అందుచే విమలమైన అభినయమును మాంశిక్యముతో పొదుగుబడిన సూత్రమువంటి నాట్యము సర్వవ్యాపి యగు

చున్నది. వలనాది రూపముగు నృత్యమునకు సజాతీయమై, అంతరంగ గీతాదులలో కూడ అంత ర్ఘామిగా నుండునది నాట్యము. అనగా నాట్యరహితమైన నృత్యము లేనేలేదు.

వర్ణనావిలాస వలనాది లక్షణములుగలిగి, కావ్యమునకు కావ్యానయవములకు విలాస చేష్టావస్థాపనాత్మకమైన నృత్యము ప్రకృష్టముగా, అత్రుచితముగా ప్రవర్తితమైనది. గానాదిక ముతో సంజనయోగ్యమై ప్రకృష్టముగు చమత్కార మనబడు లోకోత్తరానందమును చేకూర్చుటకు నృత్యము ప్రవర్తితమైనది.

ప్రాయేణ సర్వలోకస్య నృత్య మిష్టం స్వభావతః
మాంగల్యమితి కృత్యాచ నృత్య మేత త్రప్రకీర్తితమ్.

265

వివాహ ప్రసవావాహ ప్రమో దాభ్యుదయాదిషు
వినోదకారణంచేతి నృత్య మేత త్రప్రవర్తితమ్.

266

సమస్తజగత్తుకు స్వభావసిద్ధముగా నృత్యము ప్రీతికరమైనది, ఆత్మాభిమతమైనది. నృత్యము ముగళప్రదమైనదని కీర్తింపబడుచున్నది. వివాహప్రసవావాహములయందు, ప్రమోదసమయమున, అభ్యుదయకాలమున, నృత్యము వినోదము నొసగునని ప్రవర్తితమైనది.

వివాహసమయమున, పుత్రజన్మకాలమున, ఆవాహసమయమునకూడ నృత్యము సంతోషముకూర్చును. భార్యతోకూడ మామగారి ఇంటికి పోవుటను ఆవాహమందురు, మనోరథ, అభిలషిత వస్త్రలాభము అభ్యుదయమనబడును. అనాకాంతిత శుభప్రాప్తివేళలోకూడ నృత్యము ఆత్మాభిమత మగును.

అతశ్చైవ ప్రతిక్షేపా ద్యూతసంఘైః ప్రకీర్తితాః
యే గీతకాదా యుజ్యంతే సమ్యక్ నృత్యవిభాగకాః.

267

దేవేనచాపి సంప్రోక్తా న్తండుః సంతోషపూర్వకమ్.

“గీతప్రయోగ మాశ్రిత్య నృత్య మేత త్రప్రవర్తితమ్.”

268

నృత్య మేస్వభావము నపేక్షించుచు అని ఋషులడిగిన ప్రశ్న కిచట సమాధాన మొసగ బడుచున్నది. పైన చెప్పబడిన కారణములవలన నృత్యము ప్రవర్తింపబడినది. ప్రారంభమున పూర్వరంగమందు లక్షణపూర్వకముగా నృత్యము యోజించబడుచున్నది. “ఝంటు” మొదలుగా గల శుష్కాక్షరములతో గూడిన గీతకములతో నీ పూర్వరంగము భూతసంఘము లగు దైత్యాదులను సంతోషపరచుటకు ప్రయోగింపబడుచు నృత్యమున కవకాశమును కలుగజేయుచున్నది. మద్రకాది గీతములకు మొదట నృత్యమును జూపుటకు అభినేయ పదార్థరహితమైన నిర్గీతమే కన్పించుటచే నీ నృత్యము అభినయరహితమైనదని శంకింప నక్కరలేదు. శుద్ధమగు నాట్యాంగము యొక్క విభాగకములు, విభాగప్రావకములు మొదట ప్రయోగింపబడుటచే నృత్యము అభినయ సంవలితమే యగుచున్నది. గీతకముల ఉపోహనములను ప్రయోగించుచో శుద్ధనృత్యమునే చేయవలెను. గీతకాంగ ముఖ్యమున నృత్య ప్రవేశ మున్నది. అంగవ్యవహారాదికమున అర్థమును సామాజికుల కభిముఖమగునట్లుగా తీసికొని వెళ్ళగా వాచ్యము అభినీతమగును. ఇక్కడ అభివ్యక్తమునకు సాక్షాత్కార కల్పితాపాదనమును స్థమును చెప్పురాదు. కాని లయా ద్యాహరిత్వ

మాత్రమే అర్థముగా చెప్పికొనవలెను. వాచ్యార్థము నితరుల కవగాహనమగునట్లు లయతాలా ద్యాహార్యము ద్వారా తీసికొనివెళ్ళుటయే నృత్తమున గల అభినయనము.

గీతకాసారితాదికము నృత్త వైచిత్ర్యాశ్రయమై శోభించగలదు. కాగా గీతాదికమువలె నృత్తముయొక్క ఉపయోగము, నాట్యాంగత్వము గ్రహింపబడవలెను.

ఇక నృత్త ప్రధానముగు రాగకావ్యాది విషయమున కావ్యముగూడ నాట్యాంగమేయని చెప్పగోరి, ఇతివృత్తరూపమున తర్వాతి శ్లోకమును భరతుడు చెప్పినాడు. మహేశ్వరుడే ప్రకృష్టమైన ఆదరముతో సంతోషపూర్వకముగా తండు అనబడు సందేశ్వరుని “గీతప్రయోగము నాశ్రయించుకొని నృత్తమును ప్రవర్తింపజేయుము” అని ఆదేశించినాడు.

గీతమనగా కావ్యము. కావ్యముయొక్క అర్థానుప్రవేశము కావ్యమునగల ప్రకృష్టయోగము. ఇట్టి గీతప్రయోగమును, అనగా అర్థానుప్రవేశ లక్షణము నాశ్రయించి నృత్తమును, ప్రవర్తింపజేయవలెను. అంగవిశేషితాంగత్వమును సామరస్యముగల లయసత్త్వాదులతో నృత్తమున జూపవలెను. అనగా తాండవ ప్రభృతి నృత్త తద్దీయమాన రూపకగతమైన వర్ణాలంకారలయపదార్థ వాక్యార్థ సమ్మిలితమైనది నృత్తము.

ప్రాయోగ తాండవవిధి దేవ స్తుత్యాశ్రయో భవేత్

సుకుమార ప్రయోగశ్చ శృంగార స సంభవః.

269

హిమాలయపర్వతముపై సంధ్యాకాలమున శివుడు నృత్యముచేయుచుండగా నారదుడు భక్తితో త్రిపురొన్నాదగ్గ గీతము నాలాపించెను. ఆగీతమును వినుచుండగా శివునిచిత్తము ప్రీతిని జేంది అభినయమును గావించెను అప్పుడు శివుడు తండుఅను సందేశ్వరునిబిలచి “నాట్యోక్తితో, అభినయముతో గీతాండవమును యోజించుము” అని పలికెను. అప్పుడు తాండవవిధి నిష్పన్నమైనదని కోపాలుకు వచ్చినాడు.

తాండవవిధి సాధారణముగా దేవస్తుతిని ఆశ్రయించుకొని యుండును. తాండవశబ్దము నిచట సర్వనృత్తమునకు ఉపలక్షకముగా గ్రహించవలెను. నృత్తమును విధించునదివిధి. విధేయమానమైనది దేవస్తుతిగల కావ్యము. కాగా ధర్మవీర ప్రధానమైనదీ కావ్యమని చెప్పటలో ఉద్ధరరూపతానూచనముతో అన్యరస పరిగ్రహముకలదు. కావ్యమునుండి నాట్యము నిష్పన్నమగును.

శృంగారరస సంభవమైనది సుకుమార నాట్యప్రయోగము. పూర్ణా పూర్ణ రూపమైన శృంగారరసముతోనున్న మస్మణప్రయోగ మిచట నిర్దేశింపబడుచున్నది. ఊంబికానృత్తమున నరపతి చాటుకాది ప్రాధాన్య ప్రకృతియుండుటచే శుద్ధమైన సుకుమారనృత్తమే కాననగును. భాణకములయందు ఉద్ధతమగు సృసింహాదిచరిత వర్ణనముండును. మస్మణప్రయోగముగూడ ఉద్ధతము, ఉద్ధతమిశ్రము మొదలగు భేదములతోనుండగా సిద్ధకాది భేదములు వచ్చుచున్నవి. భాణికము ఉద్ధతమస్మణమైనది. రామాక్రీడక, రాసక, హల్లీసకాది భేదము లిట్లెరాలవు.

ఛన్నానురాగ గర్భితములైన మాటలచే రాజ మానసము నాకర్షించు మస్మణ ప్రయోగమును ఊంబికా అందురు. వరాహ స్మసింహాది వర్ణనములను నర్తకి జల్పించు ఉద్ధతాంగ ప్రవర్తితమైనది భాణము. గజాదుల గతిని, ప్రవసనమును, అనుకరించు అల్పవిధమైన మస్మణ

ప్రయోగము ప్రస్థానము, సభాసమక్షమున భర్తయొక్క ఉద్ధత స్మృతిమును చెప్పుచు, కొంచెము భూర్తచరితముగూడ చెప్పునట్టి మన్వణప్రయోగమును పిదగకమందురు. సూకర సింహ జనితమైన బాలక్రీడా నియుద్ధాదికమును ధ్వజాదికముతో గావించిన భాణిక యందురు. ప్రహేలికతో, ఋతువర్షన సంయుక్తమైన హస్త్యప్రాయమగు ప్రేరణ రామాక్రీడ యగును. గోవస్త్రీలతో కృష్ణు డొక్కడే వర్తించినట్లు ఏకనాయకునితో మండల స్మృతము జరుగుచో దానిని హల్లీసకమందురు. అనేక నర్తకురాండ్రతో, చిత్ర తాలలయాన్వితమైన మన్వణోద్ధత స్మృతమును రాసకమందురు.

ఈ ప్రబంధములు నృత్యాత్మకములు. ఇవి నాట్యత్మకములైన నాటకాదులకంటె విలక్షణములైనవి కావు. కావుననే రాఘవవిజయము, మారీచవధ మొదలగునవి రాగకావ్యములని పిలువబడుచున్నవి. లయాంతర ప్రయోగముతో, రాగములతో, నానారసములతో నుండి, సునిర్వాహ్యమైన కథ గలది కావ్యమని కోహలుడు సహితము నిర్వచించినాడు. గీతము నాశ్రయించుకొని లయ యుండుటచే గీతమునకే ప్రాధాన్యము కలదు. రాఘవవిజయమున విచిత్ర వర్ణనీయవిషయమున్నను రక్క-రాగముచేతనే నిర్వహణము సిద్ధమగుచున్నది. మారీచ వధలో కకుభగ్రామరాగముతో నిర్వాహము కలదు. కావున వీటిని రాగకావ్యములనినారు. గీత్యాత్మకము, గీతము నాధారము చేసికొనినదియు నగు రాగములతోనున్న కావ్యము లివియనిభావము.

సప్తకృతి ప్రకారములతో శివునిచే నీవిధమైన స్మృతము ప్రచారములోనికి తీసికొని రాబడినది. శుద్ధమైన స్మృతము రేచకాంగహారాత్మకము. స్మృతము గీతకాద్యభినయోన్ముఖము, గాన క్రియామాత్రానుసారి, వాద్యతాలానుసారికూడ నగుచున్నది. బాహు ప్రేంఖణము, ఉరః కంఠము, పార్శ్వనమనోన్నమనములు, చరణసరణము, స్ఫురిత కంపిత భ్రూ, తారాపరిస్పందము, కటిచ్ఛేదము, అంగవలనము అనురూపములతో వ్యక్తమగునది స్మృతము.

ఉద్ధతము, మన్వణమిశ్రమగు ఉద్ధతము, సుకుమారము, ఉద్ధతమిశ్రమగు సుకుమారము అను నాలుగు విధముల కావ్యార్థముల ననుసరించి ప్రయోగములు నాలుగురకములు రాగలవు. తాకికమగు స్వతంత్ర స్మృతమునగాని, దేవతాపరితోషణమునగాని మొదటి విధమగు ఉద్ధత స్మృతము వచ్చును. పూర్వరంగవిధియందు పరిశిష్ట స్మృత లక్ష్యముల ననుసరించి తాండవాది స్మృతకలాపము కలదు. ఇది రెండవది యగు మన్వణమిశ్రమగు ఉద్ధతము.

ప్రయోగ సహితముగా అంగహారములు, కరణములు, రేచకములు, పిండిబంధములు, పైన నిరూపించబడినవి. తదుపయోగిత్య దృష్టితో స్మృతస్వరూపము చెప్పబడినది. ఇక అంగహారముల కెటువంటిప్రయోగమును చూపవలెనో చెప్పగోరి తర్వాతిశ్లోకమును చెప్పుచున్నాడు.

తస్య తండుప్రయుక్తస్య తాండవస్య విధిక్రియామ్

వర్ధమానక మాసాద్య సంప్రవత్సోమి లక్షణమ్.

270

పూర్వరంగమును యోగ్యముగాచేయుటకు తదుచితమైన అంగహారముల ప్రయోగము పూర్వము చెప్పబడినది. తాండవ యోగ్యమైనది వర్ధమానకతాలమే. అని ముందు చెప్పబడ నున్నది. 5 అ. 13 శ్లో. మొదట వర్ధమానకమునుగూర్చి చెప్పి, అపై గీతకాది విషయకవిధిని చెప్పినాడు. తండు అనగా నంది, తండుచే చెప్పబడినది తాండవము. తాండవ విధిక్రియ తండుచే

ప్రయుక్తమైనది. విధియనగా గాత్రము. తాండవవిధియొక్క క్రియాత్మకలక్షణమును చెప్పబోవుచున్నాడు. ఈక్రియాత్మకలక్షణము వెనుక కరణాంగహార విషయకముగా చెప్పబడినదేగాని గీత తాల సంనిశ్రముగా చెప్పబడలేదు. అందుచే వర్ధమానక తాలమును సామ్యాపాదనకై ఉపాయముగాతీసికొని లక్షణ నిర్వచనము చేయుచున్నాడు. వర్ధమాన కల్పవాచ్యమగు వాక్యసమూహమును అభినయార్థము స్వీకరించి, తదాక్షిప్తమైన గీతవిశేషమునుగ్రహించి, వలనానర్తనాది గతభ్రూ తారాదినియకారిత్యముగా ప్రయోగమును భరతుడు చెప్పబోవుచున్నాడు. వర్ధమానక గీత తాలాభినయ సంబంధముతో తాండవము వచ్చినదని భావము.

కలనాం వృద్ధి మాసాధ్య హ్యక్షరాణాంచ నిర్ధనాత్

వర్ధనా న్నర్తనాంచ వర్ధమానక ముచ్యతే.

271

తాండవయోగాభిధానమునకై వర్ధమానక రూపము నిలు చెప్పబోవుచున్నాడు.

కనిష్ఠాసారితకములైన కళలు షడునేడు. అదే ద్విగుణలయయైనచో లయాంతరమగును. ముప్పదిమూడు కళలున్న మధ్యమమని, అరుణదియైన కళలున్న క్లేష్టమని విభాగము. లయ ద్వారా, సంఖ్యాద్వారాకూడ కళలకు వృద్ధికలుగును ఈవృద్ధిచేతనే హియమాన పదవృద్ధి అక్షిప్తమగును. కళలననుసరించి అక్షరములకు వృద్ధికలుగును. ఇట్లే నర్తకీవృద్ధికలుగును. ప్రథమాసారితమున నొకనర్తకి, ద్వితీయాసారితమున నిద్దరు అని క్రమముగా నర్తకురాండ్రకు వృద్ధిగలదు.

కళావృద్ధి, అక్షరవృద్ధి, నర్తకీవృద్ధి అను వృద్ధియోగముచే వర్ధమానకము సిద్ధించును. అంగహారప్రయోగము, పరిపూర్ణమైన పిండిబంధవిధి, ఈవర్ధమానక యోగముతో చక్కగా నిష్పన్నములు కాగలవని భావము.

కృత్వా కుతపవన్యాసం యథావ ద్విజనత్రయాః

ఆసారిత ప్రయోగస్త తతః కార్యః ప్రయోక్తృభిః.

272

కలాసాతవిభాగార్థము ఆసారితక్రియ వదవ అధ్యాయమున నిధింపబడినది 5 అ. 21 శ్లో. ఈ ఆసారితము శుష్కాక్షరములతోకూడినది. స్తోభక పడయుక్తమైన ఆసారితప్రయోగమునుచెప్పి 5 అ. 11 శ్లో. కుతప వన్యాసమునకు గడంగవలెననినాడు 5 అ. 12 శ్లో. కుతమనగా వాద్యముల సమూహము. చతుర్విధాతోద్యమ కుతపము. కుతప వన్యాసమున తద్దాయకుల వన్యాసము కూడ రాగలదు. దీనిని ప్రత్యాహారమను అంగముగా మున్ముందు చెప్పగలడు. 5 అ. 17 శ్లో. స్వరతాలలయకళాది నివేశనమును ముందుగావింపవలెను. ప్రత్యాహారమును అంగముమొదలుకొని ఆసారిత క్రియాంతమైన వన్యాసమును 5 అ. 17 శ్లో. నుండి 5 అ. 21 శ్లో. వరకు ఇక్కడ చేయవలెను. అభిఘాతాతోద్యమన గాయకునిచే ప్రయోగింపబడు ఆసారితగత కలాపాద ప్రస్తావమును పూర్తిగావింపవలెనని భావము. అంతర్యవనికాంగముగా శుష్కాక్షరప్రయోగమును గావించుచు ఆతోద్యప్రయోగ ప్రస్తావననుచేయగా దైత్యులు సంతోషింతురు. తద్వారా విఘ్నములు శమించగలవు. అట్టి అంగకలాపమునే ప్రయోగవిధిగా నిచలు గ్రహించవలెను.

తతః తూ పోహనం కృత్వా తంత్రీగాన సమన్వితమ్

కార్యః ప్రవేశో సరక్త్యా భాండ వాద్య సమన్వితః.

273

ఇక ప్రయోగక్రమము చెప్పుబడుచున్నది. కనిష్ఠాసారితమున పంచకలాత్మకమైన శుష్కాక్షరములను ఉపోహనముచేయు. సమానస్వాసత్వమున పద కల తాల సమభిహితములైన స్వరములుగల అంగ ముపోహనము. ఈ ఉపోహనమును తంత్రీగాన సమన్వితముగా నొనర్పవలెను. స్థానస్వరాదుల నాలాపింపజేయు సుషిరాతోద్యగానము నాచరించి, భాండవాద్య సమన్వితముగా నర్తకిని ప్రవేశపెట్టవలెను. భాండవాద్యమునగా పుష్కరవాద్యము.

విశుద్ధ కరణాయాంతు జాత్యాం వాద్యం ప్రయోజయేత్
గత్యా వాద్యానుసారిణ్యా తన్యా శ్చారీం ప్రయోజయేత్, 274

వై శాఖస్థానకే నేహ సర్వరేచక చారిణీ
పుష్పాంజలిధరా భూత్వా ప్రవిశే ద్రంగ మండపమ్. 275

విశుద్ధ కరణజాతియందలి వాద్యముచు ప్రయోగించవలెను. విశుద్ధ కరణజాతితో ఏకాక్షర వాద్యమే స్వస్వపూర్ణిమఃసను. ఈ వాద్యముచు మధ్యస్త్రిల విషయమున నుపయోగించవలెను. తథాపిధ వాద్యానుసారముగా పాడుచు, తమపలక్షణముగు చారీవిధిని ప్రయోగించవలెను. చారీ విధిలో కరణాంగహారముల ప్రసక్తియుండుటచే భాండవాద్య ప్రయోగముండవలెనని సూచింపబడుచున్నది. కావుననే పర్యాయశః త్ర్యశ్ర ప్రయోగమును చూపవలెనని తేతభట్టు అనినాడు. తర్వాత వై శాఖరేచిత కరణము 4 అ. 95 శ్లో. నభినయించవలెను. ఇది సర్వరేచకచారిణి యైనది. ఆపై తలపుష్పపుట కరణముతో అంజలియందు పూవుల నుంచుకొని నర్తకి రంగమండపమును ప్రవేశింపవలెను.

పుష్పాంజలిం విస్మజ్యాభ రంగపీఠం పరీత్యచ
ప్రణమ్య దేవతాభ్యశ్చ తతోఽభినయ మాచరేత్. 276

అంగక్రమమున పుష్పాంజలిని వజలి, రంగపీఠమున ప్రదక్షిణము గావించుచు దేవతలకు నమస్కరించి, అభినయము నాచరించవలెను.

యత్రాభినేయం గీతం స్యా త్తత్ర వాద్యం నయోజయేత్
అంగహారప్రయోగేతు భాండవాద్యం విధీయతే. 277

సమం రక్తం విభక్తంచ స్ఫుటం శుద్ధప్రహారజమ్
నృత్యాంగ గ్రాహి వాదజ్ఞైర్వాద్యం యోజ్యంతు తాండవే. 278

గేయమానముగు వాక్యాభినయమున, వర్ణాలంకార లక్షణముగు గీతము నభిముఖముగా తీసికొనిపోవలెను. అట్టిచో అవనద్ధవాద్యము గీతమునకు, అభినయమునకు ఆచ్ఛాదనకారి కాగలదు గనుక వాద్యప్రయోగమును స్వాతంత్ర్యముగా చేయించరాదు. అభినయశూనమై, శుద్ధమైన అంగహారప్రయోగమున నృత్యప్రధాన్యముండుటచే, తదనుసారియగు భాండవాద్యమును ప్రయోగించవలెను. నర్తకి సమాకర్షణమున పునరాసారితగాన ముండునుగాన నిది శుద్ధనృత్యము. కాగా గానశాస్త్రమును వాద్యము, గానము, నృత్యము ప్రధానముగాగలదీ ప్రయోగమని సూచింపబడినది.

రెండవశ్లోకమున భాండవాద్య మెట్లుండవలెనో చెప్పుచున్నాడు. అక్షర, అంగ, తాళ, లయ, యతి, పాశీగ్రహ, న్యాయ, వికృతములను అష్టవిధములతో కాల దేవ సమతాత్మకమైనది సామ్యము. ఇట్టి లక్షణోపేతమైన సమత్వముకల్గి భాండవాద్యము ఉండవలెను.

కాలకృతవిభాగముచేత స్వరొచ్చారణ స్థానదేశకృతమై తవ్యోగముద్వారా సమకృత స్వభావమును వాద్యముకల్గియున్నచో శబ్దమునకు హృద్యతాస్వరూపము రాగలదు. అనుహారా నంతరము వాద్యమును మ్రోగించినచో విచ్ఛేదప్రతిభాసమానాక్షరమై యుండవలెను. ఇట్టి వాద్య మున కాది వర్ణానుహారము స్పష్టముగా చుండవలెను. ప్రహరజములైన వర్ణములు శుద్ధ విశుద్ధ కరణాంతమున నుండిన నది శ్రేష్ఠమైనవాద్యము. అంగహారాత్మకమైన సృష్టిములోని కరణాంగ ములుగావి గీతాంగములుగావి సమత్వముచే వాద్యముచే స్వీకరింపబడవలెను. ఏవంవిధమైన భాండ వాద్యమును తాండవమున ప్రయోగించవలెను.

సృతకర్మభూతము, అంగకర్మభూతమునకు వాద్యము సృతమును గ్రహింపజేయునది. తదంగములు వైచిత్ర్య ప్రయోగముద్వారా విలాసపూర్వకముగా సామాజకులచే గ్రహించబడి సృతమునకు శోభను తెచ్చునవగును.

ప్రయుజ్య గీత వాద్యేతు నిష్కామే న్నరకీ తతః

అనేనైవ విధానేన ప్రవిశం త్యపరాః పృథక్.

279

గీతవాద్యము ప్రధానముగానుండగా స్వరాగతసృత ప్రాధాన్యమును ప్రయోగమున తదాచిత్యార్థము గీతవాద్యమును తన సృతమున కనుగుణముగా ప్రయోగింపజేసి నరకీ నిష్కామింపవలెను. నరకీ రంగమండపమునుండి పూర్తిగా నిష్కామింపక, రంగమండపమున ముందుభాగమునుండి వెనుకకుపోవలెనని భావము. తర్వాత ఒకరితర్వాత నొకరుగా ఇతర నరకురాండ్రు ప్రవేశింపవలెను.

అన్యో శ్చానుక్రమేణాథ పిండిం బధ్నంతి యాః స్త్రియః

తావ త్వర్యస్తకః కార్యో యావ త్పిండి నబధ్యతే.

280

కనిష్ఠాదికములగు నాలుగు ఆసారితములతో నలుగురు నరకురాండ్రు ప్రవేశింపవలెను. వీరు పిండి బంధ ప్రకారముల ననుసంధింతురు. కేవల మాసారితాభిహిత లక్షణమును ప్రయోగ మెంతవరకుజరుగునో అంతవరకు పిండిబంధము జరుగరాదు. ఏకఘనాభిన్నాత్మకమగు అంగవిజ్ఞేవ మే ప్రయోగమున నుండునో దానిని పర్యస్తకమందురు. ఇది అభినయ శూన్యమగు ఆంగివిధి. పిండిబంధోపయోగియగు సృతమును ప్రయోగించనంతవరకు, ప్రవిష్టనరకీ నివర్తనద్వారా ఏకాకినియగు నరకీచే ఆసారితాభినయము ప్రయోగింపబడవలయునని భావము.

పిండిం బంధ్యా తతః సర్వా నిష్కామేయః స్త్రియస్తు తాః

పిండిబంధేషు వాద్యంతు కర్తవ్య మిహ వాదకైః.

231

పర్యస్తక ప్రమాణేన చిత్రైః కరణాన్వితమ్

తత్రైవో పోహనం భూయః కార్యం పూర్వవదేవ హి.

282

ఆసారిత స్మృత ప్రయోగమును గావించి నర్తకురాండ్రు వెనుకకు పోవలెను. పిండిబంధముల చేయునప్పుడు వాడకులు వాద్యముల నాలాపింపజేయవలెను. ఆసారిత ప్రయోగాభినయ మగు షర్యస్తకమున వాద్యమున్నను తనంతఃపాతియు, పిండిబంధోపయోగియు నగు అంగహార ప్రయోగమున చిత్ర విచిత్ర నానాప్రకారములుగా వాద్యములు ప్రయోగింపబడవలెను. వాద్య విధియందు చెప్పబడు కరణాది రూపములతో అన్వితమైన వాద్యములు కావలెను. ద్విమాత్రా త్యకమగు కళను చిత్రమార్గమని చెప్పుదురు.

ఒకరి తర్వాత నొకరుగా ప్రవేశించు నర్తకురాండ్రుచే అభినయప్రయోగమున అంగహార ప్రయోగమును విధించి, తదనంతర మవసరణమును చెప్పి, తావత్కాలము వాద్యస్మృతములకు వైచిత్ర్యమును విధించి, ఇక లయాంతరమగు నాసారిత ప్రయోగమునుగూర్చి చెప్పుచున్నాడు. వెనుకటివలెనే మరల కనిష్ఠాసారిత ప్రయోగమును గావించవలెనని భరతుడు వచించుచున్నాడు.

తత శ్చ సారితం భూయో గాయనస్తు ప్రయోజయేత్
పూర్వేణైవ విధానేన ప్రవిశేచ్ఛాపి నర్తకీ.

283

గాయకులు ఆసారితమును మరల ప్రయోగించగా, వెనుక చెప్పబడిన విధానమును అనుసరించి నర్తకి రంగమండపమును ప్రవేశించవలయును.

గీతకార్థం తద్భినయే ద్ద్వితీయాసారితస్యతు
తదేవచ పున ర్వస్తు భూయో నృతేన దర్శయేత్.

284

ఆసారితే సమాప్తేతు నిష్క్రామే న్నర్తకీ తతః
పూర్వవ త్రవిశంత్యన్యః ప్రయోగః స్యా త్స ఏవహి.

285

అప్పుడు నర్తకి ఆసారితమై తాలవిశేషసంబంధియగు గీతకములోని అర్థమును అభినయించవలెను. లయాంతరాసారితమైన అదే వస్తువును మరల పూర్వప్రవిష్టయగు రెండవనర్తకి కేవలాంగ హారాత్మకాభినయముతో ప్రదర్శింపవలెను. ఆసారితప్రయోగానంతరము ఈ ఇద్దరును వెనుకకు పోవలెను. ఇట్లు రెండు ఆసారితములుకాగలవు. ఆతర్వాత మిగిలిన నర్తకురాండ్రు వెనుకటివలెనే ప్రవేశించి ఉపోహనాది కృత్యమును నెరవేర్పవలెను.

ఏవం పదేపదే కార్యో విధి రాసారితస్యతు
భాండవాద్యే కృతేచైవ తథా గానకృతేఽపిచ.

286

ఒకేఒక ఆసారితమును ప్రయోగించినచో ప్రయోగ వైచిత్ర్య క్రమమీ క్రిందివిధముగా నుండును. ఒకేఒక ఆసారితమును యోజించినచో నందలి ముఖ, ప్రతిముఖ, శరీర, సంహారణ లక్షణములగు షడములను, వర్ధమానకమువలె నాల్గవసరణములతో, భాండవాద్యక్రియ గీతిక్రియలు తోడురాగా ప్రయోగించవలెను. దీనినే క్రిందిశ్లోకమున వివరించుచున్నాడు.

ఏకంతు ప్రథమం యుంజ్యా ద్వై ద్వితీయం తదై వచ
తిస్రో వస్తు తృతీయంతు చత్వస్రు చతుర్థకమ్.

287

వస్తువనగా అంగము, నాల్గంగములను నాల్గుతడవలు స్మృతముతో నర్తకురాండ్రు యోజన చేయువలెను. ఆసారితము నభివ్యక్తముచేయు ప్రయోగము కండికల దశపరివర్తనముతో జరుగును.

విశాలా, సంగతా, సునందా, సుముఖీ, అను నాల్గు ఖండికలను ముందు చెప్పనున్నాడు. ఈ ఖండికలు క్రమముగా తొమ్మిది, ఎనిమిది, పదునారు, ముప్పదిరెండు కలాత్మకములు. విశాల ననుసరించి సంగత, సునందాసంగతలు, సుముఖీసునందాసంగతలు అనుక్రమమున దశపరివర్తములు రాగలవు. విశాలాది పరివర్తయమున సంగతములగు పరివర్తముల కుభయత్ర సంబంధముండుటచే సప్తదశ కలాత్మకమును అష్టమయ్యేయగా కవిష్టలయాంతరిత స్థానము రాగలదు. తర్వాత సునందాది పరివర్తయమున ముప్పదిరెండుకళలను మధ్యమాసారిత స్థానమువచ్చును. ఆపై సుముఖ్యాది చతుష్టయమున అరువదిరెండు కళలను జ్యేష్ఠాసారిత స్థానమువచ్చును. ఈరీతిగా ఆసారితమున పదములయందు, స్థానములయందు, ఖండికాదిపరివర్తములలో కలుగు నాలుగు అవసారకములను సర్వకీ ప్రయోగించగలను.

పిండినాం విధయశ్చైవ చత్వారః సంప్రేరితాః

పిండిశృంఖలికాచైవ లతాబంధోఽథ భేద్యకః.

288

పిండిబంధస్తు పిండత్వాద్గుల్మ శృంఖలికో భవేత్

జాలోపనధాచ లతా స సృతో భేద్యకః స్మృతః.

289

ఆసారితములయందు పిండిబంధప్రకారములను ప్రయోగించవలెనని చెప్పబడినది. ఈ ప్రకారముల నిచట నిర్వచించుచున్నాడు.

పిండిబంధప్రకారములు నాల్గువిధములు. పిండి, శృంఖలికా, లతాబంధము, భేద్యకము అని వీనిపేరులు. విశేషాంతరహృద్యము, ఏకప్రయోజ్యమునైన పిండి బంధరూపము మొదటిది. నర్తకీ యోగ్యమై పరస్పరసంబంధముగలిగి, ఏకనాకావబద్ధమగు కమలయగలమువలె విజాతీయమై గాని హంసవదన పరిగృహీతనాశ నలినమువలెగాని యుండి, పిండిబంధ ద్వయప్రకార సజాతీయమై, గుల్మశృంఖలికాయని పిలువబడునది రెండవది. ఇది ఇంద్రు నర్తకురాండ్రు చే ప్రయోగింపబడునది.

జాలమువలె వైచిత్ర్యముకలిగి వెరుకటిదానివలె సజాతీయ విజాతీయాత్మకముగానుండి, ముగ్గురచే ప్రయోగింపబడునది లతాబంధమును పిండిబంధము. నలుగురిచే ప్రయోగింపబడునది భేద్యకము. ఈనాల్గవ పిండిబంధము వెనుకటి మూడింటి సృతప్రయోగములతో అన్వితమైనది.

పిండిబంధః కనిష్ఠేతు శృంఖలాతు లయాంతరే

మధ్యమేచ లతాబంధే జ్యేష్ఠే చైవాథ భేద్యకః.

290

పిండినాం వివిధా యోని ర్యంత్రం భద్రాసనం తథా

శిశ్మాయోగ స్తథాచైవ ప్రయోక్తవ్యః ప్రయోక్తృభిః.

291

కనిష్ఠా సారితమున పిండిబంధమును, లయాంతరమును శృంఖలమును, మధ్యమమున లతా బంధమున, జ్యేష్ఠమున భేద్యకమును ప్రయోగించవలెను.

ఆధారాది భేదముల ననుసరించి పిండిబంధములు నిష్పన్నము లగుచున్నవి. పృథగ్గూఢ తాంగముల కేరీతిగా అనుసంధి కలుగుచున్నదో అట్లే భూమి దేహాకాశాద్యాధారఖండల కాద్యను సంధానము కలిగినచో దానిని యంత్రమందురు. తద్వారా మిశ్రభేదములు రాగలవు. భూమ్యాదులయందు కన్పించుటచే స్ఫుటమగు స్థానము సంక్రమించును. దీనిని భద్రాసన

మందురు. ఈ రెంటితోను ఆధారాంగహారము చెప్పబడినది. ప్రయోక్త ప్రయోగ భేదమును వెలుకనే చెప్పబడినను మరల చెప్పమన్నాడు.

కరణాంగహార విశేషములలో అంగవిశేష వైచిత్ర్యాభ్యాసమును శిక్షాయోగమందురు. ఇది సాధకతమనుచు భేదము.

“పిండినాం వివిధాయోనిః” అని పిండిబంధములను వివిధకారణములు కలనని చెప్పమ “వివిధ” కేటమును ప్రయోగించుట చే తద్వ్యాసిత్రణ పూర్వక భేదానంత్యము సూచించినాడు.

ఈ సమస్త పిండిబంధ ప్రకారము లెచట ఉపయోగపడునా లేదా అను ఆశంకకు “తథా చైవ ప్రయోక్తవ్యః” అని సమాధానము ఇవ్వవచ్చున్నాడు. సమస్త ప్రకారములచేత పిండిశృంఖలి కాదిబంధములను యోజించవలెను. ఈవిధముగా గీతకాంగ వాద్య సర్తకీ పిండిబంధాదికము వలన నృత నాట్యములను భేదములేకని సూచింపబడినది.

ఒకసర్తకీ మొదట ప్రథమాసారితము నభినయించును. తర్వాత రెండవసర్తకీ ద్వితీయా సారితము నభినయించుచుండగా నదేసమయమున మొదటిసర్తకీ కేవలము అంగహారము ప్రయోగించును. ఇట్లు మూడవసర్తకీ తృతీయాసారితము నభినయించుచుండగా మొదటి ఇద్దరు అంగహారమును ప్రయోగింతురు. అప్పుడు నాల్గవసర్తకీ చతుర్థాసారితము నభినయించువేళ మొదటిముగ్గురు అంగహారమును ప్రయోగింతురు.

ఏవం ప్రయోగః కర్తవ్యో వర్ధమానే తపోధనాః

గీతానాం ఛందకానాంచ భూయో వక్ష్యేమ్యహం విధిమ్.

292

వర్ధమానక ప్రయోగము విరీతిగా చేయవలెను. ఇక గీతవిధిని, ఛందకవిధిని చెప్పబోవుచున్నాడు. ఆసారితాది వ్యంత ప్రయోజ్యములగు ఛందకముల లక్షణము చెప్పబడనున్నది. తాలాభ్యాసమున వర్ధమానా సారితక గీతకపాఠికాంతమున ఛందకప్రయోగము, చతుష్పదా ప్రయోగము రాగలపు. శ్లోభికానర్తకీ లయ చరణాది రూపమున ప్రసిద్ధములై ఛందకములు నృతతాలాత్మకములు. వీటిని గీతమైనైతర్వాత యోజించవలెను.

యాని వస్త్రాని ముసయః సుతి చాంగకృతానికు

గీతాని తేహం వక్ష్యేమి ప్రయోగం నృతవాద్యయోః.

293

ఖండలకాది వస్త్రపులు, స్వల్పములైన అంగములు, మద్రకము అపరాంతకము ప్రకరీఅను వస్త్రవిధములగు మూడుగీతకములు కలవు. నృతవాద్యసహితముగా ప్రయోగముచెప్పి వీటితో ఉబ్బోవ్యకము, రోపిందకము, ఓవేణకము, ఉత్తరము అను నాల్గంగములు వినరింపబడగలవు.

తత్రావతరణం కార్యం సర్తక్యాః సర్వభాండికమ్

తేవ ప్రతిశ్చేపకృతం తంత్రీగాన సమర్పితమ్.

294

గీతకములలో ప్రథమ వస్త్రాది యందలి ఉపోహనములు తేవము లనబడును. ద్వితీయ వస్త్రాదియందలి ప్రత్యుపోహనములను ప్రతిశ్చేపములందురు. అంతరూపితములై, వేరుగానున్న తాలాత్మక గీతకేవరూపములు తేవప్రతిశ్చేపములని ఇతరులు వ్యాఖ్యానించినారు. ఈ తేవ ప్రతిశ్చేపములను తంత్రీ గానయక్తములుగా ప్రయోగించి, భాండవాద్య సహితముగా సర్తకీ

యొక్క అవతరణమును చూపవలెను. అనగా పుష్కరాధ్యాయమున చెప్పబడు ప్రవిరల చలదంగులిదల అభిహాస్యమాన మగు ఆంగిక ప్రాధాన్యముగా నర్తకి రంగమున అవతరించవలెను.

ఇచట వస్తువునకు అంగముని అర్థము. ప్రథమవస్తువుచే ఆక్షిప్తకమును, ఉపోహనమును ప్రయోగించి నర్తకిని ప్రవేశపెట్టవలెను. ద్వితీయవస్తువుచే ప్రత్యుపోహనమును, పదయోజనను తంత్రీగానాన్వితముగా చేయగా తేజ ప్రతిక్షేపములు సరిసమాప్తములు కాగలవు. ఇట్టి నర్తకి అవతరణమున సర్వభాండ వాద్యాద్యావిరాభాస ముండగలదు.

ప్రథమం త్వభిశ్చేయం స్యాద్గీతతే నర్వచక్రమ్
తదేవచ పున ర్వస్తు నృత్రేనాపి ప్రద్యయేత్.

295

మొట్టమొదట గీతముతో నర్వము సాధనముచేసెను. తర్వాత విడచి వస్తువును నృత్రముతో ప్రయోగించవలెను.

యో విధిః పూర్వము క్తస్తు నృత్రాభినయ వాచితే
ఆసారితవిధౌ న స్యాద్గీతానాం వస్తుకేష్వపి.
ఏవం వస్తు నిబధ్ధానాం గీతనాంచ విధిః స్మృతః
శృణుతాంగ నిబధ్ధానాం గీతానామపి లక్షణమ్.

296

297

నృత్రముతో గీతము నెట్లు ప్రయోగించవలెనో ఇచట చెప్పుచున్నాడు.

నృత్రాభినయ వాదిత్రముల విషయమున నేయేవిధులు పూర్వము విధించబడినవో, వాటి నన్నింటిని ఇచటకు ఆవృత్తము చేసికొనవలెను. ఆసారితవిధియందు చెప్పబడినప్రకారమే ఇచట గూడ గ్రహించవలెను. సంఖ్యా నియమపూర్వకముగా నర్తకినృత్తితో నృత్రప్రయోగము ఆసారితమున చెప్పబడినది. ఏనుద్ధకరణ జాతియందలి వాద్యప్రయోగము నర్తకి ప్రవేశానంతరము చెప్పబడినది. ఈవిధుల నిచటగూడ వర్తింపజేయవలెనని భావము.

ఈవిధముగా వస్తు నిబంధాత్మకములగు గీతములనుగూర్చిన విధి చెప్పబడినది. ఇక అంగనిబధ్ధములగు గీతముల లక్షణమును నిర్వచింప బోవుచున్నాడు.

య ఏవ వస్తుషు విధి ర్నృత్రాభినయవాదితే
తమేవాంగనిబధ్ధేషు ఛందకేష్వపి యోజయేత్.

298

నృత్రాభినయవాదిత్రముల విషయమున చెప్పబడినవిధిని అంగనిబధ్ధములైన ఛందకములలో గూడ యోజించవలెను.

వాద్యం గుర్వక్షరకృతం తథాల్పాక్షరమేవచ
ముఖే సోపోహనే పుర్యా ద్వర్ణానాం విప్రకర్షతః.

299

ప్రయత్న శీఘ్రముగా గుర్వక్షరములలో అనేకములను తాలమున ప్రయోగించవచ్చును. ఉత్సాహానమయమున త్వరత్వరగా గుర్వక్షరములతో తాలమునువేయ వీలున్నది. ఇట్లే అల్పాక్షరములనుగూడ వాద్యమున యోజించవచ్చును. గుర్వక్షరములతో ఏకకల, లఘువులతో అర్థకల రాగలవు. ముఖమనబడు ఉపవహాంగమున, వస్తునిబంధకమగు ఉపోహానాంగమున వర్ణముల విప్రకర్షత ననుసరించి వాద్యవిధిని చూపవలెను.

యథా గీతవశాదంగం భూయోభూయో నివర్తతే

తత్రాద్య మభినేయం స్యాచ్ఛేషం నృతేన యోజయేత్.

300

ముఖ్యాద్యంగములు మాటిమాటికి అవృత్తములు కాగా గీతక సామర్థ్యము ననుసరించి మాటిమాటికి అంగనివృత్తి చెప్పవలెను. మాగధ్యాది గీతములు నాలుగు విధములు. ఈ గీతముల విభిన్నమును తాలాధ్యాయమున చూడవచ్చును. అంగనివృత్తియైన తర్వాత మొదటి ఆవర్తము నభినయించవలెను. ఆవర్తాంతములు శుద్ధిస్వరమున ప్రయోగింపబడవలసినవి. కాగా కేవలము న స్వంగాది సమాప్తియందు నృతమును చేయవలెనను వ్యాఖ్యానము అసమంజసము.

ఆవర్తమానముగు గీత సామర్థ్యముచే శాఖాచారి ప్రయోగాత్మకమగు అంగము ఆవర్తితము కాగా వాద్యప్రాధాన్యముగా నృతము యోజించబడవలెను. యథాసంభవముగా వాద్యవైచిత్ర్యమును ప్రదర్శించవలెనని భావము. వెనుక ఈ వాద్య వైచిత్ర్యము కావ్యాధ్యముచే నియంత్రితమైనది. ఇప్పుడు వాద్య వైచిత్ర్యము సంకుచితము కానక్కరలేదు.

త్రిపాణిలయ సంయుక్తం తత్ర వాద్యం ప్రయోజయేత్

యథా లయ స్తథావాద్యం కర్తవ్యమిహ వాదకైః.

301

సమపాణి, ఉపరిపాణి, అర్ధపాణి అని మూడువిధములుగా పాణి విభేదము కలదు. వీటి ద్వారా తాలాభివ్యక్తి కలుగుచున్నది. దుగ్రతాది భేదములతో లయకూడ వివిధములు. త్రిపాణి, త్రిలయ సంయుక్తముగా వాద్యమును ప్రయోగించవలెను. లయానుగుణ్యముగా వాద్యమును వివేచకులగు వాదకులు యోజించవలెను. ప్రామాణికమున కావ్యాధ్యభినయ సామర్థ్యమును ప్రయోగించు అంగమున కేలయ ఉచితమగునో తదనుసరియగు వాద్యమును యోజించవలెను.

ఏవ మేష విధిః కార్యో గీతే హ్వాసారి తేవ్యపి

దేవ స్తుత్యాశ్రయం హ్యేతత్

భగవానుడుగు మహేశ్వరుని స్తుతినిమిత్తమై, తత్ పరితోషణ ప్రయోజనము కలిగిన నృతమగుటచే, గీతములవిషయమున, ఆసారితవిషయమున పై నచెప్పిన విధుల నతిక్రమించరాదు. గీతకాసారిత ఛందకములనుగూర్చిన విధుల పరామర్శింపబడుచున్నవి. పరిమిత శరీరముకలిగిన దగుటచే పాణి తాండవభాజనము కాజాలదు గనుక నిట చెప్పబడుటలేదు. లాస్యప్రధానమగు సుకుమార పూర్వరంగమున తత్సత్తావైద్యార్థము చెప్పబడు లాస్యస్వరూపముద్వారా పాణికా విషయమును నిశ్చయింపవలెను.

గీతకశబ్దముతో ఛందకముకూడ గతార్థమగును. స్వతంత్రముగా ఆసారితమునగీతకమున్నది.

సుకుమారం నిబోధత.

302

స్త్రీ పుంసయోస్తు సలూపో యస్తు కామసముద్భవః

తత్ జ్ఞేయం సుకుమారంహి శృంగార రస సంభవమ్.

303

తాండవవిధియైన తర్వాత సుకుమార ప్రయోగమునుగూర్చి చెప్పుచున్నాడు. కామము ద్వారా జన్మించి, శృంగారరససంభవమై, స్త్రీపురుష సలూపముతో గూడినది సుకుమార

ప్రయోగము. దీనిని రంజింపజేయునట్లు యోజించుటకు ఊహాపోహబుద్ధితో నిర్మించవలెను. అంగ వృద్ధితో నర్తకీవృద్ధి మొదలుగాగల పురోక్తలక్షణముల నన్నింటిని ఇచట వర్తింపజేయవలెను.

యస్యాం యస్యా మవస్థాయాం నృత్రం యోజ్యం ప్రయోక్తభిః
తత్సర్వం సంప్రవక్ష్యామి తచ్చ మే శృణుత ద్విజాః.

304

సుకుమారకావ్యాళితమైన గాననృత్రముల నేయేస్థలములలో ప్రయోగించవలెనో తత్సర్వము భరతునిచే చెప్పబడ బోవుచున్నది.

అంగవస్తు నివృత్తైతు యథా వర్ణనివృత్తిషు
తథాచా భ్యుదయస్థానే నృత్రం తజ్జః ప్రయోజయేత్.

305

యత్తు సందృశ్య తే కించిద్దంపతోఽర్హదనాశ్రయమ్
నృత్రం తత్ర ప్రయోక్తవ్యం ప్రహర్షార్థ గుణోద్భవమ్.

306

అంగవస్తు నివృత్తియందు, గీతక్రియావిస్తారరూపములగు స్థాయ్యాది వర్ణముల నివృత్తియందు, అభ్యుదయస్థానమున సుకుమార నృత్రమును విచక్షణుడు ప్రయోగించి, వాద్యాదివైచిత్ర్యముతో నన్నితమగునట్లు యోజించవలెను. స్త్రీపురుషుల కామకృతసంలాప మేకావ్యమున వాచ్యత్వము గలదో అచ్చట ప్రహర్ష ప్రయోజన గుణ ముద్భవించునట్లు నృత్రమును ప్రయోగించవలెను. కామావస్థలయందు, వాసకసజ్జాభిసారికా విషయమున నృత్రము విధించబడుచున్నది.

యత్ర సన్నిహితే కాంతే ఋతుకాలాభి దర్శనమ్
గీతకా ర్థాభిసంబద్ధం నృత్రం తత్రాపి చేష్యతే.

307

ఖండితా విప్రలబ్ధావా కలహంతరితాపీవా

యస్మిన్నంగే తు యవతి ర్ననృత్రం తత్ర యోజయేత్.

308

సఖీ ప్రవృత్తే సంలాపే తథా సన్నిహితే ప్రియే

సహి నృత్రం ప్రయోక్తవ్యం యస్యావా ప్రోషితః ప్రియః.

309

యస్మిన్నంగే ప్రసాదంతు గృహ్ణీయా న్నాయికా క్రమాత్

తతఃప్రభృతి నృత్రంతు శేషే వ్యంగేషు యోజయేత్.

310

మొదటి శ్లోకమున స్వాధీన భర్తృక యగు నాయికా విషయము చెప్పబడుచున్నది. ప్రియుని సన్నిధానమున వసంతాది ఋతువులు, చంద్రోదయాది కాలముల అవలోకనము ఉన్నచో, గీయమాన కావ్యము యొక్క అర్థము సభినయించు నృత్రమును ప్రయోగింపవలెను.

ఖండిత, విప్రలబ్ధ, కలహంతరిత అను నాయికల నాధారముగా చేసికొని యున్న కావ్యఖండమున నృత్రమును ప్రయోగించరాదు.

ప్రియుడు సన్నిధానమున లేకున్నచో ప్రియుని విషయకమగు సల్లాప, తత్సమాగమోపాయ పర్యాలోచనాది వృత్తికమగు సఖీసంలాపమునగూడ నృత్రము పనికిరాదు. ఇది ప్రోషిత భర్తృకయగు నాయికావిషయము. విరహోత్కంఠిత విషయమునగూడ నీభావమునే గ్రహించవలెను. వాసకసజ్జికావిషయమునగూడ నృత్రమొకచోపనికివచ్చును.

యవతి ప్రసన్నహృదయమును ఎప్పుడు పొందగలదో అప్పుడు నృత్యము ప్రయోగింపబడును. తన మనోవాంఛితము నెరవేరినచో నృత్య ముండును. ఇచట వలనావ ర్తనాది రూపముగు నృత్యమే విధించబడినది. ఇట్టి నృత్యమున గీతకాంతమున ఛందకమును, పాణికాంతమున లాస్యగాన స్వీకారిణియగు చతుష్పదను ప్రయోగించవలెను.

దేవస్తుత్యాశ్రయకృతం యదంగంతు భవేదథ
మాహేశ్వరై రంగహారై రుద్ధతై స్తత్ప్రయోజయేత్.

311

యత్తు శృంగార సంబద్ధం గానం స్త్రీ పురుషాశ్రయమ్
దేవీకృతై రంగహారై ర్లలితై స్తత్ప్రయోజయేత్.

312

నృత్యము రెండురకములు. ఒకటి ఉద్ధతరూపముగు తాండవము. రెండవది సుకుమార రూపముగు లాస్యము. దేవస్తుతి నాశ్రయించుకొనిన కావ్యభాగము నభినయించుచో మాహేశ్వర కృతములగు ఉద్ధతాంగహారములతో నృత్యమును ప్రయోగించవలెను. స్త్రీ పురుషాశ్రయమై శృంగార రసాన్వితమైన గీతకాభినయమున పార్వతీ కృతములగు లలితాంగహారములతో నృత్యమును యోజించవలెను. విద్యుద్భ్రాంత, గరుడఘ్రతకాది ప్రధానములగు అంగహారము లుద్ధతములు. తలపుష్పపుట, లీన, నితంబాదులచే నారబ్ధములగు అంగహారములు లలితములు.

చతుష్పదా నర్కుటకే ఖంజకే పరిగీతకే

విధానం సంప్రవక్ష్యామి భండనృత్యవిధిం ప్రతి.

313

ఖంజ నర్కుట సంయుక్తా భవేద్యాతు చతుష్పదా

పాదాంతే సన్నిపాతేతు తస్యాం భండగ్రహో భవేత్.

314

లాస్యగానములను స్వీకరించి చతుష్పదలో నృత్యవిధిచెప్పి, ఇక భండవిధిని చెప్పవలెను.

నాలుగు పాదములతో ధ్రువాగీతము వచ్చుచున్నది. పాదాదియందు శుష్కాక్షరము లుండగా పాడబడు దానిని గేయపదమందురు. లేనిచో నీధ్రువాగీతము సార్థకపదములతో నుండ వచ్చును. అట్టిచో వర్ణవృత్త కృతములగు పాదములతోగాని మాత్రవృత్త కృతముగు సమా, అర్ధసమా, విషమా అను ఆకృతితోగాని ఉండగలరు. అట్టి పాదములు ప్రధానముగా ఖంజ, నర్కుటక వృత్తములతో యోజించబడుచున్నవి. త్రివృత్తము, శుష్కగీతము, పరిగీతమనబడును.

ఖంజ, నర్కుటక, పరిగీతములను మూడు ప్రకారములయందురు భండవాద్య మనబడు పుష్కరవాద్యముయొక్క విధిని చెప్పబోవుచున్నాము. ఖంజకాతిలో, నర్కుటకజాతిలో నిర్మింప బడు నాలుపదములుగల ధ్రువాగీతములలోని మొదటిపాదముయొక్క ఉపాంత్యకల నాశ్రయించు కొని గానమున్నది. హస్తద్వయసమాయోగమున కలుగు శబ్దముచే పరిచ్ఛేద్యమగు సన్నిపాత కళ నాలాపించువేళ భండ వాద్యము నారంభించవలెను.

యా ధ్రువా ఛందసా యుక్తా సమపాదా సమాక్షరా

తస్యా పాదావసానేతు ప్రదేశ్యాగ్రహో భవేత్.

315

నాలుగు సమపాదములు గలది ధ్రువాగీతము. ఇది యుక్తజాతిగత వర్ణ వృత్తముతో యోజితమైనది. ఆజాతితో సమవృత్తమయిన ధ్రువాగీత ప్రథమపాదము పరిసమాప్తముకాగా, ద్వితీయపాదము గ్రహించు సమయమున చూపుడువేలితో ఉపలక్షితమై భండ వాద్యప్రయోగ

మగును. చతుష్పదకు ద్వికలాత్మక మార్గము చెప్పి, ద్వితీయపాదమున తర్జనిచే ప్రయోగమగు నిష్కామకళయనబడు సప్తమి విధించబడినది. మిగిలినవి తాళాధ్యాయమున గాంచవగును.

కృత్యైకం పరివర్తతు గానస్యాభినయస్యచ

పునః పాదనివృత్తింతు భాండవాద్యై ర్నియోజయేత్.

316

పూర్వము పాడిన శుద్ధవిభాగము గీతమును పరావర్తింపజేసి, భాండవాద్యముతో నన్వితముగునట్లుగా అభినయమును చేయింపవలెను. ఇచ్చట పాదశబ్దము నుపలక్ష్యముగా గ్రహింపవలెను. ఎంతభాగము భాండవాద్యముతో ముందు నియోజించబడి అభినీతముగుటలేదో, దానితోనే పరావర్తన మనబడు నివృత్తి చెప్పవలెనని భావము.

అంగవస్తు నివృత్తైశ్చ వర్ణాంతర నివృత్తిషు

తథోపసాపనేచైవ భాండవాద్యం ప్రయోజయేత్.

317

భాండవాద్యవిశేషాభిధానవ్యాజమున ద్రువాగీతమున నృత్తస్థానము నిట చూపుచున్నాడు. ఒక అంగమునకుగాని, వస్తువునకుగాని, స్వస్రవా శరీరముయొక్క స్థాయ్యాది విశేషమునకుగాని ప్రతిశాఖాన్యాయముతో పరావర్తనమును చెప్పి ఉపస్థాపనమునగూడ భాండవాద్యమును ప్రయోగించవలెను. తదనుసారము నృత్యాంగహారయోజనను గావింపవలెననిభావము.

యేషి చాంతరమార్గాస్తు తంత్రీ వాక్యరణైః కృతాః

తేషు సూచీ ప్రయోక్తవ్యా భాండేననహ తాండవే.

318

శుష్కాక్షరయగు చతుష్పదా గీతముచుగురించి ఇక చెప్పవలసియున్నది. శుష్కాక్షరను మొట్టమొదటనే ప్రయోగింతురుగనుక దీనిని నిర్వచించుచున్నాడు.

పరస్పర వైలక్షణ్యముగల అక్షరములతో, అర్థస్థానాన్యములేక, కేవలము స్వరముతో ఉపలక్షిత మగునది శుష్కాక్షరయగు ద్రువ. ఇది అంతరమార్గములోనిది. ఇందలిస్వరములు నిర్ధృతములయ్యును తంత్రీక్రియతోను, వాక్రియతోను యోజించబడుచున్నవి.

ఈ ద్రువాగీతమున లాస్యాంగగత కావ్యార్థానుసారియగు హస్తాభినయములేకు గనుక దీనిని సాత్త్వికాంగవలనాది మాత్రమున సూచితో అభినయింపవలెను. కాగా నిచ్చటగూడ తాల గాన సూచ్యాభినయనముకలదు.

వర్ణమానకప్రయోగముకాని గీతకప్రయోగముకాని ఛందకప్రయోగముతోను, చతుష్పదా ప్రయోగముతోను పరిపూర్ణ మగుచున్నది.

మహేశ్వరస్య చరితం య ఇదం సంప్రయోజయేత్

స్వరపాప విశుద్ధాత్మా శివలోకం స గచ్ఛతి.

319

పైనచెప్పబడిన ప్రయోగ ప్రక్రియకు పూర్వరంగమున ప్రయోజనముకలదు. అంతేగాక స్వతంత్రముగా. దీనిని ప్రయోగించవచ్చునని భరతుడి అధ్యాయమును ఉపసంహరించు చున్నాడు.

మహేశ్వరునిచే చేష్టారూపమై కరణాంగహార రేచక సంవలితమైన ఈ ప్రయోగమును ప్రదర్శించినవాడు సమస్తసాపములనుంచి విముక్తుడై, శుద్ధాత్మతో, శివలోకమును పొందగలడు. ఈ నాట్యప్రయోగ, అర్ధపతి, సామాజికులు సాపమునుంచి విముక్తులుకాగలరని ఫలశ్రుతి.

ఏవమేష విధిః సృష్ట్య తాండవస్య ప్రయోక్తృభిః

భూయః కిం కథ్యతా మన్య న్నాట్యవేద విధింధ్రతి.

320

ఇతిశ్రీ భారతీయే నాట్యశాస్త్రే తాండవలక్షణంనామ చతుర్థోఽధ్యాయః.

తాండవప్రయోగమును ప్రదర్శించువారిచే నీవిధి నిర్దేశపబడినది. ఇక నాట్యవేద విధిని గూర్చి తెలిసికొనవలసిన దేమిగలదు? అని భరతుడు మునులను ప్రశ్నించుచు తర్వాతి అధ్యాయమును ప్రస్తావించుచున్నాడు.

సామాజికులకువలె నాట్యప్రయోక్తకు గూడ సంభవించు తన్మయీభావమునకై నాట్య సంస్కారము నవేక్షించి అభినయవిధి నిర్దేశపబడినది. సామౌత్యారకత్వ నాట్యరూపత్వ మిచట లేదు. చతుర్విధాభినయ యోగము, రసభావప్రాధాన్యము, ఇచట కన్పించకపోవుటచే నీ ప్రయోగమునకు నాట్యశ్యము సిద్ధించుటలేదు. గీతవాద్య సృత్తములకు యధేష్టముగా ప్రాధాన్యము నర్తకీ స్ఫుర్తి ననుసరించి కావ్యవస్తు నిర్మాణము కన్పించుటచే నీ ప్రయోగము నాట్యప్రస్తావనా ప్రాణప్రతిబింబాత్మక మగుచున్నది. గీతాది ప్రాధాన్యము ననుసరించి, కులకాచ్చేధ్యాత్మకమగు కావ్యము గీత్యాధారము కాగా, పిండిబంధప్రకారమున వైచిత్ర్యముతో సృత్తమును మాత్రమే గావింపవలెను. కాగా నాట్యముకన్న సృత్తము కొంతవరకు విలక్షణమైనదే యగుచున్నదని తోతభట్టు సిద్ధాంతించినాడు. తుల్యానుకారము సృత్తినాట్యములలో నున్నను రసభావదృష్టి హస్త శిరస్సుల నాశ్రయించుకొని ఇవి భిన్నము లగుచున్నవని హర్షుడు వార్తికమున చెప్పి యున్నాడు. శిక్షకు తగిన స్వేచ్ఛతో నాట్యాంగముగా నున్న సృత్తమున కభ్యాసఫలమును మాత్రమే భట్టయంత్రుడు విధించినాడు. వివాహాది మంగళపరిధ కాలములయందే సృత్తమును పరియోగించవలెనని లొల్లటభట్టుయొక్క సిద్ధాంతము.

కాని దశరూపక భేదమువలె లాస్య తాండవప్రయోగములు నాట్యభేదములని నిశ్చయించి ఉభయత్ర పూర్ణానుకార రూపము కన్పించుటచే సృత్తము నాట్యమునకన్న విలక్షణమైనదని చెప్ప వీలులేదు. అశ్వత్థామ ప్రవేశించుచు సూచీవిధము, ఊర్ధ్వజానువు మొదలను కరకాంగ హారముల నభినయించును. పురూరవనుడు అలవల్లవసూచీతో వచ్చును. గరుడుడు గరుడపుత్రక మున, రావణుని పుష్కరవిమానము వై శాఖరేచితమున, వత్సరాజుయొక్క అగ్నిసంభ్రమము అతిక్రాంతకరణమున, జటాయు గమనము గృధ్రావలీనకమునగాని ఏలకాక్షీతమునగాని జరుగును. సృత్తనాట్యములకు వైలక్షణ్యములేదని భావము.

శ్రీ భరతముని ప్రణీతమగు భారతీయ నాట్యశాస్త్రమున అంధ్రభారతీయందు

తాండవలక్షణమును నాల్గవ అధ్యాయము.

భరతస్య వచః శ్రుత్వా నాట్యసంతాన కారణమ్
పునరేవా బ్రువన్ వాక్య మృషయో హృష్టమానసాః. 1

“యథా నాట్యస్య జన్మేదం జర్జరస్యచ సంభవః
విఘ్నానాం శమనం చైవ దేవతానాంచ పూజనమ్. 2

తదస్మాభిః శ్రుతం సర్వం గృహీత్వా చావధారితమ్
నిఖలేన యథాతత్త్వ మిచ్ఛామో వేదితుం పునః. 3

పూర్వరంగం మహాతేజః సర్వలక్షణ సంయుతమ్
యథా బుద్ధ్యామహే బ్రహ్మం స్తథా వ్యాఖ్యాతు మర్హసి.” 4

నాట్యోత్పత్తిని గురించి భరతుడు చెప్పిన వృత్తాంతమును విని సంతోషము నొందు మనస్సులతో మరల ఋషులీవిధముగా భరతునితో పలికెరి—“నాట్యోత్పత్తి, ధ్వజముయొక్క జననము, విఘ్నములు నివారింబడుట, రంగదైవతపూజన అను విషయములు మీరు చెప్పగా వింటిమి. ఈ విషయమంతయు చక్కగా మాచే గ్రహించబడినది, అవధరించబడినది. కాని సకల లక్షణములతో కూడిన పూర్వరంగవిధిని సాకల్యముగా వినగోరియున్నాము. అది మాకెట్లు బోధపడగలదో అట్లు మీరు చెప్పవలయునని మా కోరిక.”

గ్రహణధారణపాటవము గలవాడే యోగ్యుడగు శిష్యుడు. అట్టి శిష్యుడే సూతన విషయములను చెప్పటకు గురువునకు ఉత్సాహము కల్గించగలడుకనుక మునులకిచ్చట గ్రహణ ధారణ పటుత్వము చెప్పేబడినది. నాట్యము హృదయావేశమును కల్గించునదికావున నాట్యోత్పత్తి వినిన మునులను హృష్టమానసులనినాడు. ఈ పూర్వరంగప్రశంస నాల్గవఅధ్యాయమందనేకపర్యాయములు కన్పించుటచేతను, పూర్వరంగవిధి ముఖ్యమగుటచేతను, మునులీ యధ్యాయమున పూర్వరంగమును గురించి ప్రశ్నించ నుద్యుక్తులైనారు.

తేషాంతు వచనం శ్రుత్వా మునీనాం భరతోమునిః
ప్రత్యువాచ పున ర్వాక్యం పూర్వరంగవిధింప్రతి. 5

మునుల వాక్యమును విని భరతముని పూర్వరంగవిధిని గురించి ఇట్లు చెప్పసాగెను.

పూర్వరంగం మహాభాగా గదతో మే నిబోధత
పాదభాగాః కలాశ్చైవ పరివర్తా స్తధైవచ. 6

పూర్వరంగనిరూపణ నిక శ్రద్ధతో వినవలసినది. పూర్వరంగమున పాదభాగములు, కళలు, పరివర్తములు కలవు.

బహిర్యవనికాంగములే పూర్వరంగమున వచ్చునవి. ఉత్థాపనీ ధ్రువా మౌఢలిగు నీతకములు, ద్వికళ చంచత్పుట చాచత్పుట తాళములు, నిట గలవు. ద్వికళ మౌఢ్యశీలక మౌఢ్యతాళములలోని చంచత్పుటాదుల సంయోగముతో సంబంధమువచ్చును. ఇట్లు శబ్దముచే

అక్షరమార్గము గ్రహించబడుచున్నది. తద్వారా గీతక వర్ణమానాదిగతమగు గేయరూపము రాగలదు. కళాశబ్దమువలన సప్తవిధములగు తాళ కళలు కూడ రాగలవు. పరివర్తశబ్దముచే సమస్తమైన తాళములయొక్క ఇతికర్తవ్యత స్వీకరింపబడుచున్నది.

ఈశ్లోకములో “చ, ఏవ, తథా, ఏవ, చ” అను ఐదుశబ్దములు కలవు. మొదటి చకారముచే తంత్రీ మొదలగునవి, మొదటి ఏవకారముచే నాట్యప్రయోగము, తథాశబ్దముచే అంగాంగీభావప్రయోగము, రెండవ ఏవకారముచే నాట్యంగత, రెండవ చకారముచే పాఠ్యాది సృత్తము స్వీకరించబడుచున్నవి. ఇవన్నియు పూర్వరంగమున కలవని భావము. గీత, తాల, వాద్య, సృత్త, పాఠ్యములెచట నాట్యంగములుగా ప్రయోగింపబడునో అది పూర్వరంగమగును.

కావున ‘పూర్వరంగ’ మనగా రంగముయొక్క పూర్వభాగమని అర్థము చెప్పకొనరాదు. ఇది ముడపమందలి పూర్వభాగముకాదు, నాట్యమునకు పూర్వభాగముకూడ గాదు. ‘పూర్వరంగః’ అని చెప్పికొనవలెను. వైచిత్ర్యకారిగా సృత్తముకూడ ఇచట ప్రవేశించుచున్నది. ధూప విలేపనాదులవలె పూర్వరంగవిధి కూడ దేవతాపరితోషణమే ఫలము గలది. రంగస్థలము నాట్యరంగము కాకముందు పూర్వరంగమగును. ఆ పూర్వరంగమున చేయవలసిన క్రియాకలాపము నీ అధ్యాయమున చెప్పుచున్నాడు.

యస్మాద్రంగప్రయోగోఽయం పూర్వమేవ ప్రయుజ్యతే
తస్మాదయం పూర్వరంగో విజ్ఞేయో ద్విజసత్తమాః.

7

నాట్యప్రయోగమునకు ముందే చేయబడు ప్రయోగవిశేషమును పూర్వరంగవిధానమని తెలిసికొనవలయును.

అస్యాంగానితు కార్యాణి యథావ దనుపూర్వకః
తంత్రీ భండసమాయోగైః పాఠ్యయోగకృత్తైస్తథా.

8

ప్రత్యాహారోఽవతరణం తథా హ్యరంభవచ
ఆశ్రావణా వక్త్రపాణి స్తథాచ పరిఘట్టనా.

9

సంఘోటనా తతః కార్యా మార్గాసారితమేవచ
జ్యేష్ఠ మధ్య కనిష్ఠాని తద్ధై హసారితానిచ.

10

వతానితు బహిర్గతా న్యంత ర్యవనికాగతైః

ప్రయోక్తృభిః ప్రయోజ్యాని తంత్రీ భండకృతానిచ.

11

పూర్వరంగవిధిలో వరుసగా చేయవలసినవి, విధ్యంగములు కొన్నిగలవు. పాఠ్యము, తంత్రీభండములతోను వీనిని నిర్వర్తించవలెను. ప్రత్యాహారము, అవతరణము, అరంభము, ఆశ్రావణము, వక్త్రపాణి, పరిఘట్టన, సంఘోటన, మార్గాసారితము, అసారితములు అను తొమ్మిదిటిని అంతర్యవనికాంగములుగా ప్రయోగించవలెను. రంగపీఠమునకు రంగశిరము షకు మధ్య వేయవలసిన అవనిక యందురు. యవనిక ఆనగా తెర. తెరలోపలకు వచ్చిన నటులయే ప్రత్యాహారము, తంత్రీభండసమాయోగములుగా ప్రయోగింపబడును. ప్రత్యాహారము మునుపటి విధిని పరిమళమున పూచునట్లుగా.

తతః సర్వైస్తు కుతపైః సంయుక్తానీహ కారయేత్
విఘట్ట్య వై యవనికాం నృత్ర పాత్య కృతానితు. 12

గీతానాం మద్రకాదీనాం యోజ్య మేకంతు గీతకమ్
వర్ధమాన మథాపీహ తాండవం యత్ర యుజ్యతే. 13

తత శోఛీత్థాపనం కార్యం పరివర్తనమేవచ
నాందీ శుష్కావకృష్టాచ రంగద్వారం తదైవచః 14

చారీచైవ తతః కార్యా మహాచారీ తదైవచ
త్రికం ప్రరోచనాచాపి పూర్వరంగే భవంతిహి. 15

ఏతా న్యంగాని కార్యాణి పూర్వరంగవిధౌతుచ
ఏతేషాం లక్షణ మహం వ్యాఖ్యాస్య మ్యనుపూర్వశః. 16

అంతర్యవనికాంగములను ప్రయోగించిన తర్వాత వాద్యవిశేషముల వన్నిటిని ఒకచో సమావేశపరుపవలెను. ఆపై తెరను తొలగించవలెను. నృత్రముతోను, పాత్యముతోను మద్రకాదిగీతములలో నొక గీతమును ప్రయోగించవలెను. తాండవనృత్యము చేయుచో వర్ధమానకగీతముకూడ యుక్తమే యగుచున్నది. ఆ తర్వాత ఉత్థాపనము, పరివర్తనము, అర్థరహితమగు అవకృష్టానాందులను ప్రయోగించవలెను. పూర్వరంగమున చారీ, మహాచారీ, త్రికము, ప్రరోచనము కూడా కలవు. పూర్వరంగమున నీ అంగములన్నియు కలవు. వీటి లక్షణములన్నియు వరుసగా వివరించబడుచున్నవి.

కుతపస్యతు విన్యాసః ప్రత్యాహారఇతి స్మృతః
తథావతరణం ప్రోక్తం గాయకానాం నివేశనమ్. 17

కుతపఃమనగా సంగీతవాద్యముల సమూహమని అర్థము. ఈ వాద్యములను, వాద్య గాండ్రను నియమనహితముగా నివేశింపజేయుటయే ప్రత్యాహారము. నేపథ్యగృహమునుండి నాట్యగృహపు తూర్పువాకిలివరకుగల ప్రదేశమునకు మధ్యగా తూర్పువక్రభిముఖుడై మృదంగము వాయించువాడుండును. అతనికి ఎడమప్రక్కగా పణవవాద్యగాండ్రువురుండురు. రంగ పీఠమునకు దక్షిణదిక్కున ఉత్తరాభిముఖుడై గాయకుడు, ఇతనికి ఎదురుగా ఉత్తరదిక్కున దక్షిణాభిముఖులై గాయకురాండ్రుండురు. గాయకునకు ఎడమప్రక్కగా వైణికుడు, గాయకు రాండ్ర కెడమప్రక్కగా పిల్లనగ్రోవులతో నిరువురుండురు. ఈ ఏర్పాటును కుతపవిన్యాస ముండురు. శబ్దవిశేషములను పాలించునవి కుతపములు. ఇవి నాట్యభూమికకు ఉజ్జ్వలత నాపాదించునవి.

పరిగీతక్రియారంభ ఆరంభఇతి కీర్తితః

ఆతోద్య రంజనార్థంతు భవే దాశ్రావణావిధిః.

18

వాద్యవృత్తి విభాగార్థం వక్త్రపాణి ర్విధీయతే

తంత్రోజః కరణార్థంతు భవేచ్ఛ పరిఘట్టనా.

19

తథా పాణివిభాగార్థం భవేత్ సంఘోటనావిధిః

తంత్రీ భండసమాయోగా న్మార్గాసారిత మిష్యతే.

20

కలాపాత విభాగార్థం భవే దాసారితక్రియా

కీర్తనా ద్వేవతానాంచ జ్ఞేయో గీతవిధిస్తథా.

21

శారీరస్వరములకు మూలభూతమై, గీతమునకు బింబభూతమై. ఈ స్వరముల ననుసంధించుటకు చేయు ఆలాపము ఆరంభమనబడును. ఈ ఆలాపాదికమును కొలచునట్లు కన్పరచు తాళముతో సకలవాద్యముల ననుసంధించుచు, అందరకు వినబడునట్లుచేయునది ఆశ్రావణము. అనగా ఆశ్రావణము ఆతోద్యగానములను రంజింపజేయునది.

వైణవస్వరస్వరూపమును అనుసంధించుటకు దక్షిణాదివృత్తివిభాగము నాశ్రయించుకొని వచ్చునది వక్త్రపాణి. ఇది వాద్యవృత్తులను విభజించునది. వక్త్రపాణిలో ప్రారంభము చేతి వ్రేళ్లతో ప్రయోగము జరుగును. వృత్తుల విభాగమందలి శుష్కప్రయోగానుసంధానమునలన పరిఘట్టన సంభవించును. దీనిద్వారా వీణతీగెలకు దీప్తిమత్వము రాగలదు.

వీణవాద్యము నాశ్రయించుకొని అవనదధమైనదానిని అనుసంధించుటవలన ప్రహార శంఛకయోగముతో చేయబడునది సంఘోటన. శారీరకముగా బయలుదేరి చివరకు పుష్కర వాద్యమువద్దకు వచ్చుట ఇందులో గాననగును. వీణా పుష్కరవాద్యముల సమ్మేళనమును మార్గాసారితమందురు. ప్రకృత్యాది లక్షణాదిగోచరవశమున పుష్కర వాద్యము కలియుటయే మార్గాసారితము.

కలాపాతవిభాగమునకై వచ్చునది ఆసారితము. ఆవాపాదులు కళలు. శమ్యాదులు పాతలు. ఈ రెండింటి అనుసంధానమిచ్చుట కన్నించును.

ఈ విధముగా మొదట ప్రయోగము కాగా, తదంగానుసారము బహిర్గీతవిధి కలదు. బహిర్గీతవిధిలో విశేష ధాతువాద్యములు రాగలవు.

ఇక ద్వేవతాస్తుతులీసమయమున గలవుకనుగ గీతవిధినిగురించి తెలిసికొనవలెను.

అతఃపరం ప్రవత్యోమి హ్యుత్థాపన విధిక్రియామ్ ,

యస్మా దుత్థాపయం త్యాదౌ ప్రయోగం నాండిపాతకాః.

22

వందనాని ప్రకుర్వంతి తస్మాచ్చ పరివర్తనమ్

రంగమున మొట్టమొదటనే ఉత్థాపనవిధిని చేయవలెను. రంగమున నాలుగుదిక్కులు కలియదిగుచు లోకపాలురకు వందనముచేయుదురుగాన పరివర్తనప్రక్రియ జరుపబడవలెను.

ఆశీర్వచన సంయుక్తా నిత్య యస్మా త్ప్రయుజ్యతే.

24

దేవ ద్విజ నృపాదీనాం తస్మా న్నాందీతి సంజ్ఞతా.

ఎల్లప్పుడు దేవబ్రాహ్మణనృపాదుల విషయమును తెలుపుచు ఆశీర్వచనముతో కూడి ప్రయోగింపబడునది నాంది యనబడును. ఉత్థాపనాదులు వివిధపాఠ్యస్థలములలో వివిధ విధములుగా ప్రయోగింపబడగలవు కాని ఏ సందర్భములోనైనను ఒకేఒకరూపముతోనుండునది నాంది. భారతీవృత్తికి అంగముగా ఈ నాందియే ప్రరోచనగా నిర్దేశింపబడినది.

నాందీపాదానా మంతరేషు చిత్రే పూర్వరంగే వర్ధమానం ప్రయోజ్యం.

ప్రాగుక్తలక్షణమ్. అన్యేతు గీతక ప్రయోగా దనంతరం శుద్ధే చిత్రే

పూర్వరంగే వర్ధమానప్రయోగ మిచ్ఛంతి.

25

నాందీపాదములమధ్య చిత్రపూర్వరంగము నాల్గవ అధ్యాయములో నిర్వచించబడిన వర్ధమానమును ప్రయోగించవలెను. గీతకప్రయోగమైన తర్వాత శుద్ధపూర్వరంగమున, చిత్రపూర్వరంగమునకూడ వర్ధమానమును ప్రయోగించవలెనని కొందరి అభిప్రాయము.

అత్ర శుష్కాక్షరైరేవ హ్యవకృష్టై ధ్రువా యతః

తస్మా చ్చుష్కావకృష్టేయం జర్జరశ్లోకదర్శికా.

26

శుష్కాక్షరములనగా అర్థరహితములగు స్వరములని అర్థము. బహిర్యవనికాంగముగా నిచట అర్థరహితములగు స్వరములతో అవకృష్ట యనబడు ధ్రువాగానమును చేయవలెను. ఈ శుష్కావకృష్టయే ధ్వజమునుగూర్చి చెప్పిన శ్లోకమును చూపునది.

యస్మా దభినయ స్వత్ర ప్రథమం హ్యవతార్యతే

రంగద్వార మతోజ్జేయం వాగంగాభినయాత్మకమ్.

27

సామాజికులకెదురుగ తీసికొనిపోబడునది అభినయము. ఇది రూపక విశేషము. సంక్షేపముగా పాఠ్యముద్వారా రూపకముయొక్క అర్థప్రయోజనాది నిరూపణచేయు అభినయమే ప్రదర్శింపబోవు రూపకమునకు ద్వారమువంటిది. కాగా నీ అభినయము రంగద్వారమనబడుచున్నది. ఉత్థాపనాంగమున నాట్యము సామాన్యరూపమున చేయబడును. ఇచ్చట రూపక విశేషముగా చేయబడును. ఇది వాగభినయాత్మకము, అంగాభినయాత్మకముకూడ నగును.

శృంగారస్య ప్రచరణా చ్ఛారీ సంప్రకీర్తితా

రాద్రపచరణాచ్ఛాపి మహాచారీతి కీ రితా..

28

విదూషకః సూత్రధార స్తథావై పారిపార్శ్వకః

యత్ర కుర్వంతి సజబ్ధం తచ్చాపి త్రిగతం మతమ్

29

విదూషకుడు, సూత్రధారుడు, పారిపార్శ్వకుడు రూపకమందలి ఇతివృత్తమును సూచించునట్లుగా చేయు సంభాషణమును త్రిగతమందురు.

ఉపక్షేపేణ కావ్యస్య హేతుయుక్తి సమాశ్రయా

సిద్ధే నామత్రణా యా తు విజ్ఞేయా సా ప్రరోచనా.

30

త్రిగతమందలి హేతువునుగాని, సంక్షిప్తముగా చెప్పబడిన విషయమునుగాని ఆశ్రయించుకొనిన కావ్యోపక్షేపముచే సామాజికులను సిద్ధమైన అర్థముతో నిమంత్రణచేయుట ప్రరోచన యని పిలువబడును.

ఈ పైనచెప్పబడిన వదియు బహిర్యవనికాంగములు. గీతక వర్ణమానముల నాశ్రయించు కొనిన ధ్రువాగానము మొట్టమొదట చేయబడును. సదాచారమును పాలించుటకై దేవతా వందనము జరుగును సామాజికులను, దేవతలను ప్రసన్నులనుగా చేసికొనుటకు ఆశీర్వాచనము చెప్పబడినది. రాగలవనిశంకించిన విఘ్నములను శాంతిపరచుట, సర్వజనాదరమునకై శృంగార వీరముల నభినయించుట, సర్వరంజకమగు హాస్యమునకు మార్గము చూపుట, కావ్యవిశేషమును గురించి కొంత ప్రస్తావించుట, రూపకములో నుద్దిష్టమైన ప్రయోగమును వివరించుట మొదలగునవి ఈ బహిర్యవనికాంగములలో వచ్చుచున్నవి.

నాట్యరంభమున సలుపబడు గీత కాద్యంగములన్నియు లోకవ్యవహారము ననుసరించియే చెప్పబడినవి. ఇందలాకిక విషయమేమియు లేదు. కాని నాట్యము రూపకముగా రచనా ప్రాధాన్యముది వైచిత్ర్యగుణాన్వితమై కన్పించును. ఈ విశిష్టతద్వారా నాట్యప్రయోగమున కదృష్టసంపద చేకూరుచున్నది.

అతఃపరం ప్రవక్ష్యామి హ్యశ్రావణ విధిక్రియామ్

బహిర్గతవిధౌ సమ్యక్ గుత్పత్తిం కారణంతథా.

31

బహిర్గతవిధియందిక ఆశ్రావణవిధిని గురించి దాని ఉత్పత్తికారణములతో విషయ మంతయు సమగ్రముగా భరతుడు చెప్పబోవుచున్నాడు.

చిత్ర దక్షిణవృత్తేతు సప్తరూపే ప్రకీర్తితా

సోపోహనే సనిర్గతే దేవస్తుత్యభినందితే.

32

నారదాద్వైను గంభీరైః సభాయాం దేవదానవాః

స్త్రుతాదులు, లయలు, శమ్యాదివిశిష్టములు తాళములు, చిత్రదక్షిణవృత్తులు ఏమ విధములు. వీటి లక్షణములు ముందు రాబోవు అధ్యాయములలో చెప్పబడగలవు.

తచ్చుత్వాతు సుఖం గానం దేవస్తుత్యభిసందితమ్

అభవత్ తుభితాః సర్వే మాత్సర్యా దైత్య రాక్షసాః.

34

సంప్రధార్యచ తేఽన్యోన్య మిత్యపౌచ న్నవస్థితాః

“నిర్గతంతు సవాదిత్ర మిదం గృహ్నిమహే వయమ్.

35

సప్తరూపేణ సంతుష్టా దేవాః కర్మానుక్తిర్నాత్

వయం గృహ్నిమ నిర్గతం తుష్యామోఽత్రైవ సర్వదా.”

36

తే తత్ర తుష్టా దైత్యాస్తు సాధయంతి పునఃపునః

దేవతాస్తుతులతో కూడిన ఈ సుఖజనకమైన గానమును విని, దేవతలపైని మాత్సర్యము వలన దైత్యులు రాక్షసులు ఊోభించినవారై అన్యోన్యము కలసి ఈవిధముగా పలికిరి—“చిత్ర దక్షిణవృత్తాత్మకమై సప్తరూపములతోనున్న గీతవాద్యములచే గానముచేయబడిన కర్తాను కీర్తనమునకు దేవతలు సంతుష్టులైనారు. మేముమాత్రము వీణావాద్యముతోగూడిన శుష్టాక్షర గీతమునే స్వీకరించెదము. ఈ నిర్గతమే మాకెల్లపుడు సంతోషము నొసగగలదు.” ఈ నిర్గత మున సంతుష్టులగు దైత్యులు తమ కార్యము సిద్ధించినట్లు చెప్పుచున్నారు.

రుష్టాశ్చాపి తతో దేవాః ప్రత్యభాషంత నారదమ్.

37

“ఏతే తుష్యంతి నిర్గతే దానవాః సహరాక్షసైః

ప్రణశ్యతు ప్రయోగోఽయం కథంవై మన్యతే భవాన్.”

38

దేవానాం వచనం శ్రుత్వా నారదో వాక్యమబ్రవీత్

“ధాతువాద్యాశ్రయకృతం నిర్గతం మాప్రణశ్యతు.

39

కింతు పోహన సంయక్తం ధాతువాద్య విభూషితమ్

భవిష్యతీదం నిర్గతం సప్తరూపే విధానతః.

40

నిర్గతేనా వనధాశ్చ దైత్య దానవ రాక్షసాః

న ఊోభం న విఘాతంచ కరిష్యంతిహ తోషితాః.”

41

ఏవం నిర్గతమేతత్తు దైత్యానాం స్ఫుర్ధయా ద్విజాః

దేవానాం బహుమానేన బహిర్గతమితి స్మృతమ్.

42

తోభమునుగాని, నాట్యవిధ్యంసనముగాని చేయజాలరు.” ఈ నిర్గతమును దైత్యస్పర్ధవహించిన దేవతలను గౌరవించుటకై బహిర్గతమని పిలువబడును.

ధాతువాద్యమనగా వీణ. వీణలోని తీగలను ధాతువులందురు. సప్తభేదలక్షణములు గలది ధాతువాద్యము. కేవల స్వరాలాపనచే అదృష్టఫలము సంప్రాప్తించుటచే నిర్గతమును ప్రయోగించి తీరవలెను.

ధాతుభి శ్చిత్రవీణాయాం గురు లఘుక్షరాన్వితమ్
వర్ణా లంకార సంయుక్తం ప్రయోక్తవ్యం బుధై రథ. 43

నిర్గతం గీయతే యస్మా దళదం వర్ణయోజనాత్
అనూయయాచ దేవానాం బహిర్గత మిదం స్మృతమ్. 44

నిర్గతం యన్మయా ప్రోక్తం సప్తరూప సమన్వితమ్
ఉత్థాపనాదికం యచ్ఛ తస్య కారణముచ్యతే. 45

భాంజవాద్యమున చెప్పబడు గురు లఘువులను రంజింపచేయునట్లుగా నాట్యోపరంజక మగు చిత్రవీణపై వర్ణాలంకారములతోనహ ప్రయోగించవలెను. ధ్రువాగానమున చెప్పబడు స్థాయ్యాదివర్ణములు, ప్రసన్నాది అలంకారముల నిచట ప్రయోగించవలెను. అర్ధరహితములగు పదవర్ణములతో పాడబడు ఈ నిర్గతమును రాక్షసులపై అనూయగల దేవతలను సంతోషింప జేయుటకు బహిర్గతమని పిలుచుచున్నారు. ఆశ్రావణాదినిర్గతము సప్తరూపములు కలిగియున్నది. బహిర్యవనికాంగమగు ఉత్థాపనాదిక మినిర్గతమునకు ప్రయోజనముగా చెప్పబడగలదు.

ఆశ్రావణాయాం యుక్తాయాం దైత్యాస్తువ్యంతి నిత్యశః
వక్త్రపాణౌ కృతేచైవ నిత్యం తువ్యంతి దానవాః. 46

పరిఘట్టనాయాం తుష్టా యుక్తాయాం రక్షసాం గణాః
సంఘోటనాక్రియాయాంతు తువ్యంత్యపిచ గుహ్యాకాః. 47

మార్గాసారిత మాసాద్య ప్రీతా యతౌ భవంతిహి

ఆశ్రావణాప్రయోగమున దైత్యులు, వక్త్రపాణిని ప్రయోగించిన దానవులు, పరిఘట్ట నను ప్రయోగించిన రాక్షసగణములు, సంఘోటనావ్యాపారమున గుహ్యకులు, మార్గాసారిత మున యతులు సంతోషించెదరు.

గీతకేషు ప్రయుక్తేషు దేవాస్తువ్యంతి నిత్యశః. 48

వర్ధమానే ప్రయుక్తేతు రుద్ర స్తువ్యంతి సానుగః
తథా చోత్థాపనే యుక్తే బ్రహ్మ తుష్టా భవేదీహ. 49

తువ్యంతి లోకపాలాశ్చ ప్రయుక్తే పరివర్తనే
యదీ ప్రయోగేధక్యతే ప్రీతో భవతి చంద్రమా. 50

యదీ ప్రయోగేధక్యతే ప్రీతో భవతి చంద్రమా
తదా మహాన స్మృత్యాయాం ప్రీతా నాగా భవంతిహి
తదా మహాన స్మృత్యాయాం ప్రీతా పితృభ్యో భవేత్. 51

రంగద్వారే ప్రయుక్తేతు విష్ణుః ప్రీతో భవేదిహ
జర్జరస్య ప్రయోగేతు తుష్టా విష్ణు వినాయకాః. 52

తథా చార్యాం ప్రయుక్తాయా ముమా తుష్టా భవేదిహ
మహాచార్యాం ప్రయుక్తాయాం తుష్టా భూతగణో భవేత్. 53

గీతములు ప్రయోగించబడగా నిత్యము దేవతలు సంతోషించెదరు. వర్ధమానప్రయోగమున అనుచరులతో కలిసిన రుద్రుడు, ఉత్థాపనమున బ్రహ్మ, పరివర్తనమున లోకపాలురు, పుష్పాంజలితో నున్న నాందీప్రయోగమున చంద్రుడు, అవకృష్టమున నాగులు, శుష్కావకృష్టమున పితృదేవతలు, రంగద్వారప్రయోగమున విష్ణువు, జర్జరప్రయోగమున విష్ణువినాయకులగు విరూపాక్షప్రభృతులు, చారీప్రయోగమున ఉమాదేవి, మహాచారీప్రయోగమున భూతగణములు సంతోషింపగలవు.

అశ్రావణాది చార్యంత మేత దైవత పూజనమ్
పూర్వరంగే మయా ఖ్యాతం తథా చాంగవికల్పనమ్. 54

యేన తుష్యతి యో దేవో యస్య యస్మిన్సః ప్రియమ్
తత్త దాపూర్వరంగేతు మయా ప్రోక్తం ద్విజోత్తమాః. 55

సర్వదైవత పూజార్హం సర్వదైవత పూజనమ్
ధర్మ్యం యశస్య మాయుష్యం పూర్వరంగ ప్రవర్తనమ్. 56

దైత్య దానవ త్యుష్కర్థం సర్వేషాంచ దివౌకసామ్
నిగీతాని సగీతాని పూర్వరంగ కృతానితు 57

నిగీతానాం సగీతానాం వర్ధమానస్యచైవహి
ధ్రువా విధానే వత్సోమి లక్షణం కర్మచైవహి. 58

అశ్రావణాది మొదలుకొని మహాచారివరకు గల అంగములన్నియు పూర్వరంగము లోనివి. ఏ ప్రయోగముచే పూర్వరంగమున నే దేవత సంతోషించునో, ఏ ప్రయోగ మేదేవత కభిమతమో అదియంతయు చెప్పబడినది. సమస్తదేవతలచేత ప్రశంసనీయమగు సర్వదైవత పూజనము ధర్మసహితము, యశస్యము, ఆయుష్కరము కాగలదు. దైత్యదానవులకు నిగీతము, దేవతలకందరకు గీతకాదులు పూర్వరంగమున సంతోషదాయకము లగుచున్నవి. ధ్రువావిధానమును చెప్పునందర్భమున నిగీత, గీతక వర్ధమానముల లక్షణప్రయోజనములు చెప్పబడగలవు.

పూర్వరంగమును మనోరంజకముగా చేయువానిలో నతిముఖ్యమైనది ధ్రువాగానము. దీనికవసరమగు గాంధర్వమును తెలిసికొనుటకు లక్షణప్రయోజనములు ధ్రువావిధాన సందర్భమున చెప్పబడగలవని భావము.

చతుష్పదా భవేత్సాతు చతురశ్రా తద్దైవచ

చతుర్భి సన్నిపాతైశ్చ త్రిలయా త్రియతిస్తథా.

61

పరివర్తాశ్చ చత్వారః పాణయస్త్రయవచ

జాత్యాచైవహి విశ్లోకా స్తాంశ్చ తాలేన యోజయేత్.

62

గీతక వర్ణమానములను ప్రయోగించి, గీతకమైన తర్వాత ఉత్థాపనీ ధ్రువాగానము నాలాపించవలెను. ఉత్థాపనీధ్రువలో రెండు, నాలుగు, ఎనిమిది, పదకొండు అక్షరములు గురువులు, శేషించినవి లఘువులుగా నుండును. ఒక్కొక్కపాదమునకు పదకొండు అక్షరము లుండును. ఇట్టి పాదములు నాలుగు. ఇచట చరిత్రబుతాళము ప్రయుక్తమగును. ప్రతి పాదాంతమున సన్నిపాతముండుటచే నాలుగు సన్నిపాతలుండ గలవు. ద్రుతాదులగు లయలు మూడు, ప్రోతోగతాదులగు యతులు మూడును కలవు. గాన క్రియాభ్యాసమందలి ఆవృత్తులు నాలుగుండును. సమపాణి, అవరపాణి, ఉపరిపాణి అని మూడుండును. ఈ విధమైన ఉత్థాపనీ ధ్రువ విశ్లోకమనబడు వృత్తజాతిలోనిది. దీనిని తాళముతో ప్రయోగించవలెను.

శమ్యాతు ద్వికలా కార్యా తాలో ద్వికలవచ

పున చైకకలా శమ్యా సన్నిపాతః కలాత్రయమ్.

63

ఏవ మప్తకలః కార్యః సన్నిపాతో విచక్షణైః

చత్వారః సన్నిపాతాశ్చ పరివర్తః స ఉచ్యతే.

64

పూర్వం స్థితలయః కార్యః పరివర్తో విచక్షణైః

తృతీయే సన్నిపాతేతు తస్య భాండగ్రహో భవేత్.

65

ఏకస్మిన్ పరివర్తేతు గతే ప్రాప్తే ద్వితీయకే

కార్యం మధ్యలయే తజ్జైః సూత్రధార ప్రవేశనమ్.

66

ఉత్థాపనీధ్రువను తాళముతో ప్రయోగించవలెను. తాళమిచట శమ్యా అను విశేష నామము కలది. ఇది ద్వికల. కలా శబ్దము అక్షరమార్గమును నిర్దేశించునది. తాళముచు ద్వికలగా చెప్పి, శబ్దపాతగతమైన హస్తమును నిర్వర్తింపజేయవలెను. తర్వాత ఏకకలతో శమ్యా ననుసంధించగా మూడు కలలతో సన్నిపాతము రాగలదు. కాగా నిష్క్రామశమ్యలను కుడిచేతితోను, నిష్క్రామతాళములను ఎడమచేతితోను, ఆ తర్వాత కుడిచేతితో శమ్యను ప్రయోగించగా రెండింటితోను ప్రవేశ నిష్క్రామ సన్నిపాతలు రాగలవు.

పుష్పాంజలిం సమాదాయ రక్షామంగల సంస్కృతాః

శుద్ధవస్త్రాః సుమనస స్తథా చాద్భుత దృష్టయః.

67

స్థానంతు వైష్ణవం కృత్వా సౌష్ఠవాంగ పురస్కృతమ్

దీక్షితాః శుచయశ్చైవ ప్రవిశేయః సమం త్రయః.

68

భృంగార జర్జరధరా భవేతాం పారిపార్శ్వకౌ

మధ్యేతు సూత్రభృతాభ్యాం వృతః పంచవదీం ప్రజేత్.

69

రక్షామంగళ శ్లోకాదులచే సంస్కృతులై, తెల్లని వస్త్రములను ధరించి, శోభన మనస్కులై, అద్భుతదృష్టులతో, శుచిగలవారై, దీక్షితులై, సూత్రధారుడు, ఇరువురు పారి పార్శ్వకులు ప్రవేశించవలెను. పారిపార్శ్వకులలో నొకడు శౌచార్థము భృంగారము, మరొకడు విష్ణు శాంతికై ధ్వజమును తీసికొనగా సూత్రధారుడు పుష్పాంజలియై వచ్చును. వీరు సౌష్ఠవాంగ పురస్కృతమగు వైష్ణవస్తానమున నిలువవలెను. రెండు పాదములకు మధ్య ఇరువదిరెండున్నర అంగుళముల దూరముండగా, ఒకపాదము సమముగానుండి, రెండవది ప్రక్కగా త్రికోణాకార మున నుండ, జంఘము కుంచించబడగా కలుగు సౌష్ఠవాంగముతో నుండునది వైష్ణవస్తానకమని ముందు పదవ అధ్యాయమున చెప్పబడగలదు.

పారిపార్శ్వకులిరువైపుల నుండగా వారితోబాటు సూత్రధారుడు ఐదడుగులు వేయ వలెను. ఈ కృత్యమునకు ప్రయోజనము క్రిందిశ్లోకములో గలదు.

పదాని పంచ గచ్ఛేయః బ్రహ్మణో యోజనేచ్ఛయా

సూచీం వామపదం దద్యా ద్విక్షేపం దక్షిణేనచ.

70

త్రితాలాంతర విష్కంభ ముత్తిపే చ్చరణం శనైః

పార్శ్వోత్థా నొత్థితం చైవ తన్మధ్యే పాతయేత్పునః.

71

ఏవం విష్ణువదీం కృత్వా సూత్రధారః సహేతరైః

సూచీ వామపదం దద్యా ద్విక్షేపం దక్షిణేనచ.

72

నాట్యమండపమున మధ్యగా పద్మోపవిష్టుడైన బ్రహ్మ నావాక్యమున దేశమున కేగదలచి సూత్రధారుడు పారిపార్శ్వకులతో ఐదడుగులు వేయవలెను. సూచీప్రయోగమును, కుడిపాదముతో విక్షేపమును చేయవలెను. కుంచితమైన పాదమును ఎత్తి జానువువరకు పెక్కి ప్రసారించి, మొదటి పాదాగ్రభాగమును వెనుకవైపున క్రిందకు వేయుటయే సూచీ యనబడును. హస్తముయొక్క వ్యావర్తనకాలము పాదమునకు బహిర్నిష్క్రమణ అక్షణముగా చూపుట విక్షేప మనబడును.

రంగశీతస్య మధ్యేతు స్వయం బ్రహ్మ ప్రతిష్ఠితః.

73

తతః సలితై ర్వాస్తై రభివంద్యః పితామహః
వందనాన్యథ కార్యాణి త్రిణి హస్తేన భూతలే.

74

కాల ప్రకర్ష హేతోశ్చ పాదానాం ప్రవిభాగతః

రంగశీతమధ్యమున బ్రహ్మయే స్వయముగా ప్రతిష్ఠింపబడియుండుటచే నీ బ్రాహ్మ మండలమున అంజలిలోనున్న పూవుల నుంచవలెను. తర్వాత లలితహస్తములతో బ్రహ్మకు నమస్కరించవలెను. భూతలమున మూడు నమస్కారములను చేయవలెను. కాల పరిమాణాంతరమునాశ్రయించి సృతహస్తకరణముల ప్రయోగముతో నమస్కారము విధింపబడినది.

సూత్రధార ప్రవేశాద్యో వందనాభినయానుగః.

75

సూత్రధారుడు ప్రవేశించుటచే వందనాభినయములు వచ్చుచున్నవి. సూత్రధారుడు ప్రవేశించి, ఐదడుగులు వేసి, పూల నర్పించి, మూడు నమస్కారములను చేయవలెను. ఇది ముప్పదిరెండుకళలలో జరుగును. పంచపదీగమనమైన తర్వాత ఎన్నికళలు మిగిలినవో, అంత కాలము వ్యావర్తిత పరివర్తితాదికరణములతో ఉద్వృత్త నలినీ పద్మకోశాది సృతహస్తముల వనలంబించి లలితాత్మకముగా మూడు నమస్కారములను చేయవలెనని భావము.

ద్వితీయః పద్మవర్తస్తు కార్యో మధ్యలయాశ్రితః

తతఃపరం తృతీయేతు మండలస్య ప్రదక్షిణమ్.

76

భవే దాచమనంచైవ జర్జరగ్రహణం తథా

ఉత్థాయ మండలాత్పూర్ణం దక్షిణం పద ముద్ధరేత్.

77

వైధంతేనైవ కుర్వీత విక్షేపం వామకేనచ

పునశ్చ దక్షిణం పాదం పార్శ్వసంస్థం సముద్ధరేత్.

78

తతశ్చ వామవేధస్తు విక్షేపో దక్షిణస్యచ

తృతీయ మధ్యలయలో జరుగును. ద్రుతలయలో మూడవ అవృత్తియందు జరుగవలసిన కర్మకలాపము విక చెప్పుచున్నాడు. నవపద్మదళాకారమున రంగమధ్యమునగల మండలమునకు ప్రదక్షిణము చేసి, ఆచమనమొనరించి, ధ్వజమును తీసికొనవలెను. జానువులను శిరస్సును వంచి భూశేషపర్యంతము అభివాదనచేసి కుడిపాదము సూచీవిధముగా ఎత్తవలెను. ఎడమపాదముతో విక్షేపము చేయవలెను. అనగా రెండవకాలి మడమవెనుక పాదము నుంచ వలెను. మరల ప్రక్కనున్న కుడిపాదముతో పార్శ్వక్రాంతిచారీవిధానము నాచరింపవలెను. ఉపై మరల కుడిపాదమును సూచీవిధముగను, కుడిపాదమును విక్షేపముగను చేయవలెను.

త్విత్యనేన ప్రకారేణ సమ్యక్ శ్రావ్య ప్రదక్షిణమ్.

79

భృంగారభృత మాహూయ శౌచంచాపి సమాచరేత్

యథాన్యాయంతు క ర్తవ్యా తేన హ్యేచమనక్రియా.

80

అత్మప్రసాదాదేవ హృద్యై క ర్తవ్యంతు యథాక్రమమ్

ఈ ప్రకారముగా ప్రదక్షిణమును చక్కగా గావించి, ప్రదక్షిణభ్రమణమున తూష్టిం భావముగా భృంగారమును తీసికొనియున్న పారిపార్శ్వకుని పిలచి ఆచమనమును చేయించవలెను. విధిప్రకారము ఆచమనము చేసినతర్వాత ఉదకములతో ఆత్మప్రక్షణ నెనర్పవలెను. ఇది శౌచమనబడు రెండవ కృత్యము.

ప్రయత్నకృత శౌచేన సూత్రధారేణ యత్నతః.

81

సన్నిపాతే సమంగ్రాహ్యా జర్జరో విష్ణుజర్జరః

ప్రదక్షిణాద్యో విజ్ఞేయో జర్జరగ్రహణాంతకః.

82

తృతీయః పరివర్తను విజ్ఞేయోవై ద్రుతేలయే

ఇక తృతీయకర్మ చెప్పబడుచున్నది. ప్రదక్షిణసమయమున నాల్గవఆవృత్తికి ముందు విష్ణుములను నశింపజేయు ధ్వజమును ప్రయత్నపూర్వకముగా శుచియైన సూత్రధారుడు గ్రహించవలెను. ఈ మూడవఆవృత్తి ద్రుతలయలో జరుగును.

గృహీత్వా జర్జరం త్వష్టే కలాజవ్యం ప్రయోజయేత్.

83

వామవేధం తతఃకుర్యా ద్విక్షేపం దక్షిణస్యచ

తతః పంచవదీంచైవ గచ్ఛేత్తు కుతపోన్ముఖః.

84

వామవేధను తత్రాపి విక్షేపో దక్షిణస్యతు

జర్జరగ్రహణా ద్యోఽయం కుతపో నిగమాంతకః.

85

చతుర్థః పరివర్తను కార్యో ద్రుతలయేపునః

జర్జరపూజకు నాల్గొకములు మూడవఅధ్యాయమున చెప్పబడినవి. ఈ శ్లోకములతో నుత్తింపబడు ధ్వజమును మొదటి ఎనిమిదికళలలో గ్రహించి, ఎడమపాదమును నూచీవిధము గను, కుడిపాదమును విక్షేపముగను చేయవలెను. వాద్యవిక్షేపములకున్నుఖుడై ఐదడుగులు వేయవలెను. అప్పుడచ్చటకూడ ఎడమపాదమును నూచీవిధముగను, కుడిపాదముతో విక్షేపమును ప్రయోగించవలెను. ధ్వజముతో వాద్యములవద్దకు వచ్చుటకు ఇరువదినాలుగు కళల కాలము కావలెను. ఈ నాల్గవఆవృత్తికూడ ద్రుతలయముననే జరుగును.

ఏవ ముత్థాపనం కార్యం తతశ్చ పరివర్తనమ్.

88

ఈవిధముగా ఉత్థాపనమైనతర్వాత పరివర్తనమును గావించవలెను. నాట్యముత్థాపితము కాగా తదనంతరప్రక్రియను చెప్పబోవుచున్నాడు.

చతురశ్రం లయే మధ్యే సన్నిపాతైః రథాష్టభిః

యస్యాం లఘూని సర్వాణి కేవలం నైధనం గురు.

89

భవేదతి జగత్యాంతు సా ధ్రువా పరివర్తనీ

చతురశ్రతాళముతో నున్న ధ్రువాయోగముచే పరివర్తనము చతురశ్రమగుచున్నది. నాలుపాదములుగల ధ్రువాగానమున సన్నిపాతాష్టకము రాగలదు. ఇది మధ్యలయలో ప్రయోగించబడును. అతిజగతీఛందమున, అంత్యాక్షరము గురువుకాగా, కేషించిన అక్షరములు లఘువులు కాగా, పాడబడునది పరివర్తనీధ్రువ యగును. అతిజగతీఛందమున పాదమునకు పదమూడుఅక్షరము లుండును.

వార్తికేనతు మార్గేణ వాద్యేనానుగతేనచ.

90

లలితైః పాదవిన్యాసై ర్వంద్యాద్దేవాన్ యథాదిశమ్

ద్వితీయం పాదపతనం పాదచార్యాం గతం భవేత్.

91

వామపాదేన వేధన్తు కర్తవ్యై నృత్యయోక్తృభిః

ద్వితీయాలంతర విష్కంభో విక్షేపో దక్షిణస్యచ.

92

చతుర్మాత్రాత్మకమగు మార్గమున వాద్యము లాలాపింపబడుచుండగా ఆ యా దిక్కులలో గల దేవతలను లలితములైన పాదవిన్యాసములతో నమస్కరింపవలెను. భూచారినిగాని ఆకాశచారినిగాని ప్రయోగించినచో రెండుకళలకాలములో పాదపతనము జరుగవలెను. అనగా ఒక పాదము పైకి ఎత్తబడగా, రెండవది క్రిందపడును. ఎడమపాదమును మూచీవిధముగా ప్రయోగించి, పదునెన్నిది అంగుళముల అవధిగల కుడిపాదమును విక్షేపింపవలెను.

తతః పంచపదీం గచ్ఛే దతిక్రాంతైః పదై రథ

తతోఽభివాదనం కుర్యా ద్దేవతానాం యథాదిశమ్.

93

పంచదేత ప్రథమం పూర్వాదిశం శక్రాధిదైవతామ్

ద్వితీయాం దక్షిణామాశాం పంచదేత యమదైవతామ్.

94

పంచదేత పశ్చిమామాశాం తతో వరుణదైవతామ్

చతుర్థీ ముత్తరామాశాం పంచదేత ధనదాశ్రయామ్.

95

చిశాంతు పంచపం కృత్వా వామవేధం ప్రయోజయేత్

దక్షిణేనచ కర్తవ్యం విక్షేప పరివర్తనమ్.

96

అతిక్రాంతచారీగమనమున ఐదడుగులనువేసి ఆ యా దిక్కులలోగల దేవతలకు వరుసగా నమస్కారములను చేయవలెను. మొదట శ్రాద్ధదేవతాకమగు తూర్పుదిక్కును నమస్కరించవలెను. తర్వాత యమదైవత్యమగు దక్షిణమున, వరుణదైవత్యమగు పశ్చిమున, కుబేరదేవతాకమగు ఉత్తరమున పమస్కారములను జరిపి ఎడమపాదమును మూచీవిధముగ

కుడిపాదమును విత్తేపపూర్వకమగు పరివర్తనమును చేయవలెను. ఉత్తరాభిముఖుడుగా నిలచి పరివర్తనముచేసి తూర్పుదిక్కునకు తిరుగునని భావము.

ప్రాజ్ఞుఖిన్తు తతః కుర్యాత్ పురుష స్త్రీ నపుంసకైః
త్రిపదీం సూత్రభృ ద్రుద్ర బ్రహ్మో పేంద్రాభివాదనమ్.

97

దక్షిణాంతం పదం పుంసో వాము స్త్రీణాం ప్రకీర్తితమ్

పునర్దక్షిణమేవస్యా న్నాభ్యాత్మిప్తం నపుంసకమ్.

98

తూర్పుదిక్కునకభిముఖుడై సూత్రధారుడు ద్రుద్ర, బ్రహ్మ, విష్ణువులకు పుంస్త్రీనపుంసక భేదములతో కూడిన త్రిపదీరూపమైన అభివాదనమును చేయవలెను. పురుషులకు కుడిపాదము, స్త్రీలకు ఎడమపాదము, కొంచెమై తిన కుడిపాదము నపుంసకులకని తెలియనగును.

పంచేత పారుషేణేశం స్త్రీ పదేన జనార్దనమ్

పరివర్తనీద్రువాగానమున కుడిపాదముతో శివునకు, ఎడమపాదముతో విష్ణువునకు నమస్కారములు చేయబడవలెను.

యస్యాం లఘూని కార్యాణి కేవలం నైధనం గురు.

99

పాదేత్వతి జగత్యాంహి సా ద్రువా పరివర్తనీ

పాదమునకు పదమూడుఅక్షరములుగల అతిజగతీఛందమున, అంత్యాక్షరముమాత్రమే గురువుగానుండి, శేషించినవి లఘువులైన నది పరివర్తనీద్రువ యనిపించుకొనును.

నపుంసక పదేనాపి తద్ధైవాంబుజ సంభవమ్.

100

కొద్దిగా ఎత్తిన పాదముతో బ్రహ్మకు నమస్కరింపవలెను.

పరివర్తన మేవంస్యా తస్యాంతే ప్రవిశేతతః
చతుర్థకారః పుష్పాణి ప్రగృహ్య విధిపూర్వకమ్.

101

యథావత్తేన కర్తవ్యం పూజనం జర్జరస్యతు
కుతపస్యచ నర్వస్య సూత్రధారస్యచైవహి.

102

తస్య భాండసమః కార్య సజ్జై రతిపరిక్రమః

న తత్ర గానం కర్తవ్యం తత్రస్తోభక్రియా భవేత్.

103

పాదమునకాగమజాంతం న కంతాంతరితో భవేత్

తతో గేయావకృష్టాతు చతురశ్రాస్థితా ధ్రువా. 104

గురుస్థాయాతు సా కార్యా తథాచైవార్థపాణికా
స్థాయి వర్ణాశ్రయోపేతా కలాప్తక వినిర్మితా. 105

చతుర్థం పంచమంచైవ సప్తమం చాష్టమంతథా
లఘూని పాదేపంక్త్యాంతు సావకృష్టా ధ్రువా స్మృతా. 106

మొదటి తొమ్మిది గుర్వక్షరములతో నున్నది, అర్థపాణికయైనది, స్థాయివర్ణములగు సమస్వరములతో కూడినది, ద్వీకల పంచత్పుటాది కలాప్తకముతో నిర్మించబడినది, విలంబిత లయగలది, నాలుగుపాదములు కలదియు నగు ధ్రువను గేయావకృష్ట యందురు. దశాక్షరముల నొకపాదమునకు కల్గియున్న పంక్తి ఛందమున నాలుగు, ఐదు, ఏడు, ఎనిమిది అక్షరములు లఘువులై యున్న నది అవకృష్టాధ్రువా అనబడును.

సూత్రధారః పఠేత్తత్ర మధ్యము స్వరమాశ్రితః
నాందీం పదైర్ద్వాదశభి రష్టభి ర్వా ప్యలంకృతమ్. 107

“నమోఽస్తు సర్వదేవేభ్యో ద్విజాతిభ్యః శుభంతథా
జితం సోమేననై రాజ్ఞా శివం గోబ్రాహ్మణాయచ. 108

బ్రహ్మోత్తరం తథైవాను హతా బ్రహ్మద్విష స్తథా
ప్రశాంస్వేమాం మహారాజః పృథివీచ ససాగరామ్. 109

రాష్ట్రం ప్రవర్ధతాంచైవ రంగస్యాశా సమృద్ధ్యతు
ప్రేక్షాకర్తు ర్మహా ధర్మో భవతు బ్రహ్మభావితః. 110

కావ్యకర్తు ర్యశశ్చాస్తు ధర్మశ్చాపి ప్రవర్ధతామ్
ఇద్వయా చానయా నిత్యం ప్రేమంతాం దేవతా ఇతి. 111

ఏవం నాందీ విభాతవ్యా యథావ ల్లక్షణాన్వితా
తత శుష్కావకృష్టాస్యా జ్వరశ్లోకదర్శికా. 113

నవగుర్వక్షరాణ్యాదా మడ్లఘూని గురుత్రయమ్
శుష్కావకృష్టాతు భవే త్కలాహ్యస్తా ప్రమాణతః. 114

యథా—

‘దిగ్లే దిగ్లే ఝట్టా ఝట్టా జంబుక కలితక తే తేజాః’

ఈ రీతిగా లక్షణాన్వితమైన నాందీప్రయోగము పూర్తికాగా ధ్వజస్తుతికి దారితీయు శుష్కావకృష్టప్రయోగము జరుగవలెను. ఇందు తొమ్మిది గుర్వక్షరములు, తర్వాత ఆరు లఘువులు, ఆపై మూడుగురువులు నుండును. ‘దిగ్లే దిగ్లే ఝట్టా ఝట్టా జంబుక కలితక తే తేజాః’ అనునది శుష్కావకృష్ట కుదాహరణము. ఇచటగల అక్షరము లన్నియు అర్ధరహితములే. ఇది అష్టకళాత్మకమైన ప్రమాణము గలది.

కృత్వా శుష్కావకృష్టాంతు యథావ ద్విజసత్తమాః. 115

తత్ర శ్లోకం పతేదేకం గంభీరస్వరసంయుతమ్
దేవస్తాత్రం పురస్కృత్య యస్య పూజాప్రవర్తతే. 116

రాజ్జోవా యత్ర భక్తిః స్యా దధవా బ్రాహ్మణస్తవమ్
గదిత్వా జ్వరశ్లోకం రంగద్వారేచ యత్సృతమ్. 117

పతేదస్యః పునఃశ్లోకం జ్వరస్య ప్రకాశకమ్

విధిపూర్వకముగా శుష్కావకృష్టము ప్రయోగించి గంభీరస్వరముతో దేవతాపూజ జరుగుచున్నది గనుక దేవతాస్తోత్రవిషయకమగు శ్లోకము నొకదానిని పఠించవలెను. ఈ శ్లోకమువ్వారా రంగద్వారమును నంగము ప్రయుక్తమగును. రాజునకు భక్తిగల దేవతాస్తోత్రమునుగాని, బ్రాహ్మణస్తవమునుగాని పఠించవచ్చును. జ్వరమనబడు ధ్వజమును గూర్చిన శ్లోకమును రంగద్వారాంగమున పఠించి, మరల ధ్వజము నభివ్యక్తముచేయు మరొకశ్లోకము నుచ్చరించవలెను.

జర్జరం నమయిత్వాతు తత శ్చార్చీం ప్రయోజయేత్. 118

పారిపార్శ్వకయోశ్చ స్యా త్పశ్చిమే నాపసర్పణమ్
అడ్డితా చాత్ర కర్తవ్యా ధ్రువా మధ్యలయాన్వితా. 119

చతుర్భిః సన్నిపాతైశ్చ చతురశ్రా ప్రమాణతః
అద్య మంత్రం చతుర్లంచ పంచమంచ తథా గురు. 120

అప్పుడు మధ్యలయలో అడ్డితా ధ్రువాగానము వినియోగింపబడవలెను. చంచత్పుట తాళమున నాలుగు పాదములతో నున్నదీ ధ్రువ. ఇందు ఆద్యక్షరము, అంత్యాక్షరము, నాలుగు ఐదక్షరములు గురువులు శేషించినవిలక్షణములు. ఇచట పాదమునకు ఏకునుండి పది వరకు అక్షరము లుండవచ్చును. కాని ప్రతిపాదమున అక్షరసంఖ్య ఒకేవిధముగా నుండవలెను. పూర్వము శివుకునూడేవితో నాట్యముచేసినవేళ అడ్డితాచారీవిధానము ప్రయోగించబడినది. ఆ ప్రయోగము ననుసరించి దీని లక్షణము చెప్పబడుచున్నది.

కృత్వావహితం స్థానంతు వామం చాధోముఖం భుజమ్. 122

చతురశ్ర మురఃకార్య ముచితశ్చాపి మస్తకః

నాభిప్రదేశే విన్యస్య జర్జరంచ తులాధృతమ్. 123

వామసలవహస్తేన పాదై స్థాలాంతరస్థితైః

గచ్ఛేత్ప్రంచడదీంచైవ సవిలాసంగచ్ఛేత్తైః. 124

మొదట అవహితస్థానకమును ప్రయోగించవలెను. ఇది స్త్రీ స్థానకము. కుడిపాదమును త్రికోణాకారముగా నుంచి, ఎడమపాదమును సమముగా నుంచునట్లు అపసృతము చేసి, రెండు పాదములకు మధ్య తొమ్మిది అంగుళముల దూరము నుంచవలెను. త్రికోణాకృతితో నున్న పాదమును కొంచెముగా పైకి ఎత్తి యుంచవలెను అప్పుడు కుడిచేతిని లతా హస్తముగా పట్టి, ఎడమచేతిని నితంబమున నుంచినచో అవహితస్థానకమగును రొమ్మును చతురశ్రముగా నుంచి, వంగిన మస్తకముతో నుండగా కుడిచేతిని కిట కాముఖముగా పట్టి నాభి ప్రదేశమున త్రాసువలె జర్జరమును చూపవలెను. పతాక రూపమున నెడమచేతిని పల్లవింపజేసి, రెండు పాదములు తాళగతులకు సరిపడునట్లుగా విలాసముతో కూడిన అనయవచ్ఛేద్యలతో ఐదడుగులు వేయవలెను.

వామనేధస్తు కర్తవ్యో విజేపో దక్షిణస్యచ

శృంగార రస సంయుక్తాం పతే దార్ద్ర్యాం విచక్షణః 125

చారీశ్లోకం గదిత్వాతు కృత్వాచ పరివర్తనమ్

తైరేవచ పదైః కార్యం పశ్యేమే నాపసర్వమ్ 126

పారిపార్శ్వకహస్తేతు న్యస్య జర్జర ముత్తమమ్

మహాచారీం తతశ్చైవ ప్రయుంజీత యథావిధి. 127

అద్యం చతుర్థ మంత్యంచ సప్తమం దశమం గురు
లఘుశేషం ధ్రువా యోగే త్రైష్ణుభే చరణే యథా.

129

“పాద తలాహతి పాతిత శైలం ట్లోభిత భూత సమగ్ర సముద్రమ్
తాండవ నృత మిదం ప్రలయాంతే పాతు జగత్సుఖదాయ హరస్య”. 130

ద్వికళతో చంచత్పుటమున, అష్టకలాప్రమాణాత్మకముగా, నాలుగు సన్నిపాతలతో, ద్రుతలయాన్నితమై ఈ ధ్రువ ఉండవలెను. ఈ ధ్రువాపాదమునకు పదకొండు అక్షరములుండును. ఇందు ఒకటి, నాలుగు, ఏను, పది, పదకొండు అక్షరములు గురువులు. శేషించినవి లఘువులు. అనగా పంక్తికి మూడు భగణములు, రెండు గురువులు ఉండును. ఈ లక్షణములతో కూడిన ఉదాహరణ ఇన్వబడినది. “పాదతలపుదెబ్బచే పడినకొండయు, ట్లోభిల్లిన భూతములన్నిటితో కూడిన సముద్రమును కలిగి, జగత్తునకు సుఖమునెసగు హరుని తాండవనృతము ప్రళయాంతమున రక్షించుగాక!” అని ఉదాహరణశ్లోకములోని భావము.

భాండోన్ముఖేన కర్తవ్యం పాదవిక్షేపణం తతః
సూచీంకృత్వా పునః కుర్యా ద్విక్షేప పరివర్తనమ్.

131

అతిక్రాంతైః సలలితైః పాదై ర్ద్రుతలయాన్నితైః
త్రితాలాంతర ముత్తేపై ర్గచ్ఛే త్పంచపదీం తతః.

132

తత్రాపి వామచేదస్తు విక్షేపో దక్షిణస్యచ
తైరేవచ పదైః కార్యం పాజ్ముఖే నాపసర్పణమ్.

133

తర్వాత భాండోన్ముఖుడై పాదవిక్షేపణమును చేయవలెను. సూచీవిధముగా ఎడమపాదమును ప్రయోగించి, కుడిపాదమున విక్షేపపూర్వకముగా పరివర్తనమును చేయవలెను. స్పందరములై, లలితాశ్లకములైన అతిక్రాంతచారీపాదములను ద్రుతలీయసహితములుగా ప్రయోగించి, త్రిశ్రజాతితాళమున విదడుగులు వేయవలెను. అప్పుడు ఎడమకాలిని సూచీవిధముగను, కుడికాలితో విక్షేపమును మరల ప్రయోగించి అదే అడుగులతో తూర్పున కభిముఖుడై వెనుక కేగవలెను.

తయో రాగమనం కార్యం గానం నర్కుటకం బుద్ధైః
తథాచ భారతీ భేదే త్రిగతం సంప్రయోజయేత్.

136

పారిపాల్వకుల ఆగమనమును నర్కుటక ధ్రువాగానముతో ప్రయోగించవలెను. అప్పుడు
భారతీ వృత్తి భేదమును త్రిగతము ప్రయోగించబడును.

విదూషక స్వేకపదాం సూత్రధార స్థితావహామ్
అసంబద్ధ కథాప్రాయాం కుర్యాత్కథనికాంతతః:

137

ప్రరోచనాచ కర్తవ్యా సిద్ధే నౌపనిమంత్రణమ్
రంగసిద్ధౌ పునఃకార్యం కావ్యవస్తు నిరూపణమ్.

138

సర్వమేవ విధిం కృత్వా సూచీవేధకృతై రథ
పాదైరనావిధగతై ర్నిష్కామేయః సమం త్రయః

139

ఏనమేవ ప్రయోక్తవ్యం పూర్వరంగో యథావిధి
చతురశ్రో ద్విజశ్రేష్ఠా త్ర్యశ్రశంవాపి నిబోధత.

140

విదూషకుడుగూడ నొక పాత్రయై సంభాషించుచుండగా సూత్రధారునకు స్థితము
కలుగజేయునట్టి నొకానొక అసంబద్ధ కథానికను ప్రయోగించవలెను. సిద్ధమైన అర్థముతో
ప్రరోచననుకూడ ప్రయోగించవలెను. అపై రంగము సిద్ధించగా కావ్యవస్తువును నిరూపించ
వలెను. ఈ విధముగాచేసి సూచీవిధముగా పాదములను ప్రయోగించి, అనావిధగతులతో
ముగ్గురును నిష్క్రమించవలెను. ఈరీతిగా ప్రయోగించబడిన పూర్వరంగమును చతురశ్రమందురు.

చతురశ్రము, త్ర్యశ్రము, శుద్ధము, చిత్రము అని పూర్వరంగము నాలుగు విధములు.
ఇక త్ర్యశ్రపూర్వ రంగమును గురించి చెప్పబోవుచున్నాడు.

అయమేవ ప్రయోగః స్యా దంగా న్యేతానిచైవహి
తాలప్రమాణం విక్షిప్తం కేవలంతు విశేషకృత్.

141

శమ్యాతు ద్వికలా కార్యా తాలో హ్యేకకలస్తథా
పునశ్చైక కలా శమ్యా సన్నిపాతః కలాధ్వయమ్.

142

అనేనహి ప్రమాణేన కలా తాల లయాన్వితః
కర్తవ్యః పూర్వరంగస్త త్ర్యశ్రోఽ ప్యుత్థాపనాదికః.

143

పాదమునకు పన్నెండక్షరములుండ, అందు ఒకటి, నాలుగు, ఎనిమిది, పది, పన్నెండు అక్షరములు గురువులై మిగిలినవి లఘువులైన దానిని త్ర్యశ్రేపూర్వరంగమందలి ఉత్థాపనీ ధ్రువ యందురు.

వాద్యం గతి ప్రచారశ్చ ధ్రువా తాలస్తధైవచ
సంక్షిప్తా న్యత్ర కార్యాణి త్ర్యశ్రేన్యత్ర ప్రవేదిభిః. 145

వాద్య గీత సమాజేన మిర్యా దంగివిచ్ఛేదమ్
విస్తీర్ణమథ సంక్షిప్తం ద్విప్రమాణ వినిర్మితమ్. 146

హస్త పాద ప్రచారస్తు ద్వికలః పరిక్షీర్ణతః
చతురశ్రే పరావర్త పాతాః స్యుః షోడశైవతః. 147

త్ర్యశ్రే ద్వాదశ. పాతాస్తు భవంతి కరపాదయోః
ఏతత్ప్రమాణం విజ్ఞేయ ముభయోః పూర్వరంగయోః. 148

వాద్యము, గతిప్రచారము, ధ్రువా, తాళము అనువానిని త్ర్యశ్రే పూర్వరంగమున సంక్షిప్తముగా ప్రయోగించువలెను. వాద్యగీతములు తీసికొని కాలపరిమితి ననుసరించి అంగ విన్యాసము నొనర్పవలెను. ద్వికళాపరిమాణముతో వీటి అన్నిటిని స్తీర్ణము సంక్షేపించబడును. హస్తపాదప్రచారము రెండు కళలలో పూర్తికావలెను. పరావర్తనక్రియలో చతురశ్రమును కరపాదముల పతనములు పదునారుండగా, త్ర్యశ్రేమును పన్నెండుమాత్రమే గలవు. ఈ ప్రమాణమున నీ రెంటికిగల భేదమును మరచిపోరాదు.

కేవలం పరివర్తేతు గమనే త్రిపదీ భవేత్
దిగ్విందనే పంచపదీ చతురశ్రే విధీయతే. 149

అచార్య బుద్ధ్యా కర్తవ్య త్ర్యశ్రే స్తజ్ఞైః ప్రమాణతః
శ్లోకాన్తస్య లక్షణం ప్రోక్తం పునరుక్తం భవేద్భవతః. 150

దిగ్విందనమును చేయువేళ చతురశ్ర పూర్వరంగమున ఐదడుగులను జేయవలెను. కాని త్ర్యశ్రేమున మూడడుగులే విధించబడినవి. గురుముఖమున చతురశ్రమునకు త్ర్యశ్రేమునకు గల భేదమును తెలిసికొని పైన చెప్పబడిన విధుల నన్నిటిని సక్రమముగా ప్రయోగించవలెను. ఈ రెంటియందును క్రమము, విధులు ఒకేరీతిగా నుండుటచే, పునరుక్తిని నివారించుటకై మరల లక్షణము నిచట చెప్పుటలేదని గ్రహించవలెను.

ఈ నాల్గింటిలోను విశిష్టమైనది చిత్రపూర్వరంగము. ఈ చిత్రపూర్వరంగమున నాల్గవ అధ్యాయమున చెప్పబడిన కరణాంగహారములు వినియోగింపబడుచున్నవి. అంగహారములతో సమన్వితమై శుష్కావకృష్ట మొదలుగాగల ప్రరోచనాంతప్రక్రియ ప్రయోగింపబడవలసి యున్నది. అందువలననే నీ చిత్రపూర్వరంగము నాట్యమునకు శ్రేష్ఠమైనదగుచున్నది.

వృత్తే హ్యుత్థాపనే విప్రాః కృతేచ పరివర్తనే
చతుర్థకారదత్తాభిః సుమనోభి రలంకృతే. 153

ఉదాత్తగానై రంగధర్వైః పరిగీతే స్రమాణతః
దేవదుందుభయశ్చైవ నివదేయు ర్భృశం తతః. 154

ఉత్థాపనీ ధ్రువతో ప్రయోగమైన తర్వాత. పరివర్తన జరుగగా, నాల్గవనటును వచ్చి చక్కని పూవులతో రంగము నలంకరింపజేయును. అప్పుడు గాయకులు ఉదాత్తగానములను తాళలయాన్వితములుగా నాలాపించ, మాటి మాటికి దేవదుందుభులు మ్రోగగలవు.

శుద్ధాః కుసుమమాలాభి ర్వికిరేయుః సమంతతః
అంగహరైశ్చ దేవ్యస్తా ఉపనృత్యేయ రగ్రతః. 155

యస్తాండవ విధిః ప్రోక్తో నృత్యే పిండి సమంతతః
శేచకై రంగహరైశ్చ న్యాసోపన్యాస సంయుతః. 156

నాందీపదానాం మధ్యేతు ఏకైకస్మిన్ పృథక్పృథక్
ప్రయోక్తప్ర్యా విధిః సమ్యక్ప్రభావ మభీప్నుభిః. 157

తెల్లనివస్త్రములను ధరించిన దివ్యస్త్రీలు పూలమాలలను వెదజలుచు, అంగహారము లను ప్రయోగించుచు రంగశలమున అగ్రభాగమున నృత్యముచేయుదురు. శేచకాంగహారము లతో, న్యాసోపన్యాసములతో కలిసియున్న మే ఆకృతివిశేషములు తాండవవిధిలో చెప్పబడి నమౌ వాటినన్నిటిని నాందీపదములమధ్య ఒకదానితర్వాత నొకదానిని చక్కగా ప్రయోగించవలెను. అప్పుడు చిత్రపూర్వరంగము సిద్ధించగలదు.

దివ్యస్త్రీలందఱు తర్వాత సంతర్హితులు కావలెను. రంగమునుండి నర్మకుర్రాండు నిష్క్రమించిన తర్వాత పూర్వరంగమున అంగముల నన్నిటిని ప్రయోగించగా చిత్రపూర్వరంగము పూర్తికాగలదు.

కార్యో నాతిప్రసంగోఽత్ర నృతగీత విధిప్రతి
గీతవాద్యేచ నృతేచ ప్రవృత్తేతి ప్రసంగతః.

161

భేదో భవేత్ ప్రయోక్తాణాం ప్రేక్షకాణాం తద్భేదచ
భిన్నానాం రసభావేషు స్పష్టతా నోపజాయతే.

162

తతః శేషప్రయోగస్తు న రాగజననో భవేత్
లక్షణేన వినా బాహ్యలక్షణా ద్విస్మృతం భవేత్.

163

లతో నున్నది, చిత్రవృత్తులతో నలంకరించబడినదియు నగు గీతమును సూత్రధారుడు తెర వెనుకనిల్చి వాద్యములు తోడురాగా పాడవలెను.

ఆశ్రావణావసానేచ నాందీం కృత్వా స సూత్రధృత్. 167

పునః ప్రవిశ్య రంగంతు కుర్యాత్ ప్రస్తావనాం తతః

ఈ ఆశ్రావణావిధిలో చెప్పబడిన గీతమైన తర్వాత సూత్రధారుడు నాందీశ్లోకమును పఠించి, మరల రంగస్థలమును ప్రవేశించి ప్రస్తావనను ప్రయోగించవలెను.

ప్రయుజ్య విధినైవంతు పూర్వరంగం ప్రయోగతః. 168

స్థాపకః ప్రవిశేత్తత్ర సూత్రధార గుణాకృతిః

స్థానంతు వైష్ణవం కృత్వా సౌప్తవాంగ పురస్కృతమ్. 169

ప్రవిశ్య రంగం తైరేవ సూత్రధారపదై ర్వ్రజేత్

నాట్యప్రయోగవశమున విధిపూర్వకముగా పూర్వరంగమైన తర్వాత స్థాపకుడు ప్రవేశించవలెను. సకలరూపకవృత్తిని స్థాపింపజేయువాడు స్థాపకుడు. సౌమనస్యము, విస్మయము, అద్భుత్యము, ఆక్రమిణీకృతము అను సూత్రధారుని గుణములుమాత్రమే స్థాపకునకుండును. ఈ స్థాపకుడే సూత్రధారుడు. వెనుక చెప్పబడిన వైష్ణవస్థానకమును చక్కని అవయవ సన్నివేశముతో ప్రయోగించుచు రంగమును ప్రవేశించి, సూత్రధారగమనమునకు వెచ్చిన పదలక్షణములతో నేగవలెను.

స్థాపకస్య ప్రవేశేతు కర్తవ్యా ర్థానుగా ద్రువా. 170

త్ర్యశ్రావా చతురశ్రావా తజ్జై ర్మధ్యలయాన్వితా

కుర్యా దనంతరం చారీం దేవ బ్రాహ్మణ శంసిసీమ్. 171

సువాక్యమధురైః శ్లోకై ర్నానా తాల లయాన్వితైః

ప్రసాద్య రంగం విధివ త్కవేర్నామచ కీర్తయేత్. 172

స్థాపకుడు ప్రవేశించి త్ర్యశ్రపూర్వరంగమునకుగాని చతురశ్ర పూర్వరంగమునకుగాని సంబంధించియుండి అర్థవంతమైన ఉత్తాపనాది ధ్రువాగానమును మధ్యలయలో నెనర్పవలెను. దేవబ్రాహ్మణులను ప్రశంసించు చారీని తర్వాత ప్రయోగించవలెను. చక్కని వాక్యములతో మధురములైన శ్లోకములను వివిధ తాళములతోను లయలతోను విధియుతముగా రంగవ నలంకరించి, సభాసమల అనుగ్రహ ఆదరములు కలుగునట్లు చేసికొని, కవియొక్క నాః సంకీర్తనము చేయవలెను.

ఘోరమైన కీడు, పశుజన్మ రాగలవు. వాయువుచే ప్రేరితమైన అగ్నిసహితము అవగ్రము దహించునట్లు ఒక్కత్రుటిలో దహించలేదు.

ఇత్యేషోఽవంతి పాంచాలా దాక్షిణా త్యాంధ్ర మాగధైః

కర్తవ్యః పూర్వరంగస్తు ద్విప్రమాణ వినిర్మితః.

16౪

అవంతి, పాంచాల, దాక్షిణాత్య, ఆంధ్రమాగధీ ప్రవృత్తులతో నీ విధముగా ఆ దేశములలోని రూపకనాయకుల ప్రవృత్తులకు తగిన వేషభాషాచారాభినయములతో సుధారాదులచే పూర్వరంగము ప్రయోగింపబడవలెను. ఈ పూర్వరంగము త్ర్యశ్రముగా చతురశ్రముగాను నిర్మింపబడినదని తెలియవలెను.

ఏష వః కథితో విప్రాః పూర్వరంగా శ్రీతోవిధిః

భూయః కిం కథ్యతాం సమ్యక్ నాట్యవేద విధింప్రతి.

16౫

ఇతి శ్రీ భారతీయే నాట్యశాస్త్రే పూర్వరంగవిధానంనామ పంచమోఽధ్యాయః.

పూర్వరంగము నాశ్రయించుకొనిన విధి యంతయు నీ రీతిగా చెప్పబడినది. నాట్యమందలి విధులనుగురించి ఇక తెలిసికొనవలసినదేమి గలదని భరతుడు మునుల నడుగుచున్నా

శ్రీ భరతమునిప్రణీతమగు నాట్యశాస్త్రమున ఆంధ్రభారతీయందు

పూర్వరంగవిధానమను విదవలద్యాయము.

